

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**Konferenciák,
műhelybeszélgetések**

VI.

**TANULMÁNYOK ERDÉLY
FEJEDELEMSÉG-KORI TÖRTÉNETÉBŐL**

EGER, 2012

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

**TANULMÁNYOK ERDÉLY FEJEDELEMSÉG-KORI
TÖRTÉNETÉBŐL**

AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLÁJÁNAK
KIADVÁNYAI

Konferenciák, műhelybeszélgetések

VI.

**TANULMÁNYOK ERDÉLY FEJEDELEMSÉG-KORI
TÖRTÉNETÉBŐL**

Sorozatszerkesztő:

Romsics Ignác

A sorozat eddig megjelent kötetei:

Ballabás Dániel (Szerk.): Trianon 90 év távolából (2011.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Országgyűlések – országos gyűlések (2011.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Rendszerváltás – történeti távlatból (2012.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Tradíció és innováció a 20. századi magyar paraszti
gazdálkodásban (2012.)

Ballabás Dániel (Szerk.): Kultusz és propaganda (2012.)

TANULMÁNYOK ERDÉLY FEJEDELEMSÉG-KORI TÖRTÉNETÉBŐL

Szerkesztette:

Ballabás Dániel – Borbély Zoltán

Líceum Kiadó
Eger, 2012

ISBN 978-615-5250-18-7

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2012-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Előszó	7
Rüsz-Fogarasi Enikő: Örökösödési szokások az Erdélyi Fejedelemség kori városlakók körében	9
V. Balogh Judit: Az udvarhelyszéki periratok jog- és társadalomtörténeti tanulságai.....	21
Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez	37
Panyi Adrienn: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek legitimitásáról	53
Borbély Zoltán: Bethlen Gábor adományai Zemplén vármegyében	73

ELŐSZÓ

Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai sorozat VI. füzetének tematikája a kora újkori magyar történelem sokat vitatott témaköréhez, az Erdélyi Fejedelemség 16–17. századi történetéhez kapcsolódik. Az erdélyi téma a történelemtudományban, de a közgondolkodásban is, népszerű és örökzöld témának számít. Annak ellenére, hogy se szeri-se száma az erdélyi témával foglalkozó kisebb-nagyobb munkáknak, még mindig akadnak olyan problémák, amelyek nem hagyják nyugton a kutatókat, vagy éppen olyan dokumentumokra bukkannak, amelyek eddig ismeretlenül a levéltárak raktáraiban lappangtak és azokat feltétlenül a nyilvánosság elé kívánják tárni. Ebből a szempontból az Erdélyi Fejedelemség a kora újkori periódusa sem számít kivételnek.

Doktori Iskolánk sorozatában most megjelenő VI. füzete – a maga szerény terjedelmében – a jelzett szempontok alapján készült. Az egész fejedelemséget (a fejedelmeket) érintő kérdéseket boncolgató írások mellett a mikro(társadalom)történeti vizsgálódások is helyet kaptak a kiadványunkban. Szinte magától értetődő, hogy a „megoldatlan”, ill. a kizárólagos megoldásokat hangoztató történészi véleményekkel summázott probléma – ti. az erdélyi fejedelmek hatalomgyakorlásának elvi és gyakorlati kérdései – újabb exponálása és Bethlen Gábor „új, felső-magyarországi fejedelemség alapításának” gondolatkörében fogant írások mellett napjaink divatos kutatási iránya, a mikro(társadalom)történet jeleníti meg a perspektívát.

Bizonyossá vált, különösen az utóbbi egy-két évtizedben, hogy az erdélyi fejedelmek korának a társadalmát csak a maga sokszínűségében lehet bemutatni. Gondoljunk csak Demény Lajos, S. Tüdös Kinga, Pál-Antal Sándor, Rüszt-Fogarasi Enikő, V. Balogh Judit stb. kutatásaira, akik nemcsak a székelyek, szászok és egyéb „kulcsos városok” társadalomképét rajzolták meg hitelesen, hanem teljes joggal felhívták a figyelmet arra is, hogy a székely székek, szász városok (pl. Nagyszeben, Brassó, Beszterce) lakosságához, mint egymástól eltérő mikrotársadalmakhoz szabad közelíteni. Tehát, az általánosításoktól óvakodni szükséges. Az általános jogi szabályozás ellenére úgy a periratokban is, mint a városokban továbbélő öröklési szokásokban is, visszatükröződnek a helyi társadalom specifikus vonásai. Ezeknek az irategyütteseknek további kutatása azért sem mellőzhető, mert ezek segítségével válnak igazán érzékelhetővé azok a tendenciák, amelyek a társadalmi struktúrában végül is a jelentékeny változásokat eredményezik.

Abban a reményben adjuk át az erdélyi téma iránt érdeklődőknek „Műhely-beszélgetésünket”, hogy azok az előremutató szakmai beszélgetések alapját képezzék, értékes hozzájárulásokkal gyarapítsák a közreadott gondolatokat, serkentsék és ösztönözzék mind a tapasztalt, mind a kezdő kutatókat a további munkára.

Szerkesztők

ÖRÖKÖSÖDÉSI SZOKÁSOK AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG KORI VÁROSLAKÓK KÖRÉBEN

RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ

A családok a történelem során azon fáradoztak, hogy az örökölt és szerzett vagyont megőrizzék, gyarapítsák és tovább adják utódaiknak. Ezért a tulajdon átháramlása egy gondosan megtervezett folyamat, amelynek kulcsmomentumai a házasságkötés, házasság felbomlása valamint az elhalálozás körül jelentkeznek.

Egy többéves projekt során az erdélyi fejedelemség kori városlakók ezen örökösödési mechanizmusait vizsgálom. Városlakókról beszélek, hiszen ekkor már több erdélyi városban, ilyen vagy olyan formában, nemesek is tartoztak a városlakók közé. Nemességet nyert városlakók között is egyre többen vannak, az úgy nevezett armális nemesek, de különösképpen 1661 után a nemes város megjelenésével már semmi sem állja útját annak, hogy a nemesek egyre többen ingatlanokkal rendelkezzenek és városban lakjanak.

Vizsgálódásaim során kiderült, hogy a fejedelemség kori Erdélyben a székelek, szászok és vármegyei területeken az öröklés különböző mechanizmusok szerint valósult meg. A székely városlakók közül a korájukban csupán Marosvásárhelynek volt önálló örökösödéssel kapcsolatos szabálya és csupán itt maradtak fent olyan számban végrendeletek és tanácsi határozatok, amelyek segítségével betekintést nyerhetünk abba, hogy mi is történt a vagyonok hagyományozásakor.

A szász városok esetén a bőség zavarával küzdünk, ugyanis itt rendkívül gazdag anyag maradt az osztóbírák tevékenységének köszönhetően, akik kulcsfigurái voltak Szászföld korájukori öröklésnek. A szászföldön egyébként egységes törvény (Eigenlandrechts) szabályozta az öröklést, ennek értelmébe vezették be a vagyoni hagyományozás menetébe az osztóbírák intézményét. A munkájuk sok százezer oldal jegyzőkönyvben és osztólevélben érhető tetten. Mindegyik jelentős szász város rendelkezett több kötetbe kötött osztásra vonatkozó iratokkal. Nehéz erről elemzéseket készíteni, mivel nincsenek erre irányuló feldolgozások, az pedig teljesen lehetetlen, hogy a teljes anyagot áttekintsem. Sőt egyelőre az sem lehetséges, hogy több szász város örökösödését áttekintsem. A szász városok közül Besztercét választottam jelenlegi vizsgálódásaim tárgyául és a besztercei anyag ismeretére alapozok. Az egységes törvényből kiindulva, vizsgálódásom kezdetén arra gondoltam, hogy a szász városok esetén sokkal egybehangzóbbak lesznek a források. Azonban a brassói és nagyszebeni anyagba való

szűrőpróba szerinti értékeléseim óvva intenek arra, hogy túlzott általánosításokba bocsátkozzak. Vagyis az egységes törvény ellenére, egy város elemzése nem teszi lehetővé általános, az egész szászságra vonatkozó következtetések levonását.

A fejedelemség kori vármegyei területek nagysága a politikai helyzet függvényében hullámzott, így hát az ide tartozó városok száma is korfüggő. Az itteni városlakók amennyiben nem volt önálló örökösdési rendszabályuk, Werbőczy Hármaskönyvében található elvek alapján hagyatkoztak. A több elemzési lehetőség közül most a hozzám közel álló kolozsvári példákra alapozok.

A székelyföldi örökösdési mechanizmusokat nézve azt látjuk, hogy már a Tripartitum kijelenti, hogy a magyar jogtól eltérően, a székelyek „*teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek... örökségben és tisztségben egymás közt a régi szokás alapján*”¹ A székely örökség kérdése így most már törvénybe iktatott. A javak átörökítése a székelyek között saját évszázados a királyok által is elismert szokásjogukon alapult. Ennek értelmében, abban az esetben, amikor egy székely családnak magva szakad, akkor ennek vagyona nem száll a királyra vagy fejedelemre, hanem a székely atyafiakra marad. Itt a végrendelezési szabadság addig tart, ahol a székely örökség kezdődik.² Egy örökségre való igénylést, ha 32 év alatt nem kérték, még ha jogos örökösök voltak is, ez a jog elévült.³ Az székely öröklésben a fiúk elsőbbséget élveztek, de ha nem volt fiú örökös, akkor a lányt fiúsították.⁴ Mindezekhez az alapelvekhez kiegészítésként az 1555. évi „Székely Konstitúciók” szolgálnak újabb adalékként.⁵ Ezek a határozatok már sokkal konkrétabb példákon keresztül hozzák közelebb a székely örökösdés mechanizmusait. Megfogalmazzák, hogy ha egy embernek két fia van egyik fiának fia, a másik fiának lánya van, a lány olyan örökös akár a fiú, de nem egyformán örökölnék.⁶ Abban az esetben, amikor egy embernek egy fia és egy lánya van akkor, a fia örököl, a lányt pedig a szék törvénye szerint kell kiházásítani.⁷ Az öröklés alakulása sokkal összetettebb, amikor egy embernek két lánya van, ilyenkor mindkettőt egyaránt illeti az atyai örökség, de a kisebbik választhatja meg a lakóhelyet, azzal a feltétellel, hogy a másiknak is hozzá hasonló legyen, ezek után az örökséget kettéosztották.⁸

¹ S. Tüdős Kinga: A székely örökség háramlása a 16–17. századi végrendeletek tükrében. AETAS, 2008/4. 207.

² Nathalie Kálnoky: A nemes székely nemzet konstitúciói és privilégiumai. Csíkszereda, 2007. 137.

³ S. Tüdős K.: A székely örökség háramlása i.m. 217–218.

⁴ Kálnoky N.: A nemes székely nemzet i.m. 143–146.

⁵ Uo. 138.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

Amikor egy férfinak két lánya van az egyiknek fia a másiknak lánya, ennek pedig egy fia és lánya van akkor a fiú és leány unoka öröklési joga egyenlő mindaddig, amíg a leány unokának nincs fia és lánya ekkor már megváltozik, az öröklés menete ugyanis ebben az esetben a fiú unoka örököl és a lány unokát ki kell házasítani a széki szabályok szerint.⁹

Ezen az elveknél mentén hagyták nemzedékről nemzedékre vagyonukat a székelyek. A székelyföldi koraújkori városfejlődés egy beinduló folyamat, amelynek gyümölcsei csak a későbbiekben érték be. Kimagasló eredményeket Marosvásárhely tudhat magáénak, ezen kívül a többi székely mezőváros még csak a széktől való önállósodás útját járta. Az örökösödési mechanizmusok terén is ezekben a városokban, mezővárosokban elkezdődött egy olyan folyamat, amelynek során az általános székely szabálytól eltérő, a városi közösség érdekeit szem előtt tartó rendszabályok vagy rendelkezések születtek. Mivel a székely örökösökre vonatkozóan a fennmaradt adataink sajnos töredékesek, ezért egyelőre csak azt látjuk, hogy Udvarhely, Csíkszereda és Bereck esetén a kiadott és kiadatlan források arról tanúskodnak, hogy az általános székely örökösödési szabályoktól eltérő mód volt kialakulóban.

Marosvásárhely az egyedüli székely város, amely saját örökösödési szabállyal rendelkezett, amelyben a városban használatos mechanizmusokat lejegyezték. Még a statútum elkészülte előtt, a városi határozatok már tartalmaztak a vagyon örökítésére vonatkozó vagy arra hatást gyakorló rendelkezéseket.

Marosvásárhely örökösödési szokásait egy 1634-ben megfogalmazott statútum egészítette ki és foglalta össze,¹⁰ A „*Leges seu articuli intra muros ciuitatis Maros Vasárhely*”-nek nevezett szabályzat címében leszögezik, hogy csak a falon belüli részre vonatkozó cikkelyeket tartalmaz. A statútum bevezetője a szabályzat megfogalmazásának indoklását is nyújtja. Eszerint szükség volt az új statútumra, mert Marosvásárhelyen kulcsos várost építettek és nem csak kőfallal, hanem olyan fejedelmi kiváltságokkal is felékesítették, amelyekkel már egynéhány esztendő óta fogva élt, ezért a megváltozott helyzetre megváltozott szabályzatot kellett megfogalmazni. Az új statútum feladata volt, hogy írásba foglalja mindazokat az alapszabályokat, amelyek az új státuszban megváltoztak, de azokat is, amelyek a régi mezővárosi jogszabályokból érvényben maradhattak.

A város jogilag két különálló részre tagozódott: az egyik a kulcsos, fallal körülvett rész, amely szabad királyi városi jogokkal felruházott és a másik, amelyet Hostátnak neveznek, megmarad a régi mezővárosi jogrendszerével, ahol van

⁹ Uo.

¹⁰ Pál-Antal Sándor: Marosvásárhely XVII–XVIII. századi jogszabályai és polgár névsorai. Marosvásárhely, 2006. 60–69.; Kolosváry Sándor – Óvári Kelemen: Corpus statutorum. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. I. k. Budapest, 1885. 83–87.; Szabó Miklós: Marosvásárhely szabad királyi várossá alakulása (1560–1759). In: Marosvásárhely történetéből I. Szerk. Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós. Marosvásárhely, 1999. 32., 37. Ő a jogszabályt 1637. október 20-án keltezte.

néhány nemes, akik megmaradnak régi állapotukban.¹¹ A statútum megengedi a Hostátban telkekkel rendelkező nemeseknek, hogy azokat nemesi örökségként bírják. De a szabad királyi városi kiváltság elnyerése maga után vonta, hogy a több erdélyi kulcsos város „*ususatt, consuetudoját*” figyelembe véve saját jogszabályát megalkossa.¹² Az új törvény tehát csak a kőfallal körülvett város jogrendjét szabályozta úgy, ahogy a fejedelmi privilégium is csak erre a városrészre vonatkozott.

Az 1634-ben újonnan megfogalmazott örökösödési szabály szerint a falon belüli városban az oszlás örökidőre szolt, fiúról fiúra, leányról leányra egyaránt szállt úgy, hogy „*egyenlő divízió legyen közöttük*”.¹³ Ez a régebbi marosvásárhelyi szabályok módosítását jelentette, ugyanis fiú és leány között a vagyonban az osztozás egyenlővé vált, most már a lányokat nem zárja ki az örökségből a férfiág. A többi városhoz hasonlóan, akárcsak a kolozsvári örökösödési jog esetén, a leszármazottak egyforma arányban örököltek. Erre a módosulásra bizonyára a város érdekei miatt is szükség volt, hogy a telkek és a városi javak mindenképp a városi polgárok tulajdonában maradjanak. Ugyanakkor jobban megfelel a polgárság vagyonkoncentrálni céljainak is. Az új rendelkezés alapján a gyerekek egyformán örököltek a szülők után, hiszen a székely fiúleányosítás nem alkalmaztatott a városban. Ez pedig már a székely örökösödési jogtól való eltérést jelzi.

Abban az esetben, amikor valaki még életében leányát tisztességesen férjhez adta úgy, hogy a lakodalomra és a leány kiállítására tisztességesen költött és még maradtak utána kiskorú felneveletlen gyerekek, akkor a bíró a várbeli ház örökségből annyit, amennyit a leányra költöttek, a teljes javak összértékéből levonva a többi gyermek mindegyikének egyenlően kiosztotta, majd a megmaradt vagyont egyenlő részre osztotta az összes gyerek között.¹⁴

A Hóstátban a régi szokás maradt, amelynek értelmében az a leány, akit tisztességesen kiházasítottak úgy, hogy fehér ruhával, ruházattal menyegzőre való költséggel elláttak, nem térhetett vissza az atyjától maradt házba, mert az örökségként a fiakra szállott.¹⁵

A külső városban a régiektől hagyományozott törvények maradtak meg. Így ha egy lányt tisztességesen kiházasítottak, az ilyen lány nem térhetett vissza atyja örökségére, hanem ez a fiúkra szállt, akár őstől maradt, akár szerzemény volt is az. A régi törvény megmaradt azzal a fenntartással, hogy a szerzett javakról, mint saját jószágáról lehetett végrendelkezni is. A cikkelyekből világosan kitűnik, hogy a végrendelkezésben különbséget tettek a szerzett és ősi javak

¹¹ Kolosváry S. – Óvári K.: Corpus statutorum. I. 83.

¹² Uo.

¹³ Ua. 84.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

között. A szerzett javakról lehetett végrendelkezni, az ősi vagyon a leszármazottakat vagy az atyafiságot illette meg. A szerzett vagyonról a szülőknek szabad volt gyerekeik javára végrendelkezni.¹⁶

A kora-újkorai Marosvásárhelyről nem sok végrendelet maradt. Az itteni forrásadottságokat természetesen nem lehet még az Erdély más településével, nem beszélve Sopron vagy más nyugat-magyarországi városi lehetőségekhez hasonlítani, de ha a lakosságához viszonyítjuk az eddig előkerült végrendeletek számát, már másként tudjuk értékelni azokat. Jelenleg két tucat végakarat került elő, ezekből egy-egy család élete, kapcsolatai vagyoni helyzete körvonalazódik. A fennmaradt végrendeletek özvegyek, városi tisztségviselők, egyszerű mesteremberek akaratát foglalták írásba. Ami egy gyors összevetés után közös vonásként kiemelhető ezekből az iratokból, hogy a Marosvásárhelyi lakosság körében gyakoriak volt a hitelezések és a közintézményeknek rendelt adományok.

Az erdélyi szász közösség számára a 16. század az igazságszolgáltatás és jogalkotás egységesítését hozta. Hosszabb előkészületek után Matthias Fronius 1570-ben elkészítette az „*Statuta Jurium Municipalium Saxonum in Transylvania/ Eigenlandrechts der Siebenburger Sachsen*” egységes jogkönyvet, amelyet a szászok közössége hosszú konzultációkat követően 1583-an fogadott el. A szászok küldöttségét Báthory István udvarába Albert Huet nagyszebeni polgármester vezette, ahol rövidesen a fejedelem jóváhagyását is megkapták.¹⁷ Ez a minden fórum által elfogadott jogszabály a Szászföld minden lakására vonatkozott és az élet minden területére kiterjedt. Statuálta az egységes szász adminisztráció alapjait, a jogszolgáltatás kereteit és mechanizmusait. Ez az egységes szabályzat a Szászföldre vonatkozott, de befolyásolta a Szászföldön kívül élő szász közösségek életét is. Erre a legjobb példa Kolozsvár esete hiszen, ekkor már nem tartozott a Szászföldhöz, de ennek ellenére mégis 1603-ban, az itt elfogadott örökösödési szabály számos pontján az „Eigenlandrechts” jellemzőit hordozta. A legkézenfekvőbb közös vonás az osztóbírák intézményének bevezetésében érhető tetten.¹⁸

Matthias Fronius a joggyűjteményt rövid kivonatnak nevezi és az „Eigenlandrechts” bevezető részében a császári jogra, illetve a római jogra tesz utalást. A jogkönyv elrendeli, hogy a bírók a szabályozásban levő hiányokat a császári jogból átvett szabályokkal pótolják.

¹⁶ Kolosváry S. – Óvári K.: Corpus statutorum. I. 84. „...patres et matres bizonios testamentumott gyermeki között akarnak celebrálni, salvum legien.”

¹⁷ Konrad Gündisch: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen (Vertreibungsgebiete und vertreibene Deutsche. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat 8.) München, 1998. 88–90.; Ernst Wagner: Quellen Zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen (1191–1975). Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1976. 134–137.

¹⁸ Rűsz-Fogarasi Enikő: Juzii divizionali, ca factori ai disciplării sociale, In: Disciplina socială și modernitatea. Perspective istorico-antropologice. Coord. Toader Nicoară, Cluj–Napoca, Accent, 2011. 27–36.

Az egységes erdélyi szász jogkönyv négy lényeges részre tagolódik.¹⁹ Az első könyv a perrendtartásra, a hivatalokra és a bíró feladataira vonatkozó jogszabályokat tartalmazza. A második könyv a család és örökösödési jog normáit foglalja magába. A harmadik könyv a kötelmi jogi szabályokra, a negyedik könyv pedig a büntetőjogra vonatkozik.

A vagyoni elosztásra vonatkozó egységesített jogszabályokat is az „Eigenlandrechts” tartalmazza. Ezeknek a jogszabályoknak egy részét a Királyföldön szokásjogként már alkalmazták, még a jogkönyv 1583-ban való megerősítése előtt. Így ezek a jogszabályok nagyrészt megegyeznek azokkal a szabályokkal, amelyeket a 16. század közepi osztálylevelekből kiolvashatunk.

Az erdélyi szász jogrendszerben a házasság során a házastársak vagyona közössé vált. A házasság megkötése után az asszony osztozott a férje nevében, társadalmi pozíciójában, lakhelyében, tulajdonának és életének minden fontos momentumában. A férjet, a ház uraként és a család fejeként megillette a természetes elsőbbség és az ő feladata volt a család külvilág felé való képviselése. Végrendelet hiányában, halála esetén a férfi örökösei a közös vagyonból kétharmadot, az asszony örökösei egyharmadot kaptak, mint ahogy ezt az „Eigenlandrechts” is megfogalmazza a II. könyv IV. címének 1. cikkelyében.²⁰ A középkori német városi jogban alakult ki a férj és feleség közötti házassági vagyonszövetség rendszere. A különféle városi jogokban a házaspár részesedése a vagyonból más és más arányú volt.²¹ Voltak olyan jogrendszerek, ahol a házastársak a házasság megszűntét követő halál esetén is, fele-fele arányban részesedtek a közös vagyonból, az erdélyi szász városok esetén az egyharmad és két harmad elosztás volt érvényben.²² A házastársak azonban egymás után nem örököltek közvetlenül, mivel a túlélő házastárs a közös vagyonra tulajdonosi minőségben és nem örökösödés címen tartott igényt. Természetesen végrendelezhettek a házastársak egymás javára a vagyonból nekik járó rész egyharmad részéről, mint ahogy erre akad is példa.

Az első rangú örökösök természetesen az elhunyt személy gyermekei, illetve ezek leszármazottai voltak, függetlenül attól, hogy egy előző házasságból származtak vagy sem. A jogkönyv a házasságon kívüli gyermekek örökösödésére is

¹⁹ *Adolf Lauf*: Einführung. In: *Das Eigen – Landrecht der Siebenbürger Sachsen*. München, 1973. 9–10.; *Felix Sutschek*: Statutele Municipale ale saşilor din Transilvania. Stuttgart, 1997. 73–82.

²⁰ *Lauf A.*: *Das Eigen – Landrecht*, 75.; *Sutschek F.*: *Statutele*, 73–82.

²¹ *Eike von Repgow*: *A Szász tükör*. Közreadja: Blazovich László – Schmidt József. Szeged, 2005. 21.; *Uő*: *A Sváb tükör*. Közreadja: Blazovich László – Schmidt József. Szeged, 2011. 39–43.; *Buda város jogkönyve, I–II*. Szerk. Blazovich László – Schmidt József. Szeged, 2001. I. 87–94., II. 479.; *Szende Katalin*: *Otthon a városban*. Budapest, 2004. 92–115.

²² *Friedrich Schuller von Libloy*: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*. Hermannstadt, 1868. 135–229.; *Kovács Kiss Gyöngy*: *A kolozsvári osztóbírák intézménye*. In: *Korunk*, 1997/VII, <http://www.Korunk.ro>; *Sutschek F.*: *Statutele*, 73–82.; *Dirk Moldt*: *Deutsche Stadterechte im mittelalterlichen Siebenbürgen*. Böhlau Verlag, Köln–Wien, 2009.

vonatkozik a II. könyv II. címének 4. cikkelyében.²³ Az itt lejegyzett szabály értelmében a házasságon kívüli gyermekek csak az anya után örökölnek, az anyának házasságból származó gyermekeivel együtt. Azonban a házasságtörésből született gyermekek nem örökölnek sem anyai, sem apai ágon, csak eltartásra lehet igényük a fent említett cikkely szabályozásának értelmében. Olyan esettel, amely házasságon kívüli gyermek részét tárgyalja, az osztálylevelek vizsgálata során nem találkoztam. Viszont több olyan eset fordult elő, amelyben a nagyobb gyerekek nem kaptak részt az örökségből az osztózás során, mivel már kikapták a részüket a vagyonból, valószínűleg házasságkötés során. Más esetben osztottak részt a meg nem született gyermeknek is.

Az „Eigenlandrecht” alkalmazását az osztóbírák szavatolják, másként szász városok öröklési mechanizmusainak a legfontosabb mozgatói maguk az osztóbírák voltak. A hátramaradt vagyon elosztását a város közössége által kinevezett osztóbírák végezték.²⁴ Kik ezek az osztóbírák? Az osztóbírók intézménye a reformáció után jelent meg, bizonyára azért, mert a válás elfogadása nagymértékben bonyolította a vagyonelosztást és megszorodtak az örökösödéssel kapcsolatos törvényszéki ügyek. A reformáció előtt is az osztás egy városi esküdt, vagy városi jegyző jelenlétében történt. De a megváltozott családi vagyonközösség elosztása megkövetelte olyan személy vagy személyek jelenlétét, akik jogi ismeretekkel rendelkeztek, vagyis tisztában voltak az osztás szabályaival és menetével. Ezért fokozatosan, nem bármelyik esküdtet nevezték ki esetenként erre a feladatra, hanem a városi magisztrátus soraiból alkalmas személyt választottak erre a tevékenységre. Most már nem egy elosztás idejére szólt a megbízásuk, hanem meghatározott időre vonatkozott, amely alatt az ő vagy ők feladata lett a mindenféle vagyoni osztozkodás lebonyolítása a városban. A szász városokban általában két vagy négy osztóbírót választottak, akik egy-egy városrészért feleltek, de az osztásnál általában mind jelen voltak. Kolozsváron a paritási szabályok tiszteletben tartása végett nyolc osztóbírót választottak.²⁵

Az első kinevezett osztóbíróra vonatkozó adataink az 1567-es évből származnak, akik Brassó és Nagyszeben öröklési folyamatát hívták kezükben tartani. Brassóban az árvák védelmét hozzák fel indokul az intézmény létrehozásának szükségességeként. Besztercén az első ismert osztóbíró Thomas Krätschner volt, akit 1568 és 1569-ben osztóbíróként, emellett 1560–1562 és 1565–1567 között a besztercei városi tanács szenátoraként említenek a források.²⁶

²³ Lauf A.: Das Eigen – Landrecht, 58.; Sutschek F.: Statutele, 73–82.

²⁴ Rűsz-Fogarasi E.: Juzii divizionali, 27–36; Kovács Kiss Gyöngy: A kolozsvári osztóbírák intézménye. In: Korunk, 1997/VII, <http://www.Korunk.ro>.

²⁵ Szegedi Edit: Un oraş unitarian în perioada principilor calvini. In: Oraşe şi oraşeni / Városok és városalakók. Szerk. Ionuţ Costea – Carmen Florea – Pál Judit – Rűsz-Fogarasi Enikő. Argonaut, 2006. 431–437.

²⁶ Otto Dahinen: Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. Böhlau Verlag, Köln – Wien, é. n. 240.

Az osztóbírák az egységes szász jogrendet ismerték és alkalmazták, eléjük hozták a közös megegyezés alapján elvégzett osztás eredményeit bemutatni. Ugyancsak az osztóbírák feladata volt a végrendeletek vizsgálata, az adóssági vizsgálatok, valamint elkészítették az osztásra kerülő javak leltárát.

A szász városokban az osztóbírák munkája nyomán gazdag forrásanyag keletkezett, osztálylevelek, osztályjegyzőkönyvek, tulajdonjogot biztosító levelek maradtak fenn a kutatók rendelkezésére. Ezek alapján lehet lépésről lépésre nyomon követni a szászok körében használt örökösödési szokásokat. A végrendeletek a szász örökösödésben csak másodlagos szerepet játszanak, az átlagpolgárok, ha végrendelkeztek is, nagyon röviden jegyezték le akaratukat és elég gyakran arra vonatoztak csupán, hogy a hátra maradt javakból kinek mit hagyjanak. Ezeket a rövid, velős testamentumokat az osztóbíró előtt bemutatták és miután megvizsgálták ennek törvényességét és jogosságát, bejegyezték az osztályjegyzőkönyvekbe. Ritkán előfordult, hogy a kimagasló vagyonnal rendelkező patrícius családokban hosszabb végrendeletek is születtek, amelyek a kor szellemében a nemesi végrendeletek mintájára készültek.

Az erdélyi fejedelemség területén, a vármegyei területeken lévő városok és mezővárosok az öröklési folyamatokban, kezdetekben a Werbőczy normákra támaszkodtak, fejlődésükkel egy időben már sajátos tanácsi határozatokat fogadtak el, amelyek a település sajátos normáit iktatta törvénybe. A későbbiekben pedig sajátos, csak az öröklésre vonatkozó statútumokat fogalmaztak meg, fogadtak el és használtak. Egy más kérdés, amelyik ide kívánczok, arra vonatkozik, hogy melyek azok a városok és mezővárosok, amelyekkel számolnunk kell? Itt nem csupán arról van szó, melyik település tartozik a városias települések közé, hanem arról, hogy milyen helységek tartoztak az erdélyi fejedelemséghez esetleg mennyi időre. A városias települések kiválasztása nem egyszerű kérdés, minden esetben nehézségekbe ütközik.

A Werbőczy által megfogalmazott örökösödési elvek²⁷ a fejedelemség kori Erdély városi polgárai számára is érvényesek voltak. A 14–15–16. címekben több cikkelyen át megrajzolt alapelvek kimondták az örökségbe való beiktatás feltételeit, az elévülés feltételeit és szabályait valamint a birtokbavétel módozatait. Az itt megfogalmazottak köszönnek vissza városok és mezővárosok örökösödési mechanizmusaiból, a bíróság elé került vagyoni elosztásra vonatkozó ügyekből. A városok önállósodási szintjének növekedésével a városi határozatokban, statútumokban előbukkannak a vagyoni öröklésre vonatkozó saját, sajátos szabályok. A fejedelemség kori városoknak az egyik nagy gondja a nemesek beköltözése és a városi vagyonok általuk való öröklése volt. Ebbe az általános védekezési trendbe sorolható Kolozs mezőváros 1609-ben fogalmazott „limitatója”, amikor 12 pont közül egy – a hatodik – az öröklés kérdésével fog-

²⁷14. Cím. 15. Cím. 16. Cím.

lalkozik, ahol az elsődleges szempont, hogy a nemeseket kizárják a kolozsi ingatlanok örökléséből.²⁸

A többi város esetén is az öröklési ügyek elemzésénél sajátos elemeket fedezhetünk fel, olyanokat, amelyek sajátos városi rendelkezéseket feltételeznek.

Nyilvánvaló, hogy a legtöbb adat Kolozsvárral és Gyulafehérvárral kapcsolatosan maradtak ránk. A forrásadottságoknak köszönhetően Kolozsvár város öröklési szokásait egész jól körvonalazódnak. A vagyoni jog tekintetében Kolozsváron is érvényes a városi jogban kialakult joggyakorlat, amelynek értelmében házasság révén a férj és feleség vagyonából egységes vagyon jött létre. Valójában ez annyit jelent, hogy a hozott vagyon egységes házassági vagyonná válik. Kolozsvár esetén a házasság halál általi felbomlása esetén a férjet az egységes vagyonból 2/3 a feleséget 1/3 illeti meg, és nem fele-fele arányban oszlik, ahogy elég sok jogrendben történik.²⁹

Kolozsvár jogrendje a szász és a Budai jogrend ötvözetéből jött létre a helyi viszonyokat figyelembe véve, ezért az örökösödési szabályok is ezt a tendenciát követik. Az örökség elosztása 1603 előtt a kolozsvári szokásjog alapján történt, amikor statuálták a kolozsvári hagyatéki jogot és megszabták az osztás feltételeit és bevezették osztóbírák intézményét.³⁰ Annak ellenére, hogy az említett szabályzat a 17. század elején készült, már a címben egyértelművé teszik, „*hogy az minemű rendtartást az marhaszállásban és osztozás dolgában régtől fogva követtenek*”, vagyis a már létező használatos szokásokat foglalták írásba. Az új örökösödési szabályzat közelebbi vizsgálata bebizonyította, hogy több fejezet ebből a statútumból, régi törvényeken és rendelkezéseken alapul, és ezeket használták még az új hagyatéki rendtartás elkészülte előtt is.³¹

Az „*Successioról való Tractatus*”-ban a vagyoni oszlásnak három ágazatát különböztetik meg a 17. századi kolozsvári polgárok: az első vonatkozik a fiakra, lányokra és unokákra, a második apára, anyára, vagyis a szülőre és a harmadik az oldalági rokonokra.³² Az öröklésben ezt a sorrendet követik azzal a kiigazítással, hogy ha csak egyik házastárs hunyt el, akkor a vagyon egyszer az életben lévő házastárssal oszlik, és utána veszik számításba az oszlás három ágazatát. A vagyon a gyerekek esetében egyenlően oszlik,³³ az atyai ház a legkisebb

²⁸ *Rüsz-Fogarasi Enikő*: Kolozs mezőváros 1609. évi limitációja, In: Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Pál Judit – Sipos Gábor. Kolozsvár, 2004. 423.

²⁹ A kolozsvári örökösödési szabályokról és kialakulásáról: *Kovács Kiss Gyöngy*: Rendtartás és kultúra. Marosvásárhely, 2001. 25–60.

³⁰ *Kovács Kiss Gy.*: Rendtartás és kultúra, 26–27.; valamint *Rüsz-Fogarasi Enikő*: Juzii divizionali factor al disciplinării sociale? / Az osztóbírák, a társadalmi fegyelmezés eszközei? In: *Discipline sociale și modernitate / Társadalmi fegyelmezés és modernitás*. Szerk. Toader Nicoară. Accent, 2011. 27–36.

³¹ *Kovács Kiss Gy.*: Rendtartás és kultúra, 29–30.

³² *Kolozsvári S. – Óvári K.*: Corpus statutorum. I. 252.

³³ Ua. 261.

fiút illeti meg, ha nincs fiú, akkor a legkisebb lány tarthat rá igényt, mindez olyan formán, hogy a legkisebb fiú vagy lány, ha igényt tart a házra, akkor abból ki kell fizetnie a testvéreit.

Kolozsvár statútumaiban a férfiak 14 a nők 12 éves koruktól számítanak a törvény előtt teljes értékű és jogú tanuknak.³⁴ Ennek a szabálynak a gyerekek hagyatéki kiadásában volt fontos szerepe. Az örökösödési szabályzatban kiemelkedő jelentőséggel bírnak a kiskorú gyerekek felneveléséről szóló artikulusok. Erre vonatkozóan kolozsvári szabályzatban a következőket olvashatjuk: „*Ha pedig neveletlen árvák maradnak, a férfigyermek 12 esztendeig, a leányoknak 7 esztendeig rendelkezjenek nevelési költséget*”. A fiúknak első esztendőben 12 forintot a lányoknak pedig 7 forintot és minden évben egy forinttal kevesebbet számítanak. Ha valamelyik gyereket taníttatták, akkor az erre fordított pénzt levonták a ráeső vagyon rész összegéből.³⁵

Az örökösödési szabályokban a kiskorú gyerekek fölötti gyámság kiemelkedő jelentőségű. A kolozsvári rendtartás szerint a gyerekek feletti gyámság csak akkor az anyáé, ha a város hatósága alkalmasnak találja. A Tractatus úgy fogalmaz „*Noha pedig az Asszony állapotokat nem illeti az Tutorság, mind az által ha az Asszony olyan, hogy az Árva javait el nem tékozolják, ha szintén Férjhez mennék is, nem illik az Tutorságtól elfogni*.”³⁶ Ezek alapján csak abban az esetben adják a gyerekek gyámságát az anyának, ha a város hatósága megbízható, felelősségteljes szülőnek minősíti.

A reformáció után bekövetkezett változások megengedték a házastársaknak, hogy elváljanak és későbbiekben új házasságot kössenek. Ilyen helyzetben vagy, amikor egyik házaspár eltávozik az élők sorából a kolozsvári örökösödési szabályok gondoskodnak a gyerekek érdekeinek védelméről. Ezért is intézkednek így: „*Az özvegy senki se férfit se asszonyállat házasságra magát ne adhassa valamegh az Árváknak avagy azok nem lévén az Atyafiaknak városunk törvénye szerint az ő portioiokat ki nem adja*” vagy városon kívüli pap előtt esküszik meg titokban elveszíti mindazt ami az örökségből neki jár.³⁷ Mindezeket az intézkedéseket még az örökösödési jog megfogalmazása előtt statuálták Kolozsváron szem előtt tartva az árvák érdekeit, és a róluk való gondoskodás folytonosságát is.

A kolozsvári polgárok a koraújkorig arra törekedtek, hogy a nemeseket, amennyire csak lehetett, a városon kívül tartsák. Nem csupán kolozsvári törekvés volt ez, mint ahogy már az előbbieken volt róla említés, hiszen az erdélyi városok mindegyike megpróbált gátat szabni a nemesek bekötözésének, de legtöbbjük nem járt sikerrel. A kolozsváriak ilyen irányú törekvését többé-kevésbé siker koronázta mindaddig, amíg város nem vesztette el szabad királyi mivolt-

³⁴ Ua. 220.

³⁵ Ua. 262.

³⁶ Ua. 265.

³⁷ Ua. 250.

tát.³⁸ A „*Succesióról való Tractatus*” annak érdekében, hogy a városi polgárok javait ne idegenítsék el, és az adózó polgárok száma ne csökkenjen, úgy intézkedik: „*hogy, bármely kolozsvári nő legyen az hajadon vagy özvegy a városon kívüli nemeshez megy feleségül vagy ment volna már az előzőekben feleségül, semmilyen ingatlan örökségére nem jogosult sem ő sem gyerekei sem most sem a jövőben. Csak az ingó vagyomból kaphat részt. Ilyen külső nemesnek ne engedjék meg, hogy a városba ilyen céllal beszálljon és ott esküvőjét tartsa, hogy ebből majd később ne szülessenek bonyodalmak*”.³⁹

A vagyoni oszlás, mint láttuk Kolozsváron is a vérségi kapcsolatok alapján történt, azonban ha nem is túl gyakran, de élnek a város polgárai a végrendelkezés jogával is. A végrendelkezési jog azonban csak a szerzett javakra nem pedig az örökölt javakra vonatkozott.⁴⁰ És ami számunkra fontos, hogy „*mindenkor helye lészen*” a végrendelkezésnek, ha van rá igény és akarat „*akár férfi akár asszonyállat*”.⁴¹ A fennmaradt végakaratokat olvasva az is kiderül, hogy azok a vagyoni elosztás arányain belül a javak elosztásáról gondoskodnak.

Visszatérve a házastársak öröklésére, mint ahogy már fentebb említettük, a házasságuk révén létrejött közös vagyomból a férj örökölt 2/3-ot a nő 1/3-ot. Az özvegyasszonyt ezen felül még megillette az úgynevezett asztalterítés.⁴² Az asztalterítés alkalmával kapott javak a harmad rész felett jártak az özvegynek. Az asztalra szőnyeget arra rá abroszt tettek minekutána ráhelyezték a „Tractátus” által elírt tárgyakat. Az asztalra került egy kanna, egy tál, egy tányér, egy ezüstpohár, egy ezüstanál, egy kendő, egy vánkös, egy derékalj, két lepedő és egy paplan. Ez abban az esetben, ha legalább négy van ezekből a tárgyakból az oszló vagyomban. Mindenből a „*se nem az újat se nem a régít se nem a nagyot se nem a kicsit, hanem a középszerűt*”.⁴³ Azt is előírták, hogy az asztalterítésnél az özvegy egy viselő ruhájába öltözzön, ami őt, a harmadrész felet megillette. Ezen kívül, még jár az asszonynak még egy szoknya „*két bokor kapocs*” és egy palást.

³⁸ Pakó László: Városi polgár – vármegyei nemes? In: Reneszánsz Kolozsvár. Összeállította: Kovács András. Kolozsvár, 2008. 221–255.

³⁹ Kolosváry S. – Óvári K.: Corpus statutorum. I. „Azonképpen az mely Özvegy Asszony, vagy Leányzó, ha külső Nemes személyhez megyen, avagy ennek előtte ment volna is semmi örökséget az városi házban örökségben vérsége után, az férfihez nem vihetett legyen, se ne vihessen jövődöben is az ingó marhából való részen kívül meg ha gyermekei lennének az olyan nemes ember be se szállhasson se az menyegzőjét benne véghez se vihessen. Hogy jövődöben valami foglalatra avagy tulajdonára ne mutogathasson, mert így az Asszony állat nemes emberhez menvén az városi rendet mindjárást által hagyja.”, 263–264.

⁴⁰ Kovács Kiss Gyöngy: Kolozsvári végrendeletek, In: Megidézett múlt. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy. Kolozsvár, 2008. 49–65.

⁴¹ Kolosváry S. – Óvári K.: Corpus statutorum. I. 263–264.

⁴² Kovács Kiss Gy.: Rendtartás és kultúra, 35.

⁴³ Kolosváry S. – Óvári K.: Corpus statutorum. I. 258.

Az örökösödési jog vizsgálatában az osztálylevelek feldolgozása sokkal árnyaltabb képet nyújt, azonban ezeknek a feldolgozása nem fejeződött be, még folyamatban van.⁴⁴

A kolozsvári öröklési mechanizmusok vizsgálata nyomán világosan körvonalazódik, hogy, az érvényben lévő jogszabályok bizonyos értelemben jogokat ad a nők számára, mivel nem zárják ki az ingatlanok örökléséből, sőt az atyai házat is örökölheti a legkisebb lány, azonban a házasság révén létrejött közös vagyonból csupán egy harmad és az asztalterítés illette meg az asszonyt. Ha magtalanul hal meg már házasságban élő gyereke valakinek, akkor az elhalálozott részéből egy harmad az anyjáié kétharmad az apjáé.⁴⁵ A gyerekek gyámságát is megkaphatta, ha alkalmas volt rá és ezen kívül végrendelkezhetett a szerzett vagyonról.

A sokszínű vagyon örökítési módzatok mellett érdekes színtöltja az örökösödés kérdésének a 17. század második felébe letelepedő lengyel unitáriusok⁴⁶ és örmények kérdése, valamint a Brassó külvárosában lakó bolgárok–románok esetei. Az eddigi vizsgálatokból kiderül, hogy a letelepedett, betelepített népcsoportok csak egy emberöltő múlva, sőt néha később mondanak le a magukkal hozott szokásokról, így ezekkel éltek és a vagyon átruházásában követtek.

Az erdélyi városlakók örökösödési mechanizmusairól, a kutatás jelenlegi állása alapján nagyon szépen körvonalazódik az egymás mellett létező jogszokások és mechanizmusok működése. Ezek az egymás mellett élő szabályok egymásra hatással voltak, és egymást kiegészítették, ezt jól példázza a szász jogszokások és Kolozsvár esete.

Amennyiben az örökösödési szokásokat a városfejlődés szintjével egy időben vizsgáljuk, egyértelművé válik, hogy minél nagyobb a város önállósága annál hangsúlyosabban jelentkeznek az öröklésben használatos sajátos vonások és annál jobban érvényt is tudtak szerezni ezeknek a sajátos szabályoknak.

⁴⁴ Kovács Kiss Gy.: Kolozsvári végrendeletek, 49.

⁴⁵ Kolosváry S. – Óvári K.: Corpus statutorum. I. 273.

⁴⁶ Rűsz-Fogarasi Enikő: Unitarian polonezi în Transilvania / Erdélyi lengyel unitáriusok, In: Caiete de antropologie istorica, X, nr. 1(18) h.n., 2011. 29–42.

AZ UDVARHELYSZÉKI PERIRATOK JOG- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI TANULSÁGAI

V. BALOGH JUDIT

A székelység története kutatásának komoly hagyománya van, amit elsősorban Szádeczky Kardoss Lajos¹ és tanítványi körének² úttörő munkája alapozott meg. A 19. század második felében megindult szisztematikus kutatás rendkívül szerteágazó volt, hiszen Orbán Balázs³ révén érintette a művelődéstörténeti, néprajzi elemeket csakúgy, mint a székely tárgyú oklevelek minél teljesebb összegyűjtését és azok vizsgálatát is. A már 1872-ben elindult Székely oklevéltár⁴ szerkesztői egészen egyedülálló, külön a székelységekre vonatkozó forráskiadvány-sorozatként a mai napig újra és újra elővehető dokumentum-gyűjteményt alkottak. A Székely oklevéltár anyagát már a kortársak, Szádeczky Kardoss Lajos, Jakab Elek,⁵ Connert János⁶ és Rugonfalvy Kiss István⁷ is sűrűn használták. Az ő munkásságuk nyomán kialakult a székely történelemről az a kép, ami a mai napig meghatározza a székely társadalommal kapcsolatos ismereteinket. Bónis György révén már ekkor a kutatók figyelmének a középpontjába került a sajátos székely jogrend is.⁸ Így már a 20. század közepére lerakattak azok az alapok, amik a székely történetírást a mai napig meghatározzák. Ilyen volt a kollektív nemesi kiváltság, a személyes hadkötelezettség, az adómentesség vagy a sajátos társadalmi rétegződés és az öröklési rend is.

¹ Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp., 1927.

² Connert János, Kelemen Lajos, Vass Miklós

³ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból (I–IV.) Pest, 1868–1873.

⁴ A Székely oklevéltár kiadását Szádeczky tanára, Szabó Károly kezdte el 1872-ben.

⁵ Jakab Elek a kolozsvári unitárius történetírói kör fontos tagja, Szádeczky-Kardoss Lajossal közösen írták meg Udvarhely vármegye történetét.

⁶ Connert János Szádeczky tanítványa volt, érdeklődése középpontjában főképpen a székely jog- és kormányzattörténet állt. 1907-ben Székelyudvarhelyen jelent meg A székelyek alkotmányának históriája különösen a XVI. és a XVII. században.

⁷ Rugonfalvi Kiss István székely primori családból származott, a debreceni egyetemen oktatott. Őt is, mint sok kortársát a jog, a kormányzattörténet valamint a genealógia érdekelt. Művei: *Rugonfalvi Kiss István: Az átértékelt Bethlen Gábor*. Debrecen, 1929.; *Uő: A nemes székely nemzet képe*. Bp., 1939–40.; *Uő: Iktári Bethlen Gábor erdélyi fejedelem*. Bp., 1923.

⁸ Bónis György: Magyar jog-székely jog. Kolozsvár, 1942.

A II. világháborút követően a székelység kutatása az új politikai szituáció következtében háttérbe szorult, és bár sosem tűnt el teljesen, valójában a 20. század hetvenes éveiben éledt igazán újjá. Az akkor megszólaló történész generáció⁹ vette fel újra a Szádeczky Lajosék generációja által folytatott kutatások fonalát. A megközelítésmódok újabbakkal bővültek, mivel a román történettudományra ez idő tájt erős hatással volt a francia, ami látható Imreh István zöm-mel kora újkorra vonatkozó és Egyed Ákos 19. századra koncentráló műveiben. Emellett folytatódott a módszeres forrásfeltáró tevékenység Jakó Zsigmond és Demény Lajos által. A 20. század végén ennek köszönhetően éppen Demény Lajos főszerkesztésével újjáéledt a Székely oklevéltár kiadványsorozata is. Az új irány meglepően modern volt, ugyanis a széki periratok kiadását tűzték ki céljukul. A betűhív átírás azonban talán nem bizonyult a legszerencsésebb választásnak, mert bármennyire is alapvető fontosságú forrásokról volt szó, a szerkesztők végül úgy döntöttek, hogy azokat a forrásokat kezdik kiadni, amik a székely társadalom egészéről képet adtak a kora újkorra vonatkozóan. Így esett a választás a szintén nagyon fontos székely összeírásokra. A sort azzal a kötettel kezdték, amelyben a 16. század végéről fennmaradt összeírás-töredékek valamint a Bethlen Gábor által elrendelt 1614-es lustra-jegyzék szerepelt.

A hatalmas vállalkozás új lendületet adott a székely történelem kutatásának, amit erősített az a fontos régészeti feltárás-sorozat, ami a kora újkorra vonatkozóan Benkő Elekhez és a tanítványaihoz köthető.¹⁰ Mára az erdélyi fiatal régészgeneráció számos eredményt mutatott és mutat fel folyamatosan.¹¹

Az új irányok öröndetesen tovább lendítették a szakmai munkát egy olyan fázisban, amikor úgy tűnt, hogy a kutatási eredmények elsősorban arra szorítkoztak, hogy a Szádeczky által feltártak kiegészítéseit megtegyék. Ezáltal hallatlanul fontos dokumentumokat tettek közkinccsé és könnyen kutathatóvá.

A forráskiadás új irányjai a kutatásnak is új lehetőségeket adtak. A székely társadalomról nagy vonalakban már sokat tudtunk, a társadalmi rétegeket is alaposan bemutatta a történettudomány. Ám ennek ellenére nem lehetett belelátni a társadalom mélyrétegeibe, nem volt látható az, hogy milyen módon kapcsolódtak egymáshoz a társadalom különböző tagjai, milyen mozgások zajlottak közöttük.

⁹ A korszak újra érdeklődni kezdett a székely történelem iránt, és Demény Lajos, Imreh István, Jakó Zsigmond, Egyed Ákos, Pataki József, Magyar András, Vekov Károly és mások számos új alap kutatás mellett fontos tanulmányokat és monográfiákat szenteltek a témának.

¹⁰ Benkő Elek, az erdélyi származású történész-régész úttörő ásatásai nyomán mára számos régész műhely alakult. *Benkő Elek – Demeter István – Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön.* Kolozsvár, 1997.

¹¹ Sófalvi András székelyudvarhelyi régész új kutatásokat is tartalmazó doktori disszertációjának kiadása az idén várható.

A székely periratok elemzése olyan új megközelítési lehetőségekhez juttatja a kutatót, aminek a révén mintegy belülről vizsgálhatja meg a kora újkor székely társadalmát.

A periratok, protocollumok segítségével megismerhetők a társadalmon belüli felemelkedés lépcsőfokai valamint a klientúra-rendszer, illetve sok esetben egy-egy faluban a telkek elrendezése is. Ezt egészítheti ki a korszakban egyre gyakrabban elrendelt és egyre jobban dokumentált összeírások vizsgálata, amelyekből az illető társadalmi besorolása, jobbágynak a száma is kiderül, sőt esetenként a tekintélye és hatalma is látható, például egy 1621-ben örökös nélkül meghalt székely nemest még 1635-ben is a falu nemeseként írtak össze, jóllehet már az azt megelőző, 1627-es összeírás idején sem élt.¹² Némely, az erdélyi elit sorába emelkedő család esetében a családi levéltárak iratanyagai, esetenként a vagyonleltárak is a rendelkezésünkre állnak, valamint a Királyi Könyvek oklevelei jól mutatják, amennyiben léteztek és fennmaradtak, a kiváltságolásokat, adományokat is.

Saját kutatásaim során magam is úgy láttam, hogy a társadalom belső mozgásait, struktúráját úgy ismerhetjük meg az eddigieknél is mélyebben, ha a magyar történetírásban a 20. század második felében meggyökeresedett új módszereket és nézőpontokat is alkalmazzuk. Ezért mind a mikrotörténetírás, mind pedig a mentalitástörténet, valamint a történeti szociológia és a történeti antropológia eszköztárát igyekeztem igénybe venni kutatásaim és elemzéseim során. Az utóbbi öt év során elvégeztem a kora újkor időszakából fennmaradt udvarhelyszéki periratok alapos, személyek szintjéig menő feldolgozását. A periratok hatalmas adatgazdagsága időnként azt is lehetővé tette, hogy egész települések szomszédságvizsgálatát megtegyem, akár bizonyos települések telekszerkezetét rekonstruálhassam. Ezt még Székelyudvarhely és Székelykeresztúr városai esetében is sikerült megtennem.

A perek vizsgálatának egyik legjelentősebb eredménye az volt, hogy sikerült megrajzolni az udvarhelyi székely nemesség kapcsolati hálóit, kliensi rendszerét, a széken belüli viselkedésüket valamint karrierstratégiájuk különböző elemeit. Az eddigi kutatásaim során sikerült kiderítenem, hogy a 17. század folyamán a székely eliten belül jelentős átstrukturálódás zajlott. A kora újkor elején, az Erdélyi Fejedelemség kialakulásának első évtizedeiben a székely társadalom jelentős megrázkódtatást élt át János Zsigmond 1562-es rendezési kísérletét követően.

Ezt az eseményt érdemes mind a jogtörténet, mind a társadalomtörténet alakulásának a szempontjait figyelembe véve alaposan szemügyre venni. A 15. század végére, a 16. század elejére nemcsak kialakult a sajátos székely jogrend és társadalmi struktúra, de ezt számos törvényben írásba is foglalták. Ilyen volt

¹² *Balogh Judit*: A székely nemesség kialakulásának folyamata. Kolozsvár, 2005. A székely összeírások.

Ulászló 1499-es, rendkívül részletes törvényi szabályozása,¹³ amelyben rögzítették a székelység katonai szolgálatának a módját is, valamint sokat foglalkozott ezzel a jogrenddel és a székely társadalom sajátosságaival Werbőczy is a Tripartitumban.¹⁴ Ezeknek a leírásoknak-szabályozásoknak az értelmében a székely társadalom a 15–16. század fordulóján már három társadalmi rétegből állt. Ezek közül a legjelentősebb a lófői rendnek nevezett réteg volt, ők lóval katonáskodtak és a székelység zöme tartozott közéjük. Ők lőfő-telekkel rendelkeztek, viselhettek tisztségeket, érvényes volt rájuk a székely jogrend. Közülük emelkedtek ki minden valószínűség szerint a primoroknak nevezett családok, akik a széki társadalmak elitjét képezték, több lóval katonáskodtak, jobb vagyoni helyzetben voltak és többségük a Székelyföldön kívül is rendelkezett birtokokkal. A társadalom alsó rétege a köznépnek vagy *pedites*nek nevezett csoport volt. Egyes kutatók szerint az is bizonytalan, hogy a többi székellyel azonos etnikumról volt-e szó az esetükben.¹⁵ Az azonban bizonyos, hogy nem viseltek tisztségeket és nem lóval, csupán gyalog katonáskodtak. A 15. század végére már megjelent egy nagyon szűk réteg, akiket jobbágynak neveztek, ám függőségük és terheik természetét tekintve jelentősen különböztek a vármegyei jobbágyságtól.

A 16. századra néhány székben, így Udvarhelyszékben is, pár befolyásos család kezébe kerültek a főbb széki tisztségek, ezáltal megszűnt az az archaikus hagyomány, amely szerint évente újra osztották ezeket a nemek és ágak rendjét követve. Itt érdemes megjegyeznünk azt, hogy szintén a peres iratok szisztematikus vizsgálatának eredményeként vált világossá, hogy az egységes egészként tekintett székely székek számos tekintetben külön utakat jártak be. Ilyen külön útnak tekinthető az, hogy Udvarhelyszék elitjébe, primorjai közé elsősorban olyan családok kerültek be, akik nem voltak székely származásúak. Ez a felfedezés gyökeresen ellentmond annak a székely történetírásból megthonosodott történeti toposznak, hogy a székely társadalom zárt volt és nem engedett maga közé beköltözőket. Noha ez székenként tényleg eltérő képet mutat, és igaz, hogy például Háromszék vagy Csíkszék területén többségben voltak a magukat ősi székely családnak valló primorok, Udvarhelyszék esetében ennek éppen az ellenkezője volt a gyakorlat. A széki társadalom legbefolyásosabb családjai ugya-

¹³ Székely Oklevéltár. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu. Bp., 1872–1934. I. 140.

¹⁴ Szádeczky-Kardoss L.: A székely nemzet i.m. 61.

¹⁵ Bodor György: Az 1562 előtti székely nemzetségi szervezetről. In: Történelmi Szemle 1983/2. 281–305.

nis kívülről érkezettek voltak, mint például a homoródszentpáli Kornisok,¹⁶ a dersi Petkiek¹⁷ vagy akár a fiatfalvi Gerébek.¹⁸

Már ez a különbség is igazolja a kutató számára, hogy rendkívül hasznos a székelység székeit a maguk sajátosságaival együtt, mikroközösségként kutatni, az itt felfedezhető széki elitet és annak viselkedését, kapcsolati hálóját külön is megvizsgálni.

A 16. század közepére tehát azt láthatjuk, hogy Udvarhelyszék maradt a székelység spirituális központja, az anyaszék vagy *Capitalis Sedes*, amit erősítettek azok a székely nemzetgyűlések is, amiket a szék területén tartott az egész székelység. Ilyen volt az 1505-ös székelyudvarhelyi,¹⁹ valamint az 1506-os agyalfalvi nemzetgyűlés is. Ezzel párhuzamosan viszont a széki elitbe olyan családok emelkedtek, akik nem székely származásuk ellenére képesek voltak gyakorlatilag átvenni a szék irányítását azok felett a családok felett, akik, mint például az Ugronok vagy a Danielek, ekkor még nem kapcsolódtak be a hatalmi harcba az udvarhelyszéki családok között. Az a tény, hogy a felemelkedni képes családok nem székely eredetűek voltak, hanem a vármegyei társadalmi struktúrában is ismerősek voltak, nyilván elősegítette új karrierstratégiai elemek megjelenését a székely közegben. Ez magyarázhatja azt, hogy miért előzte meg Udvarhelyszék a többi széket a társadalmi átrendeződés tekintetében. A székely átlaghoz képest jelentősnek számító primori karrierok ugyanis már a 16. század végére megjelentek itt, komolyabb birtok és hatalomkoncentrációval, míg ezek a változások a Székelyföld többi területein csak jóval később, a 17. század folyamán zajlottak le.

A periratok segítségével rekonstruálható karrierok új szempontok bevonását teszik lehetővé az 1562-es székely felkelés értékeléséhez is. Az egész felkelésről alkotott képet ugyanis nagyban árnyalja, hogy a székely szabadságért folytatott harc mellett a legjelentősebb harci cselekmények inkább éppen az ekkoriban karriert építő és birtokait növelő Kornis Mihály hatalmi küzdelme kapcsán bontakozott ki.²⁰ Az ekkorra már Udvarhelyszéken komoly befolyást szerző Kornis ugyanis átterjeszkedett Marosszék területére, ahol jelentős számú falu és környékének megszerzésével komolyan sértette az ottani birtokos érdekeit. Így egyáltalán nem véletlen, hogy a felkelő székelyek éppen az itt birtokos Tamás jószágait dúlták fel a felkelés alkalmával.

¹⁶ Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai: a homoródszentpáli Kornis család története. Századok 142. (2008/4.) 849–896.

¹⁷ Balogh Judit: A dersi Petki család felemelkedése a 16. század második felében: In: Balogh Judit: Székelyföldi karrierok. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században. Bp., 2011. 203–222.

¹⁸ Benkő Elek: Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön. Bp. 2008.

¹⁹ Szádeczky-Kardoss L.: A székely nemzet, 100–104.

²⁰ Balogh Judit: Székely nemesi karrierlehetőségek Bocskai István korában. In: Balogh Judit: Székelyföldi karrierok i.m. 112–139.

Az 1562-es felkelést követő segesvári országgyűlés határozatai az egész székely társadalmat átformálták. Megsemmisítették a korábbi, kollektív nemesi kiváltságokat, csakúgy, mint a székely tisztviselők választásának a szabadságát. Ezzel együtt a székely primorokat és a lóföket besorolták a vármegyei nemesek közé, így továbbra is adómentesek maradtak, míg a közszekelyeket a „fejedelem jobbágjai”-nak nevezték és megkezdték az eladományozásukat is. Emellett ettől kezdve a *ius regium* már *de jure* is behatolt a Székelyföldre.²¹ A változtatások jelentős egzisztenciális bizonytalanságot idéztek elő és a székelység tiltakozását, ami a következő majd fél évszázad székely felkeléseihez vezetett, ezért azokat Báthory Zsigmond a 17. század elején visszavonta.²²

A korábbi „rend” felbomlása azonban az addiginál nagyobb teret adott az egyéni karrierépítésre is. A kínálkozó lehetőségeket először Udvarhelyszék székely nemességének néhány családja ragadta meg. A birodalomépítőnek is tekinthető Kornis Farkas a 16. század végére az egész széket behálózó hatalomkoncentrációt hozott létre, a fejedelmi udvarban forgolódott és Európa főúri köreivel állt kapcsolatban. A birtokok nagyságát tekintve azonban nemcsak ő emelkedett a székely átlag fölé, elmondhatjuk ezt az egész udvarhelyszéki elitről. Befolyásuk jól látható a Bocskai-felkelés idején, amikor a szintén udvarhelyszéki nemes, Petky János képes volt az egész székelységet Bocskai hűségére téríteni, olyan befolyással rendelkezett a széken belül és a többi székben is. A birtokok nagyságát és az fejedelmi udvarban betöltött tisztségeket, hatalmi súlyt tekintve a többi szék elitje még a 17. század elején is messze alatta maradt az udvarhelyszéki nemességnek. Innen került ki Péchy Simon vagy Székely Mózes is, a 17. század elején felemelkedett Balássiakhoz hasonlóan.

Az udvarhelyi elit hegemoniáját részben természetes okok törték meg, részben azonban Báthory Gábor következetes politikája, amelynek értelmében igyekezett tudatosan ellehetetleníteni a kellő hatalommal bíró politikai ellenfeleit, légyenek azok székely nemesek vagy akár vármegyei birtokosok.

A Báthory Gábort követő Bethlen Gábor, noha néhány udvarhelyi nemest is támogatott, például az ifjabb Székely Mózest vagy a Balássiakat, már szintén nem elsősorban e szék primorjait támogatta. Az ő székely klientúrája elsősorban a háromszéki elitből került ki, mint például a Mikók. De ekkor indult el a felemelkedése a Mikes, a Kálnoki, a Béli valamint az Apor családnak is. Noha

²¹ A segesvári végzéseikig többször is megsértették ezt az ősinek tekintett kiváltságot, ám a jogszokás értelmében ekkor még a *ius regium* a Székelyföldre nem vonatkozott. Ezért ha meg is sértették ezt a jogot, a székelyek legalább hivatkozni tudtak a jogaikra az uralkodóval vagy az erdélyi vajdával szemben. Lásd: *Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV–XVI. században*. In: *Székely felkelés 1595–1596. Előzményei, lefolyása, következményei*. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. Bukarest, 1979.

²² *Balogh Judit: A székely nemesség i.m. 74–77., Székely Oklevéltár. IV. k. 1264–1707. Szerző. Szabó Károly. Kolozsvár, 1895. 150–151., Székely Oklevéltár V. k. 1296–1603. Szerk.: Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1896. 168–170., Jakab Elek – Szádeczky-Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig. h.n., 1901. 296–297.*

Béldi Pál Apafi Mihály idején az összeesküvésekbe keveredve kiejtette családját az elitből, a többi háromszéki és részben csíki család sikeresen emelte karrierstratégiájába a Habsburg uralom szolgálatát és főszerepet játszott az új rend kialakításában vagy Erdélyen belül, vagy a császári udvar közvetlen közelében.

Mindezek alapján elmondható, hogy az új szempontú és a periratokat, családi levéltárakat a vizsgálat fókuszába helyező kutatás számos fontos eredményt hozott. Teljesen új eredmény például, hogy az eddig egységesnek hitt primori rend nagyon is rétegződött, legalábbis egészen bizonyosan volt egy ősi, archaikusnak tekinthető felső rétege, aminek tagjai szoros családi kapcsolatokkal kötődtek egymáshoz, bizonyos esetekben közös származást is számon tartottak. Ugyanakkor létezett már a 14–15. században is egy olyan réteg, akiket bár szintén primornak hívtak, mégsem volt módjuk beházasodni a felső rétegbe, ezáltal pedig az elitbe emelkedni. Mellettük folyamatosan jelen volt egy olyan primori csoport, ami a nem székely származásúakból jött létre. Érdekes módon ezek a családok könnyebben találták meg az elitbe emelkedés útjait, mint a primori rend alsó rétegébe tartozó családok. Ilyen volt a szentpáli Kornis vagy a fiatfalvi Geréb család, míg az elitbe Udvarhelyszéken a dersi Petkiek vagy a vargyasi Danielek tartoztak. Az alsó réteg tagjai voltak a miklósfalvi Bögöziek, a Nyujtódiai, a Benedekffyék vagy az Ugronok is, bár ez utóbbi család hovartartozásával kapcsolatosan szükségesnek látszik további, a késő középkorra vonatkozó kutatások elvégzése is. A kutatás során meghatároztam a leggyakrabban követett karrier utakat, valamint azt is, hogy a különböző stratégiák milyen felemelkedést eredményezhettek a széken belül illetve az országos politikában. Rekonstruálni tudtam a kliensi viszonyokat, egy-egy primor kapcsolati hálót és birtokstruktúráját is. Új eredmény a székely társadalom tagjainak nagyon is eleven gazdasági kapcsolata a kőhalomszéki szászokkal, illetve ennek a gazdasági kapcsolatrendszernek a nevek szintjén való megjelenése. Pontosan tudható, hogy ki kivel kereskedett, és ez a kereskedelem hogyan zajlott.

Az alábbiakban azokat az eredményeket foglalom össze, amiket az udvarhelyi elit felemelkedési módjainak vizsgálata hozott elő.

A 16. század, mint azt a korábbiakban már bemutattam, a székely társadalom átrendeződésének a korszaka volt. A középkori jogi-társadalmi struktúrák felbomlottak, az ősi kiváltságok korábbi rendje megszűnt. A középkori jogszokás sokak által emlegetett jogosítványai előbb csak de jure sérültek egyre gyakrabban,²³ majd pedig felmerült a székely társadalom átalakításának az igénye is.²⁴

²³ *Jakó Zsigmond*: A székely társadalom, 20.: „hiteles oklevelekkel bizonyítható, hogy a nemzeti szervezeti bomlásának ütemében, legalábbis a XV. század második felétől fogva, a hűtlenségbe esett székely székelyföldi birtokai, a nemesekéihez hasonlóan, a koronára háramlottak és adományozás alá kerültek. 1499-ben már az az ígért is nagy eredménynek számított, hogy a király az ilyen birtokokat a jövőben székelyeknek fogja eladományozni.”

Az 1562-es segesvári országgyűlés székelyeket érintő törvényei,²⁵ jóval túlmutatnak a felkelésben részt vevő székelység megbüntetésének a szándékán.²⁶ A kialakult vagy kialakulóban lévő új, jogfosztott helyzet hirtelen jött sokkhatásként érte a székely társadalom valamennyi szegmensét, ezért a 16. század második felében gyakorlatilag bármikor számítani lehetett olyan felkelésekre, amelyekben a székelység hajlandónak mutatkozott részt venni, amennyiben régi szabadságának visszaadását ígérték cserébe.²⁷

A korábbi jogi keretek részbeni felbomlása, a fejedelmi hatalom erőteljesebb és közvetlenebb jelenléte a Székelyföldön, a kétségtelen nehézségek ellenére, megnyitotta a felemelkedés új útjait is a székely társadalom élelmesebbjei számára. Ezeket a lehetőségeket természetesen leginkább a primorok voltak képesek kellő mértékben a saját javukra használni, hogyha felismerték az új helyzet adta új karrierstratégiai esélyeket.

A székely társadalom önmagát mint katonáskodó közösséget definiálta. Kollektív nemességnak nevezett kiváltságait, szabadságjogaikat is az uralkodónak teljesített katonai szolgálatukért kapták. Ezek leginkább a szervienzi jogosítványok továbbéléseként értelmezhetőek, amennyiben a fejenkénti katonai szolgálatért mint a közösség tagjai élvezték kiváltságait, a voltaképpeni adómentességet és a kollektív nemesi²⁸ szabadságot. A székely karrier kézenfekvő stratégiai eleme tehát a katonai szolgálat valamint az ebben való kiemelkedés volt. Nincs valós és értékelhető adatunk a középkor során arra, hogy bármely más karrierstratégiai elemet tudatosan és tömegesen vagy akár csak tendenciaszerűen használtak volna a felemelkedésre.

A hivatalviselésről azonban nem állíthatjuk ezt, ugyanis a jogszokás értelmében a nemek és ágak képviselői a középkor során egymást váltva töltötték be a különböző hivatalokat, tisztségeket.²⁹ A 15–16. század fordulójára már találunk

²⁴ Fráter György a megnövekedett kiadások miatt szinte állandóvá tette a székelyek megadóztatását, emellett pedig meglehetősen sokat foglalkoztatta őket a hadi cselekményekben. Lásd: Székely Oklevéltár V. 58.

²⁵ Erdélyi Országgyűlési Emlékek. II. k. Szerk. Szilágyi Sándor., Bp. 1875–1898. (Továbbiakban: EOE.) II. 202–208.; Székely Oklevéltár II. k. 1520–1571. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvár, 1876. 161–167.

²⁶ Balogh Judit: A székely nemesség, 53–63.; Jakó Zsigmond: A székely társadalom, 27.

²⁷ A kérdést alaposan elemezte Demény Lajos több tanulmányában és könyvében: *Demény Lajos*: Székely felkelések a XVI. sz. második felében. Bukarest, 1976.; *Uő*: A székelyek és Mihály vajda. 1593–1602. Bukarest, 1977.; *Uő*: A közszékelyek 1595–1596. évi felkelése. Bukarest, 1979. 93–119.

²⁸ Erről lásd: Balogh Judit: A székely nemesség, 6–8.; Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet. Connert János: A székelyek intézményei. Kolozsvár, 1901.; Connert János: A székelyek alkotmányának története, különösen a XVI. és a XVII. században. Székelyudvarhely, 1906.

²⁹ Bodor György: Az 1562 előtti székely nemzetségi szervezetről. In: Történelmi szemle, 1983/2. 281–305.

olyan családot, például a Lázárokat, akik gyakorlatilag hitbizománynak tekintették a széki tisztségeket és egymás után több esztendőn át megmaradtak a hivatalukban.³⁰ Ez azonban korántsem volt általánosnak tekinthető, még a középkor vége felé sem.

A hatalmaskodás már a középkorban is „kedvelt szokása” volt a székelységnek,³¹ ám azt sem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy mennyire vált általánosan használt karrierstratégiai elemmé. Igaz ugyan, hogy például Hunyadi Mátyás idején éppen a primorok hatalmaskodására panaszkodott a lófői rend és a székely köznép,³² ám a periratokból az is egyértelműen látható, hogy ezzel az eszközzel a közösség ugyanolyan gyakran élt azokkal szemben is, akik a közösségi normákat sértették meg valamilyen formában.³³ Mégis talán a hatalmaskodás és az ezáltal szerzett befolyás mint eszköz került a legközelebb ahhoz, hogy a középkor végére a primorok karrierstratégiai eszköztárának a részévé válják.

A tanulás – noha a reformáció korában kifejezetten jó iskolahálózattal rendelkezett a Székelyföld, ami nyilvánvalóan utalhat az előzményekre –, mégsem lett a középkor során a székely társadalmon belüli felemelkedés általánosan vagy gyakran használt útja.³⁴

A székely primori családok legtöbbje valamilyen fokon rokonságban állt egymással, esetleg ugyanattól az őstől származtatta magát, mint például az egyik legősibb családnak számító Aporok, vagy a hídvégi Nemesek és Mikók, akik a középkor során kerültek rokoni kapcsolatba egymással nyilván főképpen azért, mert 1562-ig a Székelyföld jelentős autonómiát élvezett Erdélyen belül, és ez a társadalom bizonyos fokú elzártságát is jelentette. Ezeket a házassági kapcsolatokat azonban a középkorban nem használták föl hatalmi szövetségi rendszerek létrehozására, legalábbis nincs adatunk arra, hogy a felemelkedés eszközeként kezelték és használták volna.³⁵

A középkor során folyamatosan vannak a forrásokban arra vonatkozó információk, hogy a székelyek képviselői részt vettek bizonyos országos vagy Erdély egészét érintő ügyek intézésében, vagy tagjai voltak fontos követségeknek. Az „udvari szolgálat” azonban mégsem szerepelt céljaik között. Ha némely esetben

³⁰ Balogh Judit: A székely nemesség, 35.; Endes Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászon székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp. 1938. 26.

³¹ Balogh Judit: A székely nemesség, 29–33.

³² Jakó Zsigmond: A székely társadalom, 19–22.

³³ Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága. Törvénykezési jegyzőkönyvek Udvarhelyszék, Protokollumok Székely láda, Fond m16. 1610–1633. IV/3. 1613/33. 1608/127. 1613/26. 1622/73. 1622/75. 1623/79. 1623/83. 1623/93. 1626/97. 1622/75. 1623/79. 1623/83. 1623/93. 1613/16. 1613/26. 1613/2. 1615/59.

³⁴ Tonk Sándor: Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest, 1979. passim.

³⁵ Balogh Judit: A székely nemesség, 123–126.

fel is tűntek az uralkodó mellett, mint például a híres Kun Kocsárd,³⁶ ezt katonai teljesítményüknek köszönhatték.

A magánbirtok növelése, mint karrierstratégiai eszköz az előbbiekhöz hasonlóan szintén jóval mérsékeltebben jelentkezett a primorok között, mint a vármegyei nemesség esetében. Ennek oka természetesen az volt, hogy a faluközösség tagjai szigorú szabályok szerint birtokolták a földterületet, és mivel túlnyomó többségben voltak a társadalomban a személyileg szabad állapotú, birtokjoggal és valós lófőbirtokkal rendelkező székelyek, a faluközösség sok esetben eredményesen tudott fellépni egy a birtokát növelni igyekvő primorral szemben. A birtok megnövelésének elsődleges iránya a középkor során még jócskán meglévő közös földek kisajátítása volt. Mivel azonban a szabad székelyek közössége nemcsak bírói úton tiltakozott az esetleges foglalások ellen, hanem sokszor együttesen „dúlták meg” az illető házat és jószágát, többen választottak ennél könnyebb megoldásokat. Azok a primori családok, amelyek a Székelyföld peremén rendelkeztek birtokkal, előszeretettel választották a székkel határos vármegyei területekre történő terjeszkedést. Ezeket a birtokokat egy-egy hadi sikert követően, szolgálataikért nyerhették az uralkodótól.³⁷ Ez a folyamat, tehát a vármegyei területen való birtokszerzés már a 15. században jelentős méreteket öltött a székely primorok körében.³⁸ Mivel ezeket a területeket könnyedén kapcsolhatták a saját birtokaikhoz, így megnövekedett birtokállományuk a közösséggel szembeni hatalmukat is növelte. Ezek a birtoknövekedések azonban még mindig nem eredményezték olyan méretű primori birtokok létrejöttét, amelyek versenyezhetek volna egy átlagos vármegyei nemesi birtokkal, még Erdélyben sem.

A fentieket összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy a 16. század közepén a székely primorok, bár közülük néhányan komoly befolyással rendelkeztek saját társadalmi közegükön belül, elsősorban a katonai karriert részesítették előnyben saját életpályájuk alakításakor. Az 1562. évi segesvári törvényeket követő sajátos helyzet azonban új utakat is kínált, amelyeket a tehetségesek képesek voltak megragadni, és ez által pár évtized leforgása alatt komoly birtok- és hatalomnövekedést elérve a vármegyei nemesség sorai közé emelkedni, bár jobbagyaik számát vagy birtokaik tényleges méretét tekintve még mindig komoly különbségek mutatkoztak a kétféle – székely és vármegyei – eredetű nemesség között. A kialakuló fejedelmi udvarban való egyre gyakoribb jelenlét azonban nemcsak udvari karriert ígért az ezt megpróbáló primornak, de tanulási lehetőséget is, hogy a reneszánsz életmódot, viselkedési formákat eltanulva majd lokális

³⁶ Szapolyai János erdélyi vajda, 1526-tól magyar király hadvezére. Erről: *Balogh Judit: A székely társadalom* Bocskai István korában. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis*. Miskolc, 2008. 19.

³⁷ *Balogh Judit: A székely nemesség*, 38.; *Székely Oklevéltár*. II. 109–110.; *Jakab Elek – Szádeczky-Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye*, 329.

³⁸ *Balogh Judit: A székely nemesség*, 38–39.

szinten is megvalósítva kiépítse saját hatalmát és ehhez új módszereket, magatartásformákat használhasson fel.³⁹ Ebben a tekintetben Udvarhelyszék primorjai jártak élen a 16. század második felétől kezdődően egészen a 17. század első harmadának végéig.⁴⁰ Közülük is egészen egyedülállónak mondható a homoródszentpáli Kornis család hatalomnövekedése.⁴¹ A szék többi primorja számára a 16. század második felében az volt a kérdés, hogy bekapcsolódik-e a Kornis-klientúrába vagy azon kívül, esetleges riválisként keresi meg a saját karrierlehetőségeit.

A Kornis-család utolsó tagjának, Kornis Ferencnek⁴² a halálával az udvarhelyszéki elit karrierstratégiáinak gyűjtőpontja és szervezőeleme megszűnt. Emellett a század első évtizedeiben a székely társadalom egészében is végbe ment egy jelentős átrendeződés. Báthory Gábor fejedelemként ugyanis a hatalmára veszélyesnek találta az udvarhelyszéki elitet,⁴³ ami kétségtelenül a Székelyföld egészét tekintve a többi széki arisztokráciához képest jóval nagyobb mértékű hatalomkoncentrációt hozott létre, ezáltal a székely társadalom egésze fölé tudott emelkedni és képes volt a befolyása alá vonni a többi szék elitjét is. Jól mutatja ezt a Bocskai-felkelés idején Petky Jánosnak, Kornis Farkas egyik vejének a tevékenysége.⁴⁴ A Kornis-birodalmat összetartó Kornis Farkas halálát

³⁹ Az udvari jelenlét, az udvari szolgálat vállalása révén arra is igény támadt, hogy elsajátítsák a reprezentáció elemeit. Nyilván nem véletlen, hogy a 16. század második felében, főképpen pedig a 17. században számos székelyföldi udvarházat építettek meg vagy építettek újjá, már a reneszánsz kor igényeinek megfelelően. A levelezés, az utazás, a megszerzett kapcsolatok fenntartásának igénye mind új elemnek tekinthető a székely közösség elitjének életében.

⁴⁰ Annak okaira, hogy mi volt Udvarhelyszék nemessége egyedülálló felemelkedésének a hátterében, jelen tanulmány keretei között nincs módunk kitérni. A kérdés megválaszolásához minden bizonnyal szükség lesz valamennyi szék társadalmi viszonyrendszerének a feltárására, amit ez idáig csupán Udvarhelyszék esetében végeztem el és Háromszék valamint Marosszék esetében kezdtem el. Olyan mélyfűrészekre van szükség, ahol a személyi mozgások jó részét tetten érhetjük és modellezhetjük. A karrierépítési lehetőségeket elsőként megragadó udvarhelyszéki nemesség élen járt a jobbágyság szerzésében, sőt abban is, hogy minél több szabad székelyt próbáljon szolgálatra kényszeríteni. Az 1614-es lustra adatai szerint ezen a széken írtak össze a legtöbb székely jobbágyot, ami jól szemlélteti, hogy a hatalmat szerzett széki nemesség eredményel próbálta saját szolgálatába állítani a közszekelyek egy részét. Rol Kmlg Törvénykezési jegyzőkönyvek Udvarhelyszék, Protokollumok Székely láda, Fond m16, . 56. sz. VIII. 1. Az 1614-es conscriptio. A 17. század elejére létrejövő udvarhelyi hatalomkoncentráció azonban a fejedelem számára is veszélyesé vált, ezért Báthory Gábor határozott politizálással felszámolta a Kornis-klán addigi hatalmát. Ez megteremtette a lehetőségét Háromszék elitje felemelkedésének a 17. század közepére. Balogh, A székely társadalom Báthory Gábor korában, 2009. 153–173.

⁴¹ Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépités útjai, 849–896.

⁴² Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépités útjai, 890–895.

⁴³ Balogh Judit: A székely társadalom Báthory Gábor korában, 2009. 163–167.

⁴⁴ Balogh Judit: A székely társadalom Bocskai István korában, 11–16.

követően⁴⁵ a szerteágazó Kornis-klán összetartása Petky Jánosra maradt,⁴⁶ aki nagyszerűen megállta a helyét. A klán működtetése révén nemcsak a széki elitet tudta mozgósítani Bocskai mellett, hanem voltaképpen az egész székely társadalmat. Bocskai Erdélybe delegált „embere”, Rákóczi Zsigmond ezt fel is használta azért, hogy tartósan biztosítsa a székelyek Bocskai iránti hűségét. Később, Bocskai István halála után szintén fontos szerep jutott Petky Jánosnak akkor, amikor Rákóczi erdélyi fejedelemmé választásáról gondoskodott, valamint akkor, amikor igyekezett elősegíteni az új fejedelem és az erdélyi társadalmi elit közötti kölcsönös jó kapcsolat kiépülését.⁴⁷ Kancellári kinevezése karrierje csúcsát jelentette.⁴⁸ Jó tanítványként számos olyan karrierformáló eszközt felhasznált, amit apósától, Kornis Farkastól tanult. Mindehhez társult egyéni rátermettsége is, aminek révén könnyen tudott személyes kapcsolatokat kiépíteni.

Az udvarhelyszéki arisztokrácia karrierstratégiáinak vizsgálata folyamán világossá vált, hogy a 16–17. század során két korszakot érdemes elkülöníteni. Az egyik a 16. század második felére és a 17. század első felére terjedt ki, és a Kornis-család hatalmi törekvéseihez köthető.⁴⁹ Ennek a korszaknak részint Kornis Ferenc halála vetett véget, részint pedig Báthory Gábornak az udvarhelyi elit szétverésére irányuló törekvése. A Kornis-klán semlegesítésének fontos része volt a többi, eddig kisebb hatalommal rendelkező széki elitek fölemelése. Noha elsősorban az addig legkevésbé erős marosszéki elitet támogatta,⁵⁰ már Báthory Gábor idején megindult a háromszéki nemesség emelkedése, ami Bethlen Gábor hathatós támogatásának köszönhetően a század 20-as éveiben tovább folytatódott.⁵¹ Ezzel párhuzamosan eltűntek a legjelentősebb udvarhelyszéki családok. A Kornisok kihalásáról már korábban volt szó. Ugyanerre a sorsra jutott a Petky család Petky János halála után.⁵² A Kornis családdhoz szoros rokoni szálakkal kötődött Péchy Simon, aki Petkyhez hasonlóan Kornis Farkas egyik veje volt.⁵³ Péchy Simonnak Petkyhez hasonlóan csak lányai érték meg a felnőttkort, és noha Péchy szép kort ért meg, családja széki uralmának mégsem akadt folytatója. Ugyanez lett a sorsa Székely Mózes fiának, ifjabb Székely Mózesnek is, aki

⁴⁵ *Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai, 882.; Szádeczky-Kardoss Lajos: Erdély és Mihály vajda, 179., 190., 568.*

⁴⁶ *Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai, 882–886.*

⁴⁷ *Balogh Judit: A székely társadalom Bocskai István korában, 16–17.*

⁴⁸ *Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai, 885.*

⁴⁹ Uo.: 862–882.; *Balogh Judit: Székely nemesi karrierlehetőségek Bocskai István korában.* In: „Frigy és békeesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára és Jenei-Tóth Annamária. A Bocskai szabadságharc 400. évfordulója. VIII. Debrecen. 2006. 120–126.

⁵⁰ *Balogh Judit: A székely társadalom Báthory Gábor korában, 157–158.*

⁵¹ *Balogh Judit: A székely társadalom Báthory Gábor korában, 173.; Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet, 178–181.*

⁵² *Balogh Judit: A székely társadalom Báthory Gábor korában, 164.*

⁵³ *Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai, 878.*

szintén egy Kornis-vő fia volt. Ugyanígy fiú örökös nélkül abbamaradt a Geréb András által felépített karrier⁵⁴ valamint a Balássyak üstökösszerű pályája is.⁵⁵ A csak egy emberre épült Bögozi András-féle karrier is fiúgyermek hiánya miatt szakadt félbe.⁵⁶

A 17. század közepére, második felére a Daniel és az Ugron családok tudták átmenteni jóval kisebb hatalmukat a háromszéki famíliák árnyékában, és sajátos módon újra előtérbe került a katonai szolgálat a karrierépítés útjaként.⁵⁷ A Danielek esetében azonban folyamatosan jelen volt a tanulás, a műveltség szerzésének a fontossága is. A század elején tapasztalathoz fogható hatalomkoncentráció azonban ekkorra már nem az ő kezükben jött létre, a széki elit nem tudta visszaszerezni korábbi tekintélyét a háromszéki családok nyomasztó súlya mellett.

Vizsgálatom tárgya mindezek miatt elsősorban a 16–17. század fordulója valamint a 17. század első fele volt, az említett családok „fénykora”. Az említett családok karrierstratégiáit egy-egy esettanulmányban foglaltam össze. Jelen kötetben ezen esettanulmányok összegzését végeztem el.

Ezek alapján elmondható, hogy a jobbágyszám és birtokok nagysága szerint elkészített lista legjelentősebb családjainak mintegy 77,777%-a volt a Kornis-klán tagja. Ez azt mutatja, hogy a Kornis-család afféle garanciát jelentett az elitbe emelkedésre. Pusztán két család, a Gerébek valamint az Ugronok esetében látható, hogy ettől eltérő utat választottak. A Gerébek a katonai szolgálatot a többi családnál jobban preferálva igyekeztek megszerezni az Udvarhelyszék egyik fiúszékének tekintett Keresztúrszék fölötti hatalmat. Az Ugronok ekkor az ő klienseik voltak.

A kliensi viszonyban az esetek többségében valamilyen rokoni kapcsolat is megjelent, hiszen mind Petky János, mind Péchy Simon Kornis Farkas veje volt,⁵⁸ sőt egy rövid ideig Daniel Péter is.⁵⁹ A család rokonságához tartozott továbbá a Balássy familia is.⁶⁰ A házassodást tehát mindannyian fontos karrierstratégiai elemnek tekintették. Ennek ellenére a legtöbben nem hanyagolták el a székely identitás egyik legfontosabb elemét jelentő katonai szolgálatot sem.

⁵⁴ Benkő Elek – Székely Attila: Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön. Bp. 2008. 99–100.

⁵⁵ Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet, 173.

⁵⁶ Balogh Judit: Egy rendhagyó székely karrier: Bögozi András. In: Erdély-történeti könyvek 8. Az Erdély-történeti Alapítvány kiadványa. Debrecen, 2009. 69.

⁵⁷ Balogh Judit: Székely nemesi karrierlehetőségek II. Rákóczy Ferenc szabadságharca idején. In: II. Rákóczi Ferenc, az államférfi, Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulóján. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2008. 249.

⁵⁸ Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai, 881.

⁵⁹ Balogh Judit: A vargyasi Daniel család karrierjének kezdetei a 16–17. század fordulóján. Történelmi Szemle. 2009/3. 342–343.

⁶⁰ Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai, 878. Balássy Ferenc Kornis Farkas egyik unokahúgát, Mikó Annát vette feleségül.

Egyedül Bögözi Andrásról tudjuk, hogy nem katonáskodott, sőt felmentést is kapott alóla Báthory Gábortól, majd Bethlen Gábortól is.⁶¹ A fejedelmi udvarral fenntartott szoros kapcsolat, illetve maga az udvari szolgálat fontos szerepet játszott Kornis Farkas, Petky János, Péchy Simon vagy a Daniel család több tagjának az életében is.⁶² A Balássyak diplomáciában töltötték be vezető szerepet.⁶³ Az alábbiakban az udvarhelyszéki elit legjellemzőbb karrierstratégiai elemeit állítottam össze.

Az udvarhelyszéki elit karrierstratégiai elemei

Karrierépítés eszköze	Középkor	Kora újkor
Katonai szolgálat	folyamatos	folyamatos (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Dánielek, Gerébek, Ugronok)
Hivatalviselés	elvétve	egyre gyakrabban (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Dánielek, Péchy Simon, Gerébek, Bögözi András, Ugronok)
Hatalmaskodás	folyamatos	folyamatos (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Péchy Simon, Gerébek, Ugronok)
Tanulás	nincs adat	egyre gyakoribb (Kornisok, Péchy Simon, Dánielek)
Házasság	nem eszköz	gyakori (Kornisok, Balássyak, Petkyek, Dánielek, Péchy Simon)
Udvari szolgálat	nem eszköz	gyakori (Kornisok, Petky János, Péchy Simon, Balássyak, Geréb András, Dánielek)
Birtokkomplexum létrehozása	nincs	egyre gyakoribb (Kornisok, Petkyek, Dánielek, Gerébek)
Gyámság	nincs adat	gyakori (Kornisok, Balássyak, Dánielek, Bögözi András)

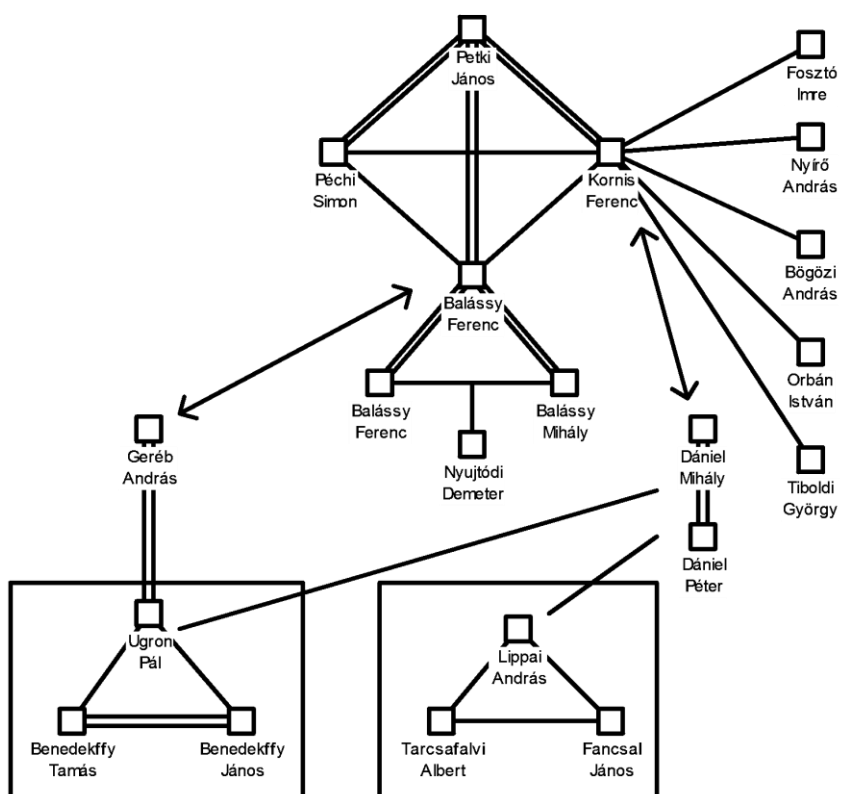
⁶¹ Balogh Judit: Egy rendhagyó székely karrier, 65–66.

⁶² Balogh Judit – Horn Ildikó: A hatalomépítés útjai, 876, 884, Balogh Judit: A vargyasi Daniel család, 351–352.

⁶³ Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet, 175.

Udvarhelyszéki nemesek sorrendje jobbágyszáma szerint 1614-ben

Nemes	Jobbágyszáma
Kornis Ferenc	252
Balássy Ferenc	180
Geréb András	108
Petky Jánosné	100
Ugron Pál	58
Péchy Simon	57
Dániel Mihály	53
Bögözi András	44
Balassi Mihály	40

Udvarhelyszék elitjének kapcsolati hálói a 17. század elején, Kornis Farkas halálát követően

A 16–17. század fordulóján a korábbi, középkorban használt karrierstratégiák mellett a székely, főképpen pedig az udvarhelyszéki nemesség újakat is kezdett használni, valamint a korábban is ismert stratégiákat tudatosabban alkalmazta. A legötletesebb a tudós humanista Kornis Farkas volt, aki egész klientúrát és birtokkomplexumot tudott létrehozni. A szék többi nemese az általa mutatott példát követte, több-kevesebb sikerrel. A korábbi primori életpályát pár évtized alatt igyekeztek a vármegyei nemesekéhez közelíteni. Azok, akik az elitbe emelkedtek, kivétel nélkül korábbi primori családok tagjai voltak. Az új elemként használt műveltség vagy udvari szolgálat az erdélyi elitbe emelte a még ekkor sem túl vagyonos, vármegyei szempontból kevés jobbágyot bíró székely nemeseket.

Az 1560–1600 között négy évtized gyökeresen alakította át a korábbi székely társadalmat, alternatívát kínálva a felemelkedésre. Az elitben való megragadásnak azonban az egyik sarkpontja maradt a fiú örökösök léte. Ezért hiába voltak egészen rendkívüli karrierek ekkoriban, mint a Kornisoké vagy a Balássyaké, mégis azok a családok tudtak megmaradni a fejedelemség végéig, sőt azt követően is, akik tovább tudták örökíteni a kivívott karriert. Ezek pedig az inkább a középmezőnyhöz tartozó Daniel és az Ugron családok lettek.

A 17. század elején visszakapott székely szabadság már természetesen nem tudta meg nem történné tenni a megelőző fél évszázadot. A székely társadalom polarizálódása tovább folytatódott, az adómentességet sem állították vissza a kollektív nemességgel együtt, így a korábbi, nagyon széles körűen értelmezett székely jogból a sajátos öröklési rend, a fiúléányosság intézménye maradt fenn, valamint a széki tisztviselők választásának a szabadsága, amit azonban a mindenkori fejedelem sorozatosan megsértett a székek tiltakozása ellenére is. Megállapítható az is, hogy a korábbi legendás szabadsághoz való ragaszkodás elsősorban a leszakadó rétegek fegyverévé vált, csakúgy, mint a klasszikus székely identitáselemhez, a katonáskodáshoz való ragaszkodás, ami a székelyek harcértékének a csökkenésével a 17. század végére–18. század elejére a nemesség körében veszített a népszerűségéből és a fontosságából is.

AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK LEGITIMÁCIÓJÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

GEBEI SÁNDOR

Az erdélyi fejedelmek legitimációjának problematikája az Erdélyi Fejedelemség jogállásáról folytatott, mind a mai napig nyugvópontra nem jutott viták szerkesztését alkotja. Előadásommal, illetve rövid írásommal nem a problémakör hagyományos historiográfiai áttekintésére vállalkozom,¹ hanem a közelmúlt konferenciáin² és publikációiban³ tapasztalt bizonytalanságok, pontatlan fogalomhasználatok sarkallnak a megszólalásra, álláspontom kifejtésére.

A probléma tüzetesebb vizsgálatára a közvetlen okot II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemsége körüli anomáliák szolgáltatták. A Rákóczi-szabadságharcról írott tudományos népszerűsítő munkám⁴ során fogalmazódtak meg bennem azok a kérdések, amelyek az érdeklődésemet igazán felkeltették a téma iránt. Közismert, hogy a „nagyaságos fejedelem” élete végéig kitartott azon álláspontja mellett, hogy ő az Erdélyi Fejedelemség legitim uralkodója (princeps Transylvaniae stb.). A magyar királynak nem volt joga ahhoz – állította Rákóczi –, hogy őt a törvényes hatalmából kirekessze, hiszen őt a törvényeknek megfelelően az 1704-es gyulafehérvári országgyűlésen fejedelemnek megválasztották, 1707-ben pedig

¹ *Szilárd Katicza*: Az erdélyi fejedelem jogköre, 1556–1571. Budapest, 1910.; *Bíró Vencel*: Az erdélyi fejedelem jogköre 1571–1690. Kolozsvár, 1912.; *Lukinich Imre*: Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez. In: Századok 1913. (I–II. közlemény); *Bíró Vencel*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése, 1542–1690. Kolozsvár, 1917.; *Müller, Georg*: Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen, 1541–1688. Hermannstadt, 1923.; *Huszár Ferenc*: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. Budapest, 1924.; *Trócsányi Zsolt*: Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései. Budapest, 1976.; *Trócsányi Zsolt*: Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben (Mezey Barna előszavával) Budapest, 2005.; *Rácz Lajos*: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, 1992.

² Lásd: a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából szervezett Hajdú-Bihar megyei emlékülések és konferenciák címadásaiban feltűnő ellentmondások (szabadságharc – felkelés – Bocskai mozgalma) – In: Debreceni Szemle 2005/3. 466–469.

³ „Frigy és békeesség legyen...”. A bécsi és a zsitvatoroki béke. In: *A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója*. VIII. Debrecen, 2006. című kötet a „*Bocskai felkelés* mérlege: a bécsi és a zsitvatoroki béke” című debreceni konferencián elhangzott előadásait jeleníti meg, „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a *Bocskai-felkelés* történetéhez. (Szerk.: ifj. Barta János – Papp Klára) Budapest, 2004. (Kisebbségkutatás Könyvek) – A fogalmi ellentmondások kiemelése tőlem – G.S.

⁴ *Gebei Sándor*: A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711 (Magyarország története sorozat 11. kötete. Főszerkesztő: Romsics Ignác) Budapest, 2009.

a marosvásárhelyi diaetán, a tartalmi (fejedelmi eskü) és a formai követelményeknek (beiktatási ceremónia) eleget téve, a fejedelmi méltóságba beiktatták.⁵ A Vallomásaiban pedig eleve elrendelés szerűen nyilatkozott saját magáról. „...csupán az én személyem volt alkalmas a Házam és őseim iránti tisztelet okán arra, hogy egyesítse az egy akaraton levők terveit, és barátságot hozzon létre a külföldi keresztény fejedelmek között. Nagyobb lehetőségem volt, mint dédapám, I. György óta bárkinek arra, hogy helyreállítsam a [III.] Ferdinánd császárral Nagyszombatban kötött békét*, amely akkor megszilárdította az ország szabadságjogait, melyeket később többnyire eltöröltek.”⁶

Az 1703–1711-es eseményekben szinte magától érthetően, de az 1711 utáni évtizedekben is visszaköszönt, hogy Rákóczi és I. Lipót, I. József magyar királyok felfogása között áthidalhatatlan jogi szakadék tátongott, ami egyfelől Rákóczi örökös, önkéntes száműzetéséhez, másfelől a I. Lipót-i, I. József-i = magyar királyi jogi felfogás érvényesítéséhez, érvényesüléséhez vezetett. Vajon kinek volt igaza Ebben a közjogi vitában?

Az ádáz vita mögé nézve további, jogi vonatkozású kérdésekkel találjuk magunkat szembe. Vajon, az Erdélyi Fejedelemséggel kapcsolatos királyi álláspont I. Lipót, I. József uralkodási idején gyökeresen más értelmezést kapott, vagy az elődök erdélyi politikáját követték mindenben a hagyományos elv szerint? Egyáltalán: az erdélyi fejedelmek legitimációjához szükség volt-e a királyi hozzájárulásra? Az erdélyi fejedelmek – amióta létezik a principatus = fejedelemség, vagyis az 1570-es speyeri egyezmény óta – legitimációja hogyan érvényesült a gyakorlatban? Milyen feltételek biztosították a fejedelmek törvényes uralmát? Milyen jogi (és személyi) kritériumok voltak szükségesek ahhoz, hogy egy

⁵ Néhány erdélyi főúr, elsősorban „a Kálvin tanát áruba bocsátó” Pekri Lőrinc, udvarhelyszéki főkapitány volt az a személy, aki az erdélyiek nevében javasolta Rákóczinak az erdélyi országgyűlés összehívását 1704-ben arra apellálva, hogy „Apafi [II. Apafi Mihály] tudvalevően elárulta a fejedelemséget, amikor [1701-ben] a császárnak engedte át a jogait.” – *Rákóczi Ferenc: Emlékiratok*. In: *Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok*. (A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos; az utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája) Budapest, 1979. 249., 266–267., 272., 352–354.; „Illustrissimus Michael Apafi junior” erdélyi fejedelemmé választása 1681. június 10-én a gyulafehérvári országgyűlésen történt. Az ekkor még csak ötéves ifjabb Apafit már XXIV kikötött feltétellel választotta meg uralkodójának a három nemzet diaetája „közönséges megegyezett szívvel és szájjal”. Az ország irányítása és kormányzása „annak alkalmas idejében, úgymint 20 esztendő korában” kerülhetett a választott fejedelem kezébe, amikor is az „eleibe adandó conditiók” megtartására az uralkodói esküt leteszi, amiután az ország hűségesküjét fogadhatja. – *Corpus Juris Hungarici. 1540–1848. évi erdélyi törvények*. (Szerkeszti: Márkus Dezső) Budapest, 1900. *Approbatae Const. Második rész. Első cím. 36–40.; Corpus Juris Hungarici. 1540–1848. évi erdélyi törvények. Compilatae Const. Második rész. Első cím. 271–275.; Erdélyi Országgyűlési Emlékek XVII. k. (1679–1682) Budapest, 1894. 188–190.*

⁶ *Rákóczi Ferenc: Vallomások (Első könyv)*. In: *Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok*. (A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos; az utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája) Budapest, 1979. 92.; *, „Nagyszombatban kötött béke” – utalás az 1645-ös linzi pacificatio 1647. évi ratifikációja előtti tárgyalásokra.

fejedelem legitim módon gyakorolhassa hatalmát az „államhatárokkal” rögzített országában? Stb.

Mielőtt az általánosabb érvényű kérdéseket boncolgatnánk, II. Rákóczi Ferenc érvelését vegyük először szemügyre. 1704. július 8-án a gyulafehérvári diaétán Rákóczit, aki éppen a bácskai hadjáratot vezette, azaz távollétében (!) fejedelemmé választottak, de beiktatására csak jóval később, 1707. április 5-én, a marosvásárhelyi diaeta első napján került sor ünnepélyes külsőségek mellett.⁷ Ez alkalommal Rákóczi, hogy a princeps electus Transylvaniae helyzetből a princeps receptus Transylvaniae hivatalos státusba kerülhessen, vigyázott a formáságokra is: a „rendek” *conditio-i* – a *fejedelmi propositio-i* – *hitlevél* – *beiktatás* jogi utat betartatva zajlott le a fejedelmi székbe való ültetése.⁸ Amint már említettem, Rákóczi soha, de soha, nem kételkedett fejedelemségének legitimitásában, egy pillanatra sem fordult meg a fejében olyan gondolat, amely az Erdélyhez való jogát megkérdőjelezhette volna. Pedig emlékezetébe kellett volna idéznie néhány olyan, számára is evidens tényezőt, amelyek a legitimitásról vallott nézetét önkritikussá tehette volna, netán revideálhatta volna.

Az apja, I. Rákóczi Ferenc hűtlenségi perének a családra kiterjedő következményeit nem kell itt részleteznem, akárcsak anyja, Zrínyi Ilona Thököly feleségként kifejtett királyellenes magatartásának, fegyveres szembeszegülésének a súlyos hátrányait sem. A Rákóczi-család király iránti hűtlensége mégis bocsánatot nyert a mainzi, kölni érsekek hathatós közreműködésével visszakapott birodalmi herceg (princeps Sacri Romani Imperii) címmel,⁹ ill. házasságkötésének utólagos királyi jóváhagyásával.

1. Alighogy Rákóczit I. Lipót magyar király Rákócziné Hessen-Rheinfelsi Sarolta Amália birodalmi rokonságára való tekintettel 1694-ben erkölcsileg is, anyagilag is rehabilitálta, 1697-ben birodalmi hercegi címmel ruházta fel, a magyar főurat már 1701 áprilisában letartóztatták és a bécsújhelyi börtönbe szállították XIV. Lajossal folytatott levelezése miatt. A főbenjáró bűnök (az ellenség-

⁷ Rákóczi: Emlékiratok, 353. – Rákóczi a „fejedelmi méltósággal” össze nem egyeztethető „Apafi hitlevelet” visszautasította, s az erdélyiek „megegyeztek abban, hogy őseim hitlevelét terjesztik elém...”; *Thaly Kálmán*: A marosvásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvénycikkei. Történeti Tár 1897.; *Ráday Pál* iratai 1707–1708. II. (S.a.r.: Benda Kálmán – Maksay Ferenc) Budapest, 1961. 93–147. (a marosvásárhelyi országgyűlés iratanyaga)

⁸ *Ráday iratai* II. – a fejedelemválasztás XIX feltétele – 95–99., fejedelmi előterjesztés – 101–110.; *Mezey*: Előszó. In: Trócsányi: Törvényalkotás, i.m. 10–11. – „A keleti magyar állam [az Erdélyi Fejedelemség] is rendi-képviselési monarchia” volt, de nem a magyarországi rendi struktúra, hanem a „három nemzet uniója” képezte az alapját. A választási feltételek írásos rögzítése, a conditio előfutára 1543-ban született meg, de a „kiérlelt, teljes formájú” választási feltételrendszer csak 1598-ban született meg, amikor is Báthori Zsigmond az újráválasztása érdekében az erdélyi országgyűlés által megszabott 17 pontos lista teljesítésére kötelezte magát.

⁹ *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc titulusai (princeps – dux) In: *Évfordulós tanácskozások*, 2007. „Az élő Rákóczi” (X.) – 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc. (Szerk.: Muzsnay Árpád) Szatmárnémeti, 2007. 88–96.

gel való összejátszás, a király elleni összeesküvés, a fegyveres lázadás szervezése) kivizsgálása közben sikerült Lengyelországba szöknie, a királyához és hazájához hűtlen szökevény kézre kerítéséért – magas vérdíj ellenében – nemcsak Magyarországon, hanem Lengyelország területén is akciók folytak. Rákóczi és barátja, Bercsényi Miklós majdnem két éven át pártfogójuk, Adam Sieniawski vajda birtokain álneven „rejtőztek”, amíg nyíltan, fegyverrel a kézben fel nem léptek I. Lipót magyar király és rendszere ellen. Ez az 1701-ben ellene indított „hűtlenségi per” hogy – hogy nem jutott Rákóczi eszébe, amikor a Rákóczi-ösök jussát elvitató királyt jogsértéssel, sőt jogtiprással vádolta?

2. Vajon, miért nem idézte fel a „nagyságos fejedelem” pontosan az ösöktől rámaradt juss tartalmi jegyeit? Nem emlékezett volna a nagyapja, dédapja fejedelemségbe való kerülésének körülményeire, apjának csupán „választott fejedelem” voltára? Amikor dédapja I. Rákóczi György eredményeivel példálózott, vajon miért tévesztette szem elől a szabadságjogokért küzdő Rákóczi azt a nagyon fontos tényezőt, hogy az egymást kölcsönösen elismert és elfogadott király (rex), ill. az erdélyi fejedelem (princeps) *pacificatio* (= megbékélés, társadalmi béke), és nem a nemzetközi joghoz kapcsolódó *pax* (= a háborút lezáró béke) szintű dokumentummal zárták le a konfliktusukat? A linzi „megbékélés”, békeség (1645) erdélyi fejedelemre és fejedelemségre vonatkozó 15. §-ának 1647-es ratifikációja (*Diploma regium pacificationis*,...) a társadalmi béke helyreállítását jelentette.¹⁰

3. Rákóczi súlyosan megróttta I. Lipótot többek között azért is, mert Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget a karlócai béketárgyalásokból kirekesztette, a karlócai frigy az ország érdekeinek figyelmen kívüli hagyásával, *sine nobis – de nobis* született meg. Vitán felül áll, hogy a béketárgyalásokon nem kaptak képviselőt a békedelegációban a magyarok, de gyökeresen különbözött a helyzet az I. és a II. tizenöt éves háború (1591–1606, 1683–1699) lezárásakor. Bocskai István Erdélyi Fejedelemsége a birodalmak közötti háború aktív részese volt, Rudolf császár és magyar király elleni háborúban a szultán oldalán hadakozott. A „kétszintű” háborúskodás „kétszintű” befejezéssel ért véget. Amíg a magyar király és Bocskai küzdelme *pacificatio Viennensis* (= bécsi megbékélés, társadalmi béke) formában nyerte el a végleges megoldását (1608-ban ratifikálva), addig a császár és szultán háborújának a végét – Bocskai közvetítésével – a Zsitva-torkolatában a *pax* aláírása jelentette.¹¹ Hogyan állt a helyzet 1699-ben?

¹⁰ Corpus Juris Hungarici 1647/5. art. 1–15. § „Diploma regium pacificationis, cum illustrissimo principe Transylvaniae, domino Georgio Rákóczy...” Budapest, 1900. 420–427.

¹¹ A Bocskai-szabadságharc fogalmi értelmezésére, tisztázására Pálffy Géza több alkalommal is vállalkozott, de a *pacificatio* (Bécs) – *pax* (Zsitva-torkolat) tartalmi (jogi) megkülönböztetését figyelmen kívül hagyta, pedig a „belháború”, „polgárháború”, ill. a nemzetközi jog szerinti „háború” lezárása nem történik, nem történhet azonos módon. A szakirodalmunkban használatos és meghonosodott „bécsi béke” (?), ill. „Zsitva-torkolati béke” semmiféleképpen sem jelentheti az 1591–1606., 1604–1606. évi „háborúk” azonos fogalommal illetett, azonos szintű

A Szent Liga háborúja az Oszmán Birodalommal nem az 1684. évi szövetségi szerződés, ill. az Oroszország csatlakozását elfogadó 1697. évi egyezmény¹² alapján zárult, amikor is a szerződő felek a közös hadviselésre és a közös békekötésre kötelezték magukat a kereszténység ősi ellenségével szemben. Karlócán éppen I. Lipót császár miatt nem születhetett meg a minden szövetséges számára elfogadható fegyvernyugvás, a Szent Liga alapokmányával ellentétesen. Ebben a Duna parti jelentéktelen helységben bilaterális tárgyalásokon bilaterális megállapodások születtek. Így a magyar történetírásban helytelenül „karlócai békének” nevezett diplomáciai aktus, valójában a karlócai békéket (Német–római Császárság – Oszmán Birodalom, a Rzeczpospolita – Oszmán Birodalom, Velencei Köztársaság – Oszmán Birodalom) és Oroszország – Oszmán Birodalom kétéves fegyverszünetét foglalta magába. De a bennünket érdeklő probléma a felszabadító háborút illetően az, hogy a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség hivatalosan hadban állt-e az Oszmán Birodalommal? A szultán magyar szövetségesei közül, az aktív Thököly Imre, az Orta Madzsar fejedelme totális vereséget szenvedett, az óvatos, inkább passzív Apafi Mihály, erdélyi fejedelem idejében, az 1688-as fogarasi nyilatkozattal (az 1687-es balázsfalvi egyezség alapján) – az Erdélyi Fejedelemség különállásának, a szabad fejedelemsválasztás stb. kikötésével – királpártinak deklarálta magát, ami révén a *rex – princeps* hagyományos viszonya újra helyreállt. Nem török kényszer hatására, mint Bocskai idejében, hanem a császár–király előtti kiszolgáltatottságból adódóan. Apafi a felszabadító háborúba tevőlegesen nem kapcsolódott be, 1690-ben bekövetkezett halála után a fejedelemség jogállását is érintő Diploma Leopoldinum még mindig garantálta a fejedelemségi Erdély alapvető jogait, a libera electio-t, a libera vox-t, a bevett vallások szabadságát stb., de a békétárgyalások idején, 1698–1699-ben nem volt fejedelme Erdélynek. (A fejedelemként szóba jött II. Apafi Mihályt a háborús időszakra tekintettel a király lemondatta a princeps electus címről 1696-ban!)

befejezést sugalló „béke” kifejezéssel. Itt jegyezném meg azt is, hogy *Pálffy Géza* történész kolléga a szabadságharcot a függetlenségi harc szinonimájaként értelmezi és használja, holott azok egymással nem egyező fogalmak. A szabadságharc nem feltétlenül a szuverenitás eléréséért folytatott fegyveres küzdelem. Így – *Pálffy Géza* állításával szemben –, a Rákóczi-szabadságharcot sem 1707-et megelőzően, sem azt követően sem lehet függetlenségi harcként beállítani. – Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? In: *História* 2008/1. 7–10., *Uő.*: Függetlenségi harc volt-e Bocskai István mozgalma? In: *Korunk* 2009 március, *Uő.*: Szabadságharc volt-e Bocskai István mozgalma? In: *Magyar Tudomány* 2009/2. 185–196., *Uő.*: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1606) In: *Századok füzetek* 3. (Szerkesztette: Pál Lajos) Budapest, 2009. 5–70., *Uő.*: Valóban szabadságharcot vívott Bocskai István? In: *Rubicon* 2012/4–5. 57–59.

¹² *Марпенс Ф. Ф.*: Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россиею с иностранными державами. том 1. Трактаты с Австриею 1648–1762. Санкт–Петербург, 1874. 14–20. (az 1697. január 29-én (február 8-án) Bécsben aláírt, oszmánellenes támadó szövetség szövege)

A porta a karlócai békével, nemcsak katonai, hanem súlyos presztízsveszteséget is elszenvedett. Rákényszerült arra, hogy lemondjon az Erdélyi Fejedelemségről („a Szulejmán-i adományról”), az erdélyi ügyek befolyásolásáról, Erdély adófizetési kötelezettségéről, az erdélyi fejedelmeknek eddig kiszolgáltatható ahdnâme/ahdnáme, berât/berât¹³ küldéséről. Erdély ezentúl a magyar király birtokába, pontosabban a Magyar Korona joghatóságába ment át. Erről az Erdélyi Fejedelemség jogállását módosító nemzetközi körülményről pontos ismeretekkel kellett rendelkeznie Rákóczinak, hiszen 1704-ben az erdélyiek fejedelmválasztó országgyűlésének a végzéseit azért fogadta el, „mert meg voltam győződve róla – Rákóczi szavait idézve –, hogy *a magyar és erdélyi nemzet, de különösen a katolikus vallás érdeke, hogy e fejedelemség ne jusson Thököly fejedelem kezére...* (kiemelés tőlem – G. S.)”¹⁴ Értelmezve a nemzeti érdeket: nehogy a török időszak újra feltámadjon. A Vallomásokban ugyanezt az aggodalmát ílymódon adta közre: „...*felöltött bennem mindaz, amit – ha én nem fogadom el a fejedelemséget – Thököly megválasztása vonhatott volna maga után, s ami kárára és ellenére lett volna mindkét országnak,*...”¹⁵

4. Rákóczi 1704. fejedelemmé választása óta tudatosan két országban, Magyarországon és „Erdélyországban” gondolkodott, minden intézkedése, perspektivikus elképzelése kettőzötten jelenik meg. A Magyarország – „Erdélyország” külön kezelése az 1705. évi magyarországi (szécsényi) konföderációban – az Erdély nélküli konföderációban (!) – is tetten érhető. A diaeta (országgyűlés) és a conventus generalis (országos gyűlés) jogi minősítés között hezitáló képviselők gyűlésüket az utóbbinak nyilvánították, Rákóczit nem Magyarország princeps-ének, hanem származásának és rangjának megfelelő, *az erdélyi princeps*-hez igazítható címmel, a *dux* címmel ruházták fel (lengyel példa alapján). Tökéletesen tisztában volt azzal Rákóczi, hogy a szécsényi társadalmi konföderáció ideiglenességéből a *dux* mivoltának az ideiglenessége is következik, ezért a választott erdélyi fejedelemsége körüli bizonytalanságok kiiktatását szorgalmazta. Mégpedig oly módon, hogy áldását adta az erdélyiek kezdeményezésére, akik a szűken (erdélyi), de a tágan (magyarországi) értelmezett realitásokat is messze megelőlegezve, a huszti diaetán kardinális végzéseket fogadtak el

¹³ Papp Sándor történész kolléga ismertetése, ill. értelmezése alapján:

ahdnâme – szultáni szerződéslevél = a „Portával fennálló szerződéses viszony” elismerése. Pontjai a rendek kérése alapján kerültek rögzítésre. (Tehát a választás megelőzte a szerződéslevél kiadását. Ez utóbbit a beiktatás során, ünnepélyes külsőségek közepette nyújtották át az új fejedelmeknek.)

berât – a szultán nevében tett nagyvezíri, hatalomba iktató dokumentum, ami még nem jelentette a hatalomban való végleges elismerést. Ez mindössze a „hatalom átruházásának” a tényét rögzítette, egyoldalú, a porta általi hatalomadományozás. – Papp Sándor: II. Rákóczi György és a Porta. In: Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora. (Szerk.: Kármán Gábor és Szabó András Péter) Budapest, 2009. 110–118.

¹⁴ Rákóczi: Emlékiratok, 273.

¹⁵ Rákóczi: Vallomások (Második könyv), 428.

(1706. március 8–20.).¹⁶ Ez a jelentős diaeta Erdély állami státusáról, egy Magyarországgal létesítendő konföderációról („államok” közötti konföderációról) határozott, miközben kimondták Erdély elszakadását a Habsburg-háztól=a magyar királytól. (Kérdés, hogy ez a lépés a Magyar Királyságtól való elszakadást is jelentette?) Azzal érveltek az erdélyiek – Rákóczi jogi argumentációját elfogadva –, hogy az 1705-ben elhalálozott I. Lipót utódja, az 1687-es országgyűlésen megkoronázott, de a rendek által nem választott fia, I. József nem tekinthető magyar királynak. Tehát, az erdélyi diaeta nem detronizálta I. Józsefet, mint ahogyan azt olvasni lehet itt-ott, még a szakirodalomban is, hiszen az erdélyiek felfogása szerint hivatalosan, jogszerűen trónra sem lépett, ill. az önmagát törvénytelenül királynak deklaráló Józsefet nem lehetett attól megfosztani, amivel nem is rendelkezett.

Megállapodás született Huszton arról is, hogy a magyar (=szécsényi) konföderáció = Rákóczi állama elismeri és garantálja Erdély önállóságát, a magyarországi Részek (a Partium) változatlanul az Erdélyi Fejedelemséghez tartoznak. Hangsúlyozták, hogy a két ország „*igaz szövetségben*” marad a jövőben is. Deklarálták, hogy a megkezdett harc mind a két fél közös ügye, ezért egymás nélkül nem lépnek békességre, az esetleges békeszerződésekbe mind a két országot belefoglalják.

Magyarország – „Erdélyország” konföderációja alapján az erdélyi országgyűlés feljogosítva érezte magát, hogy saját követeket meneszthessen Nagyszombat-ra, a felújított fegyverszüneti tárgyalásokra. Önmagában az a tény, hogy az I. Józseftől függetlenített „Erdélyország” képviselői felbukkantak Nagyszombatban, a tárgyalások zátonyra futását máris előre vetítette. Az angol (George Stepney) és a holland (Jacob Jan Hamel-Bruyninx) mediatorok, még az érdemi eszmecsere megkezdése előtt győzködtek Rákóczit, hogy a társadalmi béke érdekében mondjon le Erdélyről, inkább keressen magának a császár birodalmában valamilyen Erdellyel egyenértékű hercegséget (Erre Johann Wenzel Wratislaw kancellár személyesen is igyekezett rábírni Rákóczit.¹⁷) Rákóczi határozottan visszautasította az ajánlatot, a felesége kérlelése sem hatott rá. Úgy érvelt, hogy nem az egyéni dicsőség és hírnév miatt, hanem az Ausztriai Ház igájának a lerázásáért, a törvényesség helyreállításáért fogott fegyvert Magyarországon is, Erdélyben is. XIV. Lajos biztatását, erdélyi fejedelemként, mint szuverén ország szuverén uralkodójaként való elismerését készpénznek vette.

Ugyanilyen okból, vagyis a nemzetközi elismertetése, európai elfogadtatása céljából fogadta el a lengyelek és I. Péter cár invitálását a lengyel trónra 1707-ben. Hogyan is fogalmazott Rákóczi? „*csak a' végre ítültük ezen [lengyel]*

¹⁶ R. Várkonyi: Erdélyi változások, 237–238. Ráday Pál iratai 1703–1706. I. (S.a.r.: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László) Budapest, 1955. 529–535.

¹⁷ Rákóczi: Emlékiratok, 332.

coronának acceptatioját, hogy az által a' két hazának [Magyarországnak, Erdélynek] nagyobb segedelmére lehessünk"¹⁸

Figyeljünk csak fel Rákóczi fogalmazására! Külön-külön, egymástól elválasztva is a „két haza” érdekeit tartotta szem előtt cselekedetével, hiszen egyrészt „az universalis békességben való bé szerkeztetésünk felől bizonyosabbak lehettünk”, másrészt pedig a „lengyel országhi respublica”, Oroszország, Magyar- és „Erdélyország” egyesített ereje bizonyosan meghátrálásra kényszeríti majd a császárt. I. József császár nem kockáztathatja meg a spanyol örökségért vívott háborúja mellé a magyarországi harcokat, tetszik-nem tetszik, bele kell egyeznie a szabad királyválasztásba Magyarországon. Márpedig ha a magyar rendek a magyar trónra a „bavarust” (Miksa Emánuel bajor választófejedelemet) választanák meg,¹⁹ akkor a Habsburgok által vezérelt Német–római Birodalommal szemben a birodalmat ellensúlyozni képes szövetségi rendszer formálódhat ki Közép-Európában a választásos (alkotmányos) monarchiákból, nevezetesen Miksa Emánuel magyar király, II. Rákóczi Ferenc lengyel király, erdélyi fejedelem országaiból. Ebből a logikusnak tűnő gondolatmenetből kiderül, hogy Rákóczi Magyar- és „Erdélyország” valamennyi problémáját a legfontosabb jog kétségbe vonásából, a szabad (magyar) királyválasztás és a szabad (erdélyi) fejedelmválasztás jogának a megsértéséből vezette le.

Rákóczi számára 1707-ben már egyértelmű volt, hogy a fegyveres erővel kicsikart magyarországi eredmények csakis nemzetközi támogatással, támogatottsággal realizálhatóak, ezért bárhonnan, bárki is legyen az, külpolitikai szövetségesre akart szert tenni, hogy az európai politikai színtéren szuverén uralkodóként jelenhessen meg. A nagyhatalmak közül legyen az akár Franciaország, akár Svédország, akár Oroszország, sőt, akár az Oszmán Birodalom, mindegyik megfelelt volna Rákóczi elképzelésének. A keresztény nagyhatalmak egymástól függetlenül, külön-külön támogatásukról biztosították a Habsburg király elleni „lázdót” főleg I. Lipót császár 1705. évi halála után, de szövetségkötésre egyedül csak Nagy Péter orosz cár volt hajlandó Rákóczival 1707-ben. Ratifikálása el is húzódott, mert az oroszok a svédekkel vívott háborújának kiújulása miatt Nagy Péter cár már 1708 nyarán lényegesen módosított korábbi álláspontján. Amíg 1707-ben Rákóczi lengyel királlyá választásával és koronázásával nemcsak az orosz–svéd háború, de az Erdélyi Fejedelemség szuverenitása körüli problémák is pozitív megoldást sejtettek, addig 1708-ban az orosz cár már I. József császár és Rákóczi kibékülését, kiegyezését szorgalmazta mediatorságának és garanciavállalásának ígéretével.²⁰

¹⁸ *Ráday iratai* II. 235–236.

¹⁹ *Nedeczky Gáspár*: A Nedeczky család. Budapest, 1891. 262–270.; *Ráday iratai* II. 235–236.

²⁰ Письма и бумаги имп. Петра Великого. т. VII/2. Санкт–Петербург, 1918. 793.; *Ráday iratai* II. 455–456., 459.

Amikor Jemeljan Ukrainev cári követ Magyarországra érkezett 1708 augusztusában, Rákóczi előtt bizonyossá vált, hogy a Lengyelország révén elképzelt nemzetközi „kitörése” kudarcot vallott. A királyválasztás elmaradása (a lengyelek szabotálása miatt?), továbbá az orosz–svéd háború eszkalálódása, a lengyel–litván fronton zajló harcok a magyar ügyet a teljes elszigeteltségbe taszította. Nem lehet a véletlen számlájára írni, hogy Rákóczi Oszmán Birodalom felé megnyilvánuló eddigi óvatos politikája erőteljesen aktivizálódott. Amíg az 1705. október végi Pápai János török követsége inkább a titkos diplomácia részét alkotta,²¹ addig az 1707 áprilisában, az erdélyi fejedelemségbe való beiktatása utáni erdélyi követének Henter Mihálynak Konstantinápolyba küldése, valamint az 1708 áprilisában a nándorfehérvári beglerbéghez indított Pápai Gáspár megbízatása arról árulkodik, hogy Rákóczi egyre türelmetlenebbül sürgette a Porta beavatkozását, a törökök segítségnyújtását. Pápai János és Horváth Ferenc által 1705-ben a Portára bevitt és ott előterjesztett javaslatokat Rákóczi 1707-ben, 1708-ban és 1710-ben lényegében megismételte, ami nem volt egyéb, mint a szultán „Magyar Ország és Erdéllyel óltalma alá” vételéért folyamodás, a szerződéslevél = a szultáni ahdnáme összeállításáért és kiadásáért való egyezkedés, a szultán bürokrataival való huzakodás. Rákóczi a szultántól katonákat és hadiszereket kért, cserébe Magyarország évi „negyven ezer tallérig való ajándékkal”, Erdély évi 30 ezer tallér adófizetésével hálálta volna meg „minden esztendőről esztendőre” a Porta jóindulatát. Sőt, mi több, Rákóczi „az német nemzet az török ellen hadakozás” esetén azt is ígérte, hogy „*az török nemzet mellet fegyvert is fogunk; sőt most is híre [szultán beleegyezése] nélkül, az német császárral megh nem békülünk.*”²²

Rákóczi „nagyvonalú” ajánlatai, diplomáciai erőfeszítései a Portán mégis hiábavalónak bizonyultak. Az okokról Pápai János portai követ naplói részletesen tájékoztatnak.²³ Ezek közül a legfontosabb tényezőnek a karlócai békék tiszte-

²¹ *Ráday iratai* I. 442–450.; *Pápai János naplói*. A konstantinápolyi követségnek diáriuma. 1705–1708. (S.a.r., előszóval és jegyzetekkel ellátta: Benda Kálmán) Budapest, 1963. 43–271. Lásd az előzményeket: *Benda Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első éve, 1702–1705. In: *Történelmi Szemle* 1962. 203–204.

²² *Ráday iratai* I. 449., *Ráday iratai* II. 154–158., 403–408., 484–485., *Ráday Pál iratai* 1709–1711. Budapest, 2003. 21., 24–26.; *Pápai naplói* 1705–1708, 245. – Henter Mihály erdélyi küldött 1708. január 3-án Mavrokordatosnak többek között ezt mondta: „adott alkalommal visszatérne az ősi [török] hűséghez” (data tamen occasione redeundi ad fidelitatem antiquam); *Pápai János naplói*. Diarium legationis Constantinopolitanae pro anno 1710. (S.a.r., előszóval és jegyzetekkel ellátta: Benda Kálmán) Budapest, 1963. 307–349.; *Papp Sándor*: A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája. In: *Századok* 2004/4. 793–821.

²³ *Pápai naplói* 1705–1708, 231. – Alexandros Mavrokordatos főtolmács Rákóczi követeinek (1707. július 9-i bejegyzés): „Domini, Porta publice vos admittere non potest, secrete non debet.” (Uraim, a Porta nyíltan nem fogadhat benneteket, titokban nem kell ezt tennie.) „...Porta non vult tractare principe, alioquin favet rebus vestris.” (...a Porta nem akar a fejedlemmel tárgyalni, bár egyébként támogatja ügyeteket.); Pápai János ebben az értelemben tájékoztatta urát, Rákóczit pl. 1708. február 1-i levelével. „A Fényes porta arra az alkalmatosságra

letben tartása mutatkozott. Rákóczi kedvéért az Oszmán Birodalom nem kockáztatta a rizikós jövőt a garantált jelenért. Az oroszokkal 1700-ban megkötött konstantinápolyi béke számára a stratégiai irányt és térséget (a Fekete-tenger északi partvidékét, Ukrajnát, Moldvát) garantálta a másfél évtizedes háborús pusztítást elszenvedő Duna-medence helyett. Az az ígéret, hogy az Erdélyi Fejedelemség, a Magyarországtól elszakított „másik magyar állam” „az ősi [török] hűséghez” visszatér, a régi állapotok visszaállításra kerülnek, a nagy északi háború Portára gyakorolt hatásait már nem semlegesíthette, Erdélyért már nem vállalhatott egy újabb kockázatot.

Ha végigtekintünk az Erdélyi Fejedelemség, tehát az 1570 utáni 1711-ig tartó történetén, azt tapasztaljuk, hogy Erdély + Partium = Erdélyi Fejedelemség közvetlen megszületését a Habsburg – Oszmán-dinasztiák vezetett nagyhatalmak háborújának 1568-as drinápolyi béke készítette elő azzal a kitételével, hogy a status quo alapján aláírt, de facto a birodalmak erőtlenségét, hódítás képtelenségét bevalló békeokmány érvényességét „az alattvalókra” is kiterjesztették. Ebben a szituációban a magyar király a Magyar Korona tartományára, Erdélyre, a szultán pedig a Szulejmán-i „találmányra”, adományra, ugyancsak Erdélyre vonatkoztatta a drinápolyi végzést. Mivel a békepontok azt is kikötötték, hogy az „alattvalók” miatt háborúba nem keveredhetnek, ezért mindkét nagyhatalom, egy és ugyanazon alattvaló „országának” a pontos határok közötti tartásában volt érdekelt. A török porta nem a titulus (rex electus vagy princeps) prizmáján keresztül nézett a magyarországi helyzetre, hanem a deklarált alattvalóság, a vazallusság = évi adófizetés elismerésén keresztül. A rex (I. Miksa) és a rex electus (János Zsigmond) viszonyának a tisztázása, egyszer s mindenkorra való rendezése „csak” a keresztény világban bírt jelentőséggel. János Zsigmond valamennyi erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, királyi titulust elismertetni Európában sehol sem sikerült. S nemcsak a császártól, aki egy személyben magyar király is volt, a pápától sem remélhetett támogatást, hiszen az unitárius hiten lévő uralkodó nem érdemelhette ki a római univerzális hatalom pártfogását. A közeli rokont, Zsigmond Ágost lengyel királyt (anyjának testvére, az utolsó Jagelló!) pedig immár egy évtizede a balti-kérdés, az 1558-ban kirobbant livóniai háború gondjai kötötték le. 1569-ben a lengyel–litván reálunióval megszületett Rzeczpospolita figyelme a baltikumi orosz expanzió feltartóztatására, s nem a Duna-medencei eseményekre összpontosult. A nemzetközi és a hazai mozgástér beszűkülésének következtében (1568, 1569) meg kellett találni a módját annak, hogy a mindenkinek előnytelen helyzetből a legkisebb presztízsveszteséggel

tartja magát, hogy amidőn Felséged a némettel megbékéllik, s Erdély felségednek cedáltatik, akkor kész barátkozni, úgy biztatván magát, hogy Erdély soha a Fényes Porta barátsága nélkül nem lehet.” – Pápai János levelei. In: *Pápai naplói 1705–1708*, 377.

kerülhessenek ki az érdekelt felek. Ez a speyeri kompromisszum²⁴ volt: a titulusról (a királyi igényről) való lemondás fejében János Zsigmond egy önálló, a princeps = a fejedelem által, azaz, korlátozott felségjoggal uralt, de a Magyar Koronától el nem szakadó országot nyert, amit a nagyhatalmak elfogadtak, létét közvetlenül és közvetetten garantáltak is.

János Zsigmond váratlan halála utáni zavaros helyzet – nem a török szempontjából zavaros (!) – csak 1575–1576-ra tisztult le, amikor is Báthori István döntő győzelmet aratott a magyar király támogatását élvező Bekes Gáspár felett, ill. amikor lengyel királlyá választották, koronázták. Báthori már életében gondoskodott utódjáról. Szó szerint 1581-ben „megvásárolta” a Porta támogatását a halála utáni erdélyi állapotok rögzítésére Zsigmond unokaöccse hatalomba juttatásához. Az erdélyi rendek, magától értetődően engedelmes alattvalókként viselkedtek, a fejedelemség élére a jezsuiták neveltjét, Báthori Zsigmondot megválasztották, hatalmába beiktatták, „mindössze” a király elismerése hiányzott. Rudolf magyar király hogy az Erdélyi Fejedelemség katonai erejét az oszmánellenes háborúhoz (1591–1606, a tizenöt éves háborúhoz) csatlakoztathassa, az 1595-ös prágai szerződéssel²⁵ hallatlan és nem mindennapi engedményt (gesztust) tett a királyt adó Báthori-család leszármazottjának. Nemcsak hogy erdélyi princepsnek ismerte el az erdélyi háborúellenes párttal leszámoló Báthori Zsigmondot, hanem Mária Krisztierna Habsburg főherceg-kisasszonyt is feleségül adta hozzá. Az egyéni és a közérdekkel is alátámasztott katonai szövetség mégis kudarcot vallott, nem utolsósorban Bocskai királyellenes megmozdulása miatt. Bocskai „sokszínű mozgalma” (ahogyan azt Pálffy Géza nevezi) – a törökkel a háta mögött – az Erdélyi Fejedelemség önállóságának, de nem az elszakadásának az elismertetésén túl fegyveres bázisának, a hajdúságnak a privilegizálását is eredményezte (*Pacificatio Viennensis*),²⁶ sőt, a háborúskodó nagyhatalmak, a Német-római és az Oszmán Birodalmak, tehát mind a két fél elfogadta mediátornak Bocskai erdélyi princeps-et a pax megkötése érdekében. A magyar királyok erdélyi fejedelmek részére fogantatosított legitimációs eljárásait dokumentumok sora igazolja vissza, pl.: II. Mátyás nagyszombati egyezsége Bethlen Gáborral (1615),²⁷ vagy II. Ferdinánd és I. Rákóczi György kassai megállapodását

²⁴ Vertrag zwischen Kaiser Maximilian II. und Johann Sigismund Szapolyai, geschlossen unter polnischen Vermittlung, ddo. Speyer 1570, August 16. In: *Gooss, Roderich: Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*. Wien, 1911. 189–199. (a továbbiakban: *Gooss: Fürstentum Siebenbürgen*); Ide kapcsolódóan lásd még Oborni Teréz nagyszerű írását: *Oborni Teréz: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575)*. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. 291–305.

²⁵ *Gooss: Fürstentum Siebenbürgen*, 226–235.

²⁶ Ua. 341–353.

²⁷ Ua. 440–447. L. még: *Oborni Teréz: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615)* In: *Századok* 2011/4. 877–914.

megerősítő váradi ratifikációja (1631).²⁸ Ugyancsak a magyar király és erdélyi fejedelem szétválaszthatatlan, egymástól nem függetleníthető kötelékét bizonyítják a fejedelmek királyellenes fegyveres küzdelmeit lezáró kompromisszumos megállapodások, a *pacificatio*-k (=megbékélés, megbékítés, társadalmi béke) Corpus Juris-ba való bekerülése, becikkelyezése.²⁹ A *pacificatio*, ami lényegét

²⁸ Gooss: Fürstentum Siebenbürgen, 653–658.

²⁹ II. Mátyás (k. e. = „megkoronáztatása előtt”) 1608. II. art. „a magyarokkal és törökökkel kötött békéről” („De pace, cum Hungaris, et Turcis sancita”)

A másodikra nézve:

Mínthogy Isten jóvoltából, úgy a magyarokkal, mint a törökökkel is, békére és egyességre léptek:

1. § Ezért elhatározták, hogy a király Ő felsége azt is megtartsa és megtartassa; és hogy az ország előleges tudta és beleegyezése nélkül, Magyarországon és ennek a kapcsolt részeiben, se háborút ne indítson, se külföldi katonákat be ne hozzon.” – CJH 1608–1657. évi törvénczikkek. Bp., 1900. 10–11. (latin–magyar nyelven közölve)

.....

II. Mátyás (k. e.) 1608/XVII. art. „a többi bécsi czikkelyek még a jelen országgyűlés alatt elhatározás alá kerüljenek

A tizenkettedik és az azt követő czikkelyeket illetőleg elhatározták:

1. § Hogy azok a leendő új király megkoronázásáig érvényességükben maradjanak. És hogy mindenféle adományozásokat és ideiglenes joggal való átruházásokat a király és a karok meg a rendek még ezalatt az országgyűlés alatt a bécsi békekötés értelmében haladék nélkül elhatározás alá vonjanak. („sub paesenti diaeta, juxta contenta *pacificationis Viennensis*, ..., per regem, ac status et ordines fiant, et determinentur.”)

A melyeket a király Ő felsége ily módon szabályszerűleg és törvény szerint megvalósít és a *bécsi békekötés czikkelyeit az előrebocsátottak szerint érintetlenül hagyja.* (kiemelés tőlem – G. S.) – CJH 1608–1657, 20–21.

II. Mátyás (k. u. = „megkoronáztatása után”) 1608/XIX. art. – az erdélyiekkel kötött megállapodás megerősítve (Transactio cum Transylvania facta, confirmatur)

A király részéről Illésházy István nádor és más urak, + „a nagyságos erdélyi fejedelem” (illustrissimus princeps Transylvaniae) követei, Imreffy János, Kornis Zsigmond Kassán meg egyezésre jutottak. Miután az erdélyi fejedelem és az erdélyiek aláírták és megpecsételték az ország javát és a közjót szolgáló pontokat, most az országgyűlés is ratifikálja az egyeztetett cikkelyeket. (in bonum regni, et publicae pacis permansionem, Cassoviae certos articulos concluderit) – CJH 1608–1657, 34–37.

II. Mátyás 1613. évi V. art.

„Mínthogy a császári és királyi felség az erdélyi követekkel már bizonyos föltételeket megállapított, ennél fogva elhatározzák, hogy *ha azokat Erdélynek fejedelme, meg az erdélyi karok és rendek és Magyarországnak az oda kapcsolt részei, megerősítették és a megerősítést átküldik, akkor ugyanazokat a legközelebről tartandó országgyűlés czikkelyei közé beilleszszék és beiktassák.* (kiemelés tőlem – G. S.; ...quod si princeps Transylvaniae, status et ordines Transylvaniae...) ”

1. § De elhatározzák, hogy ezutánra semmi nyílt háborút ne indítsanak.

2. § És hogy az ezerhatszáznyolczadik évi e tárgyban kelt második cikkelyt (a melyet sértetlenül meg is kell tartani) megújítják.” – CJH 1608–1657, 96–97.

II. Ferdinánd hitlevelének 1622. évi II. art. („...Magyarország királyává történt szerencsés fölvatása alkalmával, az Ő felségétől elfogadott föltételek végéhez azt a biztosítékot kapcsolták hozzá, hogy tudniillik: az ezen feltételekről kiadott diplomát, uralkodása kezdetén, az ország közvégzései közé beiktassák és kihirdessék.”) **7. §** – „Első föltétel. Hogy az országnak a szabadságait, mentességeit, kiváltságait, határozatait, jogait és szokásait összesen és egyenként, egyszersmind a *bécsi békekötést és az abba belefoglalt összes czikkelyeket*, (kiemelés tőlem – G. S.) nemkülönben a mostani szentséges császári és királyi felségnek az 1608-ik és 1609-ik évi koronázás előtt és után kelt, kiadott többi végzéseit is minden pontjaikban, záradékaikban és czikkelyeikben a király Ő felsége szigorúan és szentül megtartja és másokkal is, mindenkivel sértetlenül megtartja.” – CJH 1608–1657, 176–177.

.....

18. § „Tizenkettedik feltétel. Hogy a békeegyezségek Csehországgal és a többi szomszéd tartományokkal, meg *Erdélylyel, a bécsi békekötés czikkelyeihez, meg az 1609-ik évi végzések 42-ik czikkelyéhez képest érvényükben maradjanak* és azokat Ő felsége megtartja és az övéi részéről is megtartja.” – CJH 180. („...cum ...Transylvania, juxta art. pacificationis Viennensis, et constitutionum anni 1609. art. 42. in suo vigore permanente, suaque majestas eas observabit, et per suos observari faciet.”) – CJH 1608–1657, 180–181.

III. Ferdinánd magyar király hitlevelének 1638. évi I. art. 2. §, 13. §

„szerencsés felavatása alkalmából felmutatott hitlevél feltételeinek minden pontját, záradékát és czikkelyét ígérete szerint, nemcsak meg fogja tartani; hanem ezen nemes ország kormányzását átvevén és abban a mindenható jó Isten segédelmével uralkodván, nagyobb biztosíték és kezesség jelül ezen hitlevél feltételeinek, a jelen országgyűlés végzései közé való beiktatásába is kegyelmesen beleegyezik. ...”

.....

2. § Első feltétel: Hogy az országnak a szabadságait, mentességeit, kiváltságait, statutumait, jogait és szokásait, összesen és egyenként, úgyszintén a *bécsi békekötés végzéseit és az azokban foglalt összes czikkelyeket*; (kiemelés tőlem – G. S.) valamint a boldog emlékű második Mátyásnak az 1608 és 1609. évi koronázás előtt és után kelt többi czikkelyeit; továbbá a mostani császári és királyi felség alatt, az 1622-ik évben kiadottakat, meg a jelen 1625-ik évben és a jövőben kiadandókat is, minden pontjaikban, záradékaikban és czikkelyeikben Ő felsége szigorúan és szentül megtartja és másokkal is, mindenkivel sértetlenül megtartja. – CJH 1608–1657, 364–365.

.....

13. § Tizenkettedik föltétel: Hogy a békeegyezséget Csehországgal és a többi tartományokkal, meg Erdélylyel, a bécsi békekötés czikkelyeihez, meg az 1609-ik évi végzések 42-ik czikkelyéhez képest Ő fensége megtartja és az övéi részéről is megtartja.” – CJH 1608–1657, 368–369.

III. Ferdinánd az 1647. országgyűlésen szentesíti a linzi végzéseket (= *Diploma regium pacificationis, cum illustrissimo principe domino Georgio Rákóczy,...*): **V. art. 3. §** Hogy midőn Magyarorszáunkban az utóbbi legközelebb múlt időkben bizonyos belső lázadások és elenségeskedések támadtak és ennek következtében az ország békéje, csendje és nyugalma felzavarodott, mi, atyai és kegyes indulattól vezérelve, hogy a keresztény vér ontását megkíméljük, és hogy az országban való minden viszály megszüntével a honfiak nyugalmat és csendet élvezzenek, ezeket a kitört zavarokat inkább az egyezkedés békésebb eszközeivel, semmint fegyveres erővel óhajtván lecsillapítani és elfojtani, nagyságos Rákóczy György erdélyi fejedelemnek, Magyarország némely részei urának, a székelyek ispánjának és a pártjához szegődött magyaroknak a kívánságára és követeléseire kegyelmesen elhatároztuk magunkat.

tekintve – többek között – nem más, mint a király – princeps kapcsolat egyértelműsítése. A princeps tulajdonképpen csak a király által, a király jóváhagyásából lehetett princeps Erdélyben, aki – mint önnön létezésének törvényes feltételként (*sine non qua*) – a királyt mindig előtte járónak, nagyobbknak, főbbnek fogadta el (a speyeri egyezményben, majd a „*pacificatio Viennensis*”-ben rögzítetteknek megfelelően, ill. a későbbi megerősítésekben egyaránt). Ugyanakkor I. és II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemként való királyi elismerése, vagyis erdélyi hatalmuk legitimálása soha nem következett be!

Összegzésként úgy vélem, hogy az erdélyi fejedelem hatalmát csak akkor tekinthetjük legitimnek, ha a hatalom gyakorlásához a fentiekben emlegetett három tényező együttesen jelen van, ha a három nélkülözhetetlen feltétel teljesül. Ezek:

- az erdélyi rendek szabad választása az országgyűlésen a választási feltételek elfogadásával,
- a Porta ahdnáméja + a török beiktatási jelvények (a süveg, a bot, a zászló, a szablya, a kaftán és a felszerszámozott ló)
- a mindenkori magyar király elismerése, hogy a rex – princeps kapcsolat *de jure* is szabályozottá legyen (*princeps electus* – *princeps receptus*)

A fenti körülmények időbeni sorrendet is tükröznek, vagyis a Porta állásfoglalása mindig megelőzte a királyi „hitelesítést”. (Báthori Zsigmond és II. Rákóczi György többszöri lemondása – visszatérése sem módosítja az előbbieket.)

4. § És azoknak a rendje, a mikbe kegyelmesen belenyugodtunk (a mint nemcsak a nagyszombati egyezkedés alkalmával, hanem legutóbb is, az előbb nevezett erdélyi fejedelemhez követül küldött hívünk, nemzeti Török János, különben magyar kamaránk tanácsosa révén a megállapodás történt) ilyen módon következik: 5–14 §-ok. – CJH 1608–1657, 420–421., 421–427.

I. Lipót magyar király hitlevele 1659. I. art. 2. § Első feltétel. Hogy az ország szabadságait, mentességeit, kiváltságait, statutumait, jogait és szokásait, összesen és egyenként s nemkülönben a *bécsi szerződés határozatát és minden abban foglalt cikkelyt*, (kiemelés tőlem – G. S.) úgy a többi boldog emlékezetű II. Mátyás megkoronázása előtt s után 1608., s 1609. évben, úgyszintén az előbb elhunyt, legboldogabb emlékü II. Ferdinánd úrnak 1622., 1625. és más években is kiadottakat, valamint a mostani császári és királyi felség legújabb szerződésének, a linzi békekötésnek határozatát s az abban érintett minden cikkelyt, az ország 1647., 1649. és a jelen 1655. évi törvényeivel egyetemben, minden pontjaikban, záradékaikban s cikkeikben Ő felsége állandóan és szentül megtartandja és más mindenkivel sértetlenül megtartatni fogja.” – CJH 1657–1740, Bp., 1900. 132–133.

13. § Tizenkettedik föltétel: Hogy a békeegyettséget Csehországgal és a többi tartományokkal, meg Erdélylyel, a bécsi békekötés cikkelyeihez, meg az 1609-ik évi végzések 42-ik cikkelyéhez képest Ő fensége megtartja és az övéi részéről is megtartatja.” (= ugyanaz, mint III. Ferdinánd hitlevelének 1638. évi decr. I. articulusának 13 §-a.) – CJH 1657–1740, 136–137.

*Az erdélyi fejedelem legitimációjának kérdéséhez**

Név	Megválasztva/ beiktatva	Szultáni megerősíté- tése	Királyi megerősíté- tése	Pax, pacificatio
				1568 – drinápolyi béke
Szapolyai János Zsigmond	1540. szept. 13. /1559. szept. 15. 1571. márc. 10.	1540. okt. 16. ahdnáma (A) I. Szulejmántól	1570. aug. 16. Speyer (Gyfvár- 1570. dec.1.)	
Báthori István	1571. máj. 25./ 1571. máj. 25. (vajda)	1572. aug.–szept. (A) II. Szelimtől		
		1575. ápr. 15. (A) III. Murádtól		
		1575. dec. 23. (A) III. Murádtól	1576 eleje (máj.?)	
Báthori Zsigmond	1588. dec. 8./ 1588. dec. 23. 1594. aug. 8./ 1598. aug. 28. 1601. ápr. 3.	1581 1601. aug. 11. (A) III. Mehmedtől	1595 – prágai szerződés	
Báthori András		1599. aug. 20. (A) III. Mehmedtől		
Bocskai István	1605. febr. 21./ 1605. szept. 14.	1604. nov. 5–14. berát (B) I. Ahmedtől 1605. ápr. 20– máj. 18. (A) I. Ahmedtől		1606. jún. 23. bécsi pacificatio (becikkelyezve 1608-ban) 1606. nov. 11. Zsitva-torkolati béke (pax)
Báthori Gábor	1607. márc. 7./ 1608. aug. 15.	1608. szept. 2–11. (A) I. Ahmedtől	1608. szept. 22. kassai eskü (EOE adata)	
Bethlen Gábor	1613. okt. 23.	1614. július 1. (A+B) I. Ahmedtől	1615 – nagyszom- bati egyezség 1622. évi egyez.	1622. jan. 6. nikolsburgi pacificatio (becikkelyezve 1622-ben)
Brandenburgi Katalin	1629. nov. 15./ 1630. jan. 25.	1627. ápr. 6–16. (A) IV. Murádtól		
I. Rákóczi György	1630. dec. 1./ 1630. dec. 22.	1631. ápr. 3–12. (A+B) IV. Murádtól	1631 – kassai egyezség 1647. évi egyez.	1645 – linzi pacificatio (becikkelyezve 1647-ben)

Név	Megválasztva/ beiktatva	Szultáni megerősíté- tése	Királyi megerősíté- tése	Pax, pacificatio
II. Rákóczi György	1642. febr. 19./ 1642. márc. 4. 1658. jan. 14. 1659. szept. 24.	1642 (B) Ibrahimtól 1649. jún. 12–21. (A+B) Ibrahimtól	1649. évi egy.	
I. Rákóczi Ferenc	1652. febr. 24.	1652. dec. 2–13. (B) IV. Mehmedtől	megerősítés nincs	
I. Apafi Mihály	1661. szept. 14.	1661. okt. 5–14. (B) IV. Mehmedtől	1664 1688 – Fogaras	1664 – vasvári béke (pax)
II. Apafi Mihály	1681. jún. 10.	1684. nov. 19–28. (B) IV. Mehmedtől	1690 – Diploma Leopoldinum	
Thököly Imre (Felső-Mo.–ra) (Erdélyre)	1690. szept. 22.	1682. aug. 5–14. (B) IV. Mehmedtől 1690. jún. 8–17. (A) II. Szulejmántól	megerősítés nincs	
			Diploma Leopoldinum	1699 – karlócai béke (pax)
II. Rákóczi Ferenc	1704. július 8./ 1707. ápr. 5.	megerősítés nincs	megerősítés nincs	1711 – szatmári pacificatio (becikkelyezve 1715-ben)

*Oborni Teréz: Erdély fejedelmei. Bp., 2002. Függelék: Erdély fejedelmei, uralkodói, kormányzói és helytartói 199–201. oldalon lévő táblázat, ill. Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. Keletkutatás 2012 tavasz folyóiratban publikált cikk adatainak felhasználásával készített táblázat

I. ÉS II. APAFI MIHÁLY ERDÉLYI FEJEDELMEK LEGITIMITÁSÁRÓL

PANYI ADRIENN

I. és II. Apafi Mihály fejedelemségének legitimitását vizsgálva, számos kérdés és kétely vetődik fel, amelyekre ezen előadás keretében, szeretnék rávilágítani.

Erdélyben akkor nevezhető egy fejedelem uralkodása legitimnek, ha mind a magyar király, mind pedig a török szultán, megerősíti fejedelemségében.¹ Meg kell tehát vizsgálni, hogy a két Apafi megerősítése, megtörtént-e valójában mindkét oldalról, ha igen, akkor arra mikor és milyen keretek között került erre sor. 1661-ben Erdély, rendek által választott fejedelme, Kemény János lett, aki I. és II. Rákóczi Györgyöt is híven szolgálta életükben.

A Porta, nem akarta Kemény fejedelemségét, a lengyelországi hadjárat egyik felelősét látták benne és nem nyugodott bele a rendek akaratába. Új fejedelmet akartak, aki nekik tetsző, hűséges a Fényes Portához, végrehajtja utasításait, rendesen fizeti az adót. Kemény János, a lengyelországi hadjáratot átértékelve lett a magyar király elkötelezettje, ezért nem kereste a szövetséget a Portával. A török, számos jelöltet „megkínált” a fejedelemséggel, de a pozíció nem igazán vonzotta a kiszemeltek. Ali pasa jelöltje, Petki István, aki Rákóczi hadjáratában is részt vett, mint az egyik alvezér, Erdélyben elismerték, jelentős birtokokat mondhatott magáénak, a székely csapatok kapitánya volt, éltes korának megbízhatóságot tulajdonítottak, úgy vélték rendelkezik azzal az élettapasztalattal és tekintéllyel, hogy lecsendesítheti az erdélyieket, tudja mi a kötelessége, és legfőképpen kinek tartozik a fejedelemségért hűséggel. Erről a „megkínálásról” olvashatunk, Teleki Mihály levelezésében is, feleségének, Veér Juditnak, 1661. szeptember 9-én írt levelében: „Petkiné asszonyomnak mondd szolgálatomat. Az urát, Petki uramat, fejedelemséggel kínálja Ali pasa. Vigan legyen ő kegyelme, semmit se bánkódjék.”² A töröknek abban igaza volt, hogy Petki valóban bölcs ember, de a bölcsességet most arra használta, hogy nem vállalja a megtisztelő felkérést, idősnek érezte már magát ehhez a feladathoz, de Ali pasának ajánlott maga helyett valakit. Ez pedig nem más volt, mint Apafi Mihály, aki nemrég

¹ Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek legitimációjának kérdéséhez. Lásd: jelen kötetben publikált tanulmányát, 37–52.

² A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára, Teleki Mihály levelezése. I. kötet, 1656–1660. Budapest, 1905. 186.

szabadult a tatár fogságból. Az ő testvérének, Petki Borbálának a fia, aki éppen alkalmas lenne fejedelemnek. S hogy miért éppen Apafi Mihály? Mert a fogságban megtanulta mi az engedelmesség, tehetséges, okos fiatal, akit a Porta saját elképzelése szerint tud alakítani. Ali pasa tehát úgy vélte, megvan a megfelelő személy Erdély trónjára.

Az új jelölt:

Apafi Mihály, aki részt vett II. Rákóczi György 1657. évi lengyel hadjáratában. Tatár fogságba esett. A foglyok, csak igen magas váltságdíj ellenében nyerték vissza szabadságukat. 1660 novemberében 12 000 tallér árán veszik le a vasat Apafi Mihály lábáról és szabadult ki, Or város kapitányának, Mehmed Murzának fogságából.³ 1661. szeptember 10-én, portai követ érkezik az Apafiak ősi birtokára, Ebesfalvára azzal a paranccsal, Mihály menjen velük a török táborba. „Hivattam, Istentől, török császár szultán Mehemed khántól és vezér Ali pasától ez bajos erdélyi fejedelemségre, melyet adjon Isten, viselhessek szent nevének dicsőítésére, ecelésiájának gyarapodására és lelkemnek idvösségére utolsó veszedelmében forgó szegény nemzetem javára. Die 11. septembris. Házamtól, Ebesfalváról, Isten segítségével, megindulván, ugyan azon órában adta Isten, ez világra Gergely fiamat, találtam a tábornok Vársárhelyén.”⁴

Szeptember 12-én már a török táborban találjuk és 14-én „Választattam az ország státusitól a fejedelemségre.”⁵ Libáncs mezején. Szeptember 16.: A kerelei réten a hatalmas nemzettől adatott bot, kaftán, ló szerszámotól, tollas süveg.”⁶ Október 7-én érkezik a kard. „Die 29. adatott meg a zászló a dicsfalvi mezőn.”⁷ November 2-án pedig „Adták meg a széket és a császár arannyal írott levelét a fogarasi mezőn.”⁸ A rendek már a libáncsi események után megkezdték a fejedelmi conditiók beszövegezését, de a végleges dokumentum, csak a kisselyki gyűlésre készült el.

A fejedelmi jelvényeknek nagyon nagy volt a jelentőségük. A felszerszámozott ló, igen nagy értéket képviselt, emellett a bot, zászló, kard, tollas süveg, kaftán került átadásra.⁹ B. Szabó János az, aki a fejedelmi jelvényeket, a történelmi forrásokban, időrendbeli felbukkanásuk alapján rendszerezte: „felöltöztetett” ló, királyi bot, kard, tollas süveg, diadém, aranyos szkófia, kaftán, toll,

³ Tóth Ernő: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632–1694. évről, Első közlemény, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1900. 84.

⁴ Uo.

⁵ Ua. 85.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Rácz Lajos: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Budapest, 1992. 71.

kornyéta, trónszék.¹⁰ Érdekesség, hogy I. Apafi Mihály esetében sor került egy olyan „jelvény” átadására is, amelyet előtte egy fejedelem sem kapott. Ez pedig a fejedelmi szék volt. Fiának, II. Apafi Mihálynak már nem küldték meg.¹¹ A jelvények megküldése és a beiktató levél vagy szerződés levél együttesen jelentette azt, hogy a Porta a maga részéről fejedelemnek tekinti az adott személyt. Nem szabad elfelejteni viszont azt a tényt, hogy Erdélyben, 1661-ben még mindig két fejedelem volt, Apafi Mihály és Kemény János.

Apafi ugyan tárgyalt volna Kemény Jánossal, a kialakult helyzet békés úton történő rendezéséről, de a királyi seregekkel támogatott másik fél nem volt hajlandó erre. Az erdélyi főurak, Kemény híveinek számítottak, Apafi mellett pedig „csak” a török állt. De ez a török támogatás nagyobb hatalom volt, mint bármely más. Kemény tudta, serege kevés a török ellen, a segítség a magyar király oldalról érkezett Raimondo Montecuccoli parancsnoksága alatt. Hírt vittek arról is, hogy a szászok meghódoltak Apafinak. A török azon volt, hogy minél előbb Apafi hűségére térjen az ország. Ezért gyűlést hirdettek Kisselykre, ahová várták a rendeket, főurakat, Erdély befolyásos embereit. Erre Kemény válaszlépése egy ellenparancs, senki ne menjen el a gyűlésre, maradjanak az ő hűségén.¹² A másik oldalon viszont elkezdtek kézbesíteni a meghívókat Kisselykre,¹³ melyben Apafi már fejedelemként tüntette fel magát. „Michael Apafi dei gratia princeps Transsilvaniae partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes.”¹⁴

Apafi Mihály, 1661. november 20-án érkezett meg a gyűlés helyszínére, naplójából tudjuk a következőket. „Megesküdtem az országnak császártúl minden fejedelemséghez adatott eszközöket előhozván az ország közibe.”¹⁵ A csausz pasa, egy nappal később, november 22-én jelent meg, nagy pompával hozva a beiktatási jelvényeket, valamint a beiktató levelét (= szerződés levelét), az ahdnamét.¹⁶ A rendek, a Libáncson megkezdett munkát folytatva beszövegezték a fejedelmi kondíciókat. A fejedelmi beiktató gyűlésen Apafi hűséget fogadott Erdélynek, ezután a rendek felesküdtek Apafira. Immár I. Apafi Mihály volt Erdélynek a rendek és a Porta által is elismert fejedelme. Bornemisza Anna azonban fenntartásokkal fogadta férjének a török általi nagylelkűségét, amellyel fejedelmi székbe emelte és féltette őt a Kemény Jánossal való csatározástól is. 1661. december 25-én férjének Szebenből írt levelében ennek hangot is adott:

¹⁰ B. Szabó János: Az erdélyi fejedelmi jelvények. In: Keletkutatás (Szerkeszti: Kakuk Zsuzsa) Budapest, 1994 tavasza, 59.

¹¹ Ua. 72.

¹² Erdélyi Országgyűlési Emlékek. 1661–1664. Szerkesztette: Szilágyi Sándor, MTA Budapest, 1888. Tizenharmadik kötet. 4–6. (továbbiakban: EOE XIII.)

¹³ Uo.

¹⁴ Ua. 75.

¹⁵ Tóth: I. Apafi napló i.m., 6.

¹⁶ Uo.

„...Ides szívem, bizony valóban rossz hírt hallottunk: ... vigyázzon kld, mert Kemény János uram meg akarja kerölni kldet. ... Én ides szívem, ha kld elmegyen, tudom, rab leszek, Bethlen Jánosné példa, mert én az hitlevélnek, az kit azok adtak, nem igen hiszek.”¹⁷ És valóban a döntő ütközet, amelytől Anna is tartott, a két erdélyi fejedelem között elkerülhetetlenné vált. A török seregek 1662. január 22-én Nagyszőlősnél győzedelmeskedtek Kemény János és a Montecuccoli által vezetett császári csapatok felett. Immár csak egy fejedelem maradt Erdélynek, I. Apafi Mihály. Adódik a kérdés: ezek után, tekinthető-e legitim uralkodónak I. Apafi Mihály? Megtörtént-e a magyar király és török szultán részéről is az elismerése?

Amennyiben az erdélyi rendek oldaláról nézzük a kérdést, ők szabad fejedelemválasztó jogukkal élve, megválasztották a fejedelmet, beszövegezték a conditiokat, Apafi esküjét vették, ugyanígy a rendek is kinyilvánították hűségüket a fejedelemnek. Apafi hitlevelét Kemény János hitlevelének pontjai alapján szövegezték be, kissé változtattak rajta, 2–3 új feltétellel bővítették.¹⁸ Érdekes, hogy a Kemény János conditioit szövegezők között ott találjuk Apafi Mihályt is! 1660. december 16 – 1661. január 12. közötti országgyűlésen a bizottság tagjaként, mint egyedüli regalista, tehát nem mint tanácsúr vett rész.¹⁹ A Kemény-féle XIX. conditio helyett, mely az általános amnesztiát foglalta magába, Barsay Ákos XIX. conditioja került, a kincstartói hivatal szervezéséről. A rendi sérelmeket pedig azzal próbálták orvosolni, hogy az ország előljáróit, a fejedelem nem küldhette hadba Erdély határain kívül. Határon belül is csak indokolt esetben kérheti őket, fegyver felvételére, panaszukat köteles meghallgatni, maga helyet, teljes hatalommal felruházott delegációt, nem küldhet tárgyalni.

A conditiok, nem adtak szabad kezet Erdély első emberének. Míg János Zsigmond erdélyi fejedelem szinte korlátlan szabadsággal rendelkezett Erdély élén, addig I. Apafi Mihály gyakorlatilag nem is hozhatott önálló döntéseket. Mindenben a tizenkét tagú tanács, vagy a rendek jóváhagyását kellett kérnie. Így kellett eljárnia a bel- és külügyi, diplomáciai kérdésekben valamint a hadüggyel kapcsolatos teendőiben. A tanácsurakat erőszakkal nem mondathatta le, de nem is tarthatta akaratuk ellenére tanácsúri pozícióban őket, ha azok nem szerették volna tovább viselni a tisztségüket. Az igazságszolgáltatásban kötelezték Erdély írott és íratlan jogainak, betartására és betarttatására. Vallás tekintetében, a négy bevett vallás (református, evangélikus, katolikus, unitárius) szabadságát kellett biztosítani.

Érthető módon a conditiokban kikötötték, hogy a fejedelem a Fényes Porta felé hűséges legyen, és a jó viszonyt ápolja. Ez a jó viszony elvárt volt a szom-

¹⁷ Történelmi Tár 13. k. Bp., 1890. 394.

¹⁸ EOE XIII. 6.

¹⁹ *Trócsányi Zsolt*: Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Budapest, 1972., EOE XII. Budapest, 1887. 469.

szédos országok felé is. A nemesekre és a városokra vonatkozóan pedig a privilegiumaikat kellett megerősítenie, tiszteletben tartania.²⁰ Azt kijelenthetjük, hogy a rendek a szokásoknak megfelelően jártak el I. Apafi Mihály megválasztásakor, de a rendek fejedelem választása mennyire volt szabad? Az erdélyi rendek különösen nagy hangsúlyt fektettek a libera electio – szabad fejedelemválasztó joguk érvényesítésére. Kérdés: mennyire tekinthető egy választás szabadnak, akkor, amikor a Porta már eldöntött tényként kezeli az új uralkodó személyét? Arról nem is beszélve, hogy a rendek is tisztában vannak a török elvárásával? A Fényes Porta, mint láttuk 1661 novemberében elismerte Apafit fejedelemnek.

Papp Sándor történész, oszmanológus az általa feltárt források alapján egy többlépcsős rendszer meglétéről ír, melyben rekonstruálta, hogyan, milyen fokozatokon át válik valaki fejedelemmé a Porta részéről.

Első lépésként, a Portán hírül kellett adni a választás tényét és a választott nevét. Amennyiben a Fényes Portának nem volt kifogása a rendek választása ellen, úgy egy magas beosztású tisztviselőjével megküldte a parancs levelet, fermánt. Második fok, amikor megérkezik a szultántól a zászló, amely egyike a fejedelmi jelvényeknek. A harmadik szakasz, a végleges kinevező okirat, vagy berát. Ennek megküldéséért komoly pénzeket kellett fizetniük a választott fejedelemeknek. A negyedik fokozat is súlyos aranyakat kívánt, de ez a dokumentum volt a legfontosabb az erdélyi fejedelmek tekintetében, az úgynevezett szerződéslevél, vagy ahdnáme.

Papp Sándor felhívja arra is a figyelmet, hogy különbség van a vajdák és az erdélyi fejedelmek elismerésének menetében. Mégpedig azért, mert a vajda elismerése lezárul a harmadik szakasznál, azaz a végleges kinevező okiratnál. Csak Erdély fejedelmei esetén találkozunk az ahdnáme kiadásával, amely abban különbözik a beráttól, hogy a két „szerződő” fél rögzítette a kötelezettségeket és elvárásokat, valamint a kötelező szolgáltatásokat.²¹ Az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben, 1661 novemberében datálva, utalást találunk I. Apafi Mihály ahdnáméjára, amit a Török–magyarkori államokmánytár lapjain olvashatunk. Ez teljes mértékben helytálló, valóban a 10–12. oldalon publikálva van Mehmed szultán, I. Apafi Mihálynak kiadott dokumentuma.

Csak hogy Papp Sándor rámutatott, hogy tartalmilag összevetve más fejedelmi ahdnamékkal, ezt nem tekinthető „klasszikus” szerződés levélnek, hanem csupán megerősítő levélnek, berátnak. Az ahdnámét a szultáni levelek mintájára állították ki meghatározott forma szerint, amely felsorolja a kiállító szultán nevét, általa birtokolt területeket, majd megadja a dokumentum keletkezésének apropóját. A beráttól abban különbözik, hogy a kinevező okirat a szultáni biro-

²⁰ EOE XIII. 77–90.

²¹ Papp Sándor: Thököly Imre és a törökök. A kuruc állam helye az Oszmán Birodalomban. In: Gróf Imrich Thököly a jeho povstanie / Thököly Imre gróf és felkelése (Ed. Peter Kónya) Prešov, 2009. 257.

dalom részeit képező területek tisztségviselőinek kinevező iratokkal mutat hasonlóságot.²² Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek, azonban berát címszó alatt is közöl egy szintén Apafinak kiállított dokumentumot 1662. évi dátumozással. Ez az irat az előzmények felelevenítésével kezdődik, utalva Kemény Jánosra, (aki meggyilkoltatta Barcsai Ákos akkori fejedelmet,) erre a hírre küldi Erdélybe a Fényes Porta Ali pasát azzal a feladattal, hogy egy alkalmas embert helyezzen a fejedelmi székbe. A kiválasztott személy pedig Apafi Mihály lett. Az okmányban rögzítették Erdély éves adóját, azaz a Porta 40 000 tallért várt el évente. Megállapítást nyert az is, hogy a rendek a szultánra és a fejedelemre letették az esküt, és Apafi nemkülönben, esküt tett a szultánra és Erdély törvényeire. Kiemelten hangsúlyozták, hogy a rendek saját akaratukból választották új fejedelmüket. Apafi a Porta folyamatos tájékoztatásán túlmenően arra is kötelezettséget vállalt, hogy fel fog lépni a Porta valamennyi ellenségével szemben, így szükség szerint Kemény János, a moldvai és havasalföldi vajda ellen is, az adókat időben befizeti, és kitartóan hűséges lesz a szultánhoz.

„...Ali passának is tetszéséből... emelvén Erdélyországunknak fejedelemségére, igaz hazájoknak tagjai közül való nagy rendet Messiás vallásán lévő Apafi Mihály hívünket...ki is megmutatván hatalmasságunkhoz igaz hűségét, fejet hajtván vezérünknek s parancsolatjára,...negyvenezer aranyra engedjük Erdélyországának esztendőnként való adóját...és annak ideje korán való beszolgáltatásában teljes tehetsége szerint igyekszik, megesküvén fényes portánknak és őstől maradt országunknak igaz hűségére. Az Erdélyországnak három nemzetből álló statusi is hasonlóképen megesküvén mind hatalmasságunk hűségére, s mind az Apafi Mihály Erdélyországának, fejedelmének hűségére.”²³

Mindezek után a szultáni udvar „mindenekben megoltalmazán assecuráljuk és confirmáljuk ez fényes írásunkkal Apafi Mihály hívünket életéig.”²⁴ A fejedelemségben megerősítette az 1662. március 2–4 között megérkező szultáni berát, melyből kitűnik, hogy őt tartották fejedelemnek, elvárták hűségét, ajándékba még két kaftánt is küldtek. „Hatalmas török császár levelének fordítása, melyet hoztak Nagysinkre 2. martii 1662. Kapucsipassa hozta. Az Christus vallásán levőknek tekintetes erdélyi fejedelem Apafi Mihály köszönetemet írom. Mioltátul fogva tégedet fejdelemmé tettünk, megesmértünk, mi hatalmasságunkhoz hív és igaz voltál ... abbéli hozzád való jóakaratombul és igasságodért való indulatombul küldöttem két kaftánt, melyeket reád vévén és felöltözvén viseld jó egészséggel, és ez levelünkből akaratunkat megértvén, hogy az erdélyi fejedelemséget hozzánk való hűségédért életedig neked adtuk... Ennek utána immár te

²² Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. In: Keletkutatás 2011 tavasz, 54–55.

²³ Török–magyarkori államokmánytár. Szerkesztette és jegyzetelte Szilády Áron és Szilágyi Sándor, Pest. 1869. 10–12.

²⁴ Uo.

lévén erdélyi fejedelem, megnyugodtunk hatalmasságunkhoz való hűségében...akik pedig még eddig fejet nem hajtottak mi hatalmasságunknak és hűségre nem jöttek, azoknak is add értésére az levelünket és hivassad őket hűségre. Ali passával főszerdárunkkal is egyetértvén éjjel nappal járasd emberedet hozzánk tudósítván. Ezek után isten velünk. Iratott Drinápolyban 1072.”²⁵

A két dokumentum, láthatóan eltér a történelmi előzmények taglalásában valamint az adó összegének meghatározásában, de a lényegben azonos. Mind az egyik, mind a másik megerősíti őt Erdély fejedelmének, erre utalnak a fejedelmi jelvények is, melyek ugyan nem egyszerre, de mind megérkeztek.

A magyar király oldaláról való megerősítés már jóval nehezebb kérdés. Edigi vizsgálódásaim során, olyan dokumentummal, amely I. Apafi Mihály uralkodását 1688-at megelőzően, a király oldaláról direkt megerősítette volna, nem találkoztam. Arra vonatkozólag, viszont utalást találtam, hogy Apafi, nemcsak az erdélyi rendek és a török által akarja magát elismertetni, hanem a magyar királyi udvarban is. Sárosi András diákot küldi a királyhoz 1661 végén, hogy tudassa megválasztását. Kérve az elismerést, továbbá azt, hogy a királyi udvar ne támogassa Kemény Jánost. Apafi még Turenne marsall-t is megkérte arra, hogy járjon közbe érdekében XIV. Lajos francia uralkodónál.²⁶ Az 1664. évi birodalmak között megszületett vasvári békében, mindkét uralkodó alattvalóként tekintett Apafira, I. Lipót, mint a Magyar Korona tartományának urára.²⁷

Átnézve az 1680-as évek idevonatkozó diplomáciáját, I. Lipót magyar király bizonyos feltételekkel látott esélyt arra, hogy Apafit külön is „törvényesítse” uralkodónak Erdély élén. 1684-ben Pater Dunod Antidius jezsuita szerzetes a magyar király követeként Erdélybe érkezett azzal a megbízással, hogy Erdélyt „beszervezze” a törökellenes Szent Ligába, a Német-római Császárság, Lengyelország és Velence mellé. A Portától való elszakadás fejében I. Lipót király védelmet ígért Erdély számára, I. Apafi Mihály élethosszig tartó uralkodásáról majd külön diplomát helyezett kilátásba. Ez a szóbeli előterjesztés fiára is, II. Apafi Mihályra is vonatkozott, aki felnőtt korba jutásával léphetne apja örökébe.²⁸ Apafi elutasította az ajánlatot, mert az nem rendezte egyértelműen, a saját és a fia fejedelemségével kapcsolatos kérdéseket.

Az 1686. júniusi bécsi tracta sem hozott megoldást ebben a kérdésben, az Apafiaknak szánt diploma nem került megerősítésre.²⁹ A fejedelemnek, akárcsak a Bécsbe küldött követeknek és Teleki Mihálynak sem volt elfogadható a terve-

²⁵ Ua. 101–102.

²⁶ EOE XIII. 8., *Georg Kraus*: Erdélyi krónika 1608–1665. Fordította: Vogel Sándor, Budapest, Pro-Print Kiadó 2008. 110.

²⁷ *R. Várkonyi Ágnes*: Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711). In: Erdély története 1606-tól 1830-ig. II. k. Szerkesztette: Makkai László, Szász Zoltán. Bp., 1986. 802.

²⁸ *Kőváry László*: Erdély története. Ötödik kötet. Pest, 1863. 164.

²⁹ Ua. 173.

zetbe illesztett „oltalma alá”³⁰ venni kifejezés, mert az, még ha burkoltan is, de az Erdély feletti hatalom átvétel szándékát sugallta. Közismert, hogy az 1687. október 27-i balázsfalvi egyezmény már Buda töröktől való visszafoglalása után keletkezett. A császári csapatok egyre nagyobb térnyerése, ill. a török visszaszorulása figyelhető meg, a hatalmi viszonyok átrendeződése kétségtelenül megindult, egyre többen látták a jövőt a császár, magyar király oldalán, elszakadva a Portától. I. Apafi Mihály is biztosítottak láttá immár saját és fia fejedelmi címét. Apafi részéről meg is történt a hivatalos aláírás, viszont a magyar király részéről nem. A másik aláíró fél nem I. Lipót magyar király, hanem Lotharingiai Károly herceg, a császári csapatok parancsnoka volt, aki csak arra kapott felhatalmazást, hogy ígéretet tegyen a magyar király nevében.³¹ I. Lipót azonban nem erősítette meg az egyezményt, célja az volt, hogy feltételek nélkül vonja fennhatósága alá Erdélyt.

Úgy tűnik, hogy 1688 júniusát a megújított elismerés, egy félreértelmezhetetlen legitimálás pillanatának tekinthetjük. A dokumentum, melyben „a mostani fejedelem ő maga idősb Apafi Mihály, úgy tőlünk választott ifjabb Apafi Mihály”³² címében, méltóságában megerősítést nyert, az a fogarasi nyilatkozattal igazolható, bizonyítható. I. Apafi Mihály életében az 1688. év más szempontból is sorsfordító volt. Ekkor veszíti el feleségét, Bornemisza Annát, aki közel 30 éves uralkodása alatt mindvégig rendíthetetlen támasza és segítője volt. Anna volt az, aki szinte „társuralkodói” minőségben irányította Erdély gazdaságát, gondot viselt a fejedelmi birtokokra, a fejedelem távollétében rendelkezhetett haderő mozgósításában is. Széleskörű levelezést folytatott politikai és diplomáciai tekintetben.

Felesége halála után a fejedelem fizikailag és lelkileg is megtört, nem fordított már megfelelő figyelmet uralkodói teendőire sem, amelyről joggal gondolhatta azt, hogy halála esetén biztosított az uralkodói folyamatosság fia, Mihály számára. I. Apafi Mihály, 1690. április 15-én bekövetkezett halála, komoly politikai válságot idézett elő, mind a belpolitikában, mind a külpolitikában.

Az eredeti kérdésre fókuszálva: II. Apafi Mihály de jure fejedelemnek tekinthető-e, azaz a magyar uralkodó és a Porta által is elismert fejedelem-e?

Az Apafi-családban sokáig kérdéses volt, ki is vigye tovább a fejedelmi címet. Erre egészen 1676. október 13-ig nem nagyon találtak megnyugtató választ. 1661-ben született Gergely fiuk 1666-ban, majd az 1664-ben született Gyurkó még ugyanabban az évben elhalálozott. 1677-ben halva született kisfiú, 1674 kisfiú, aki aznap este elhunyt. 1676. október 13-án született Mihály, akit még egy fiú, Gergely követett, de őt már 1682-ben eltemették. 5 fiúgyermeket veszített el így a család. Az utódlás szempontjából a lány gyermekek nem vihették

³⁰ Uo.

³¹ Ua. 184.

³² Ua. 186.

tovább a fejedelemséget – de Susa-tól ? (a név nem biztos), Zsuzsannától és Évától is búcsúzniuk kellett, szintén nem érték meg a felnőtt kort. Az elvesztett gyermekek feletti fájdalom és reményvesztettség jellemezte a házaspárt. A család és Teleki Mihály kancellár 1681-ben látta a legnagyobb esélyt arra, hogy „fejedelmi dinasztia” megalapozása sikerre vihető. A Porta újabb hadba szállást rendelt el Bécs ellen. Az udvar, a rendek felé azzal érvelt, hogy minden háború kimenetele kétséges. Sokkal nyugodtabb lehetne a haza, – bár ne következzen be – ha a fejedelem elhalálozna, mert így a fejedelmi szék üresen maradna, a trón kérdése rendezett lenne.

A legalkalmasabb pedig tovább vinni a fejedelemséget, a fejedelem fia, aki apja mellett, beletanul az ország vezetésébe. Az érvek valószínűleg hatottak, mert 1681. június 13-án, Fehérváron „Istennek megköszönhetetlen bölcs rendelkezéséből nagyobbik Apafi Mihály nevű fiam az országtól választott erdélyi fejedelemségre, kiért áldassék az ő dicsőséges szent neve mindörökké.”³³ Tóth Ernő, aki a két Apafi fejedelem naplóját közzétette, Nemes János jegyzőkönyvére hivatkozva azt igazolja, hogy a rendek, se külső, se belső (a fejedelem, vagy Teleki, esetleg Anna) kényszer hatására választották meg, az alig öt éves gyermeket Erdély fejedelmének, hanem „egy szívvel-lélekkel”. „Senki nekünk nem proponálta, annál inkább nem imponálta, hanem Isten kegyelméből magunk securitását látván benne, magunktól cselekedtük.”³⁴ Hogy mégsem lehetett ennyire egyszerű a választás és itt is voltak természetesen ellenlábások, Daczó Gergely Küküllő vármegyei követ pl. gondolkodási időt javasolt, de „Teleki leriasztá, a gyermeket ölébe behozván, asztalra tette s a választás rögtön végre hajtatott.”³⁵

II. Apafi Mihály fejedelmi conditioinak kidolgozása nem igényelt túl sok időt a rendektől. Ugyanis teljes egészében átvették II. Rákóczi György fejedelmi conditioit, akit, szintén gyermekkorában, apja uralkodása alatt választottak meg a rendek. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben olvashatunk II. Apafi beiktatásáról is, a conditioik tekintetében a rendek nem adták meg az összes feltételt, csak kiragadtak belőle párat, mint például a haza szabadságának megtartása, a négy bevett vallás tartása, hűség a Fényes Portához, szomszédos országokkal való jó kapcsolat fenntartása, tehát a fejedelmi feltételek legsarkalatosabb szegmenseit. A további részekről megjegyezték, hogy teljes mértékben meg egyezik a Rákóczi conditiokkal, ahogyan az előző négy.³⁶

Az ifjabb Apafi conditioit tekintve elmondható, hogy semmiben nem kapott nagyobb szabadságot, mint apja I. Apafi Mihály. Választási feltételeikben közös,

³³ Tóth: I. Apafi naplója. Harmadik közlemény. 221.

³⁴ Uo.

³⁵ *Jakab Elek*: Az erdélyi fejedelemség utolsó éve. Sándor Pál kapitih. Második Közlemény. Magyar Történelmi Tár. Szerk. Toldy Ferencz. XX. kötete. Budapest, 1875. 61.

³⁶ EOE X. Budapest, 1884. 189.

hogy csak a tanács tudtával és engedélyével fogadhattak követeket, követeket is csak a tanács engedélyezésével indíthattak útba. Külföldi delegációkra ugyanez vonatkozott, ráadásul a delegátusok nem kaphattak teljhatalmú megbízást a tárgyalások lefolytatására. A fejedelemmel szembeni bizalmatlanság oly mértékű volt, hogy még azt is írásba foglalták, hogy Erdély ura titokban sem kezdeményezhetett tárgyalásokat, nem küldhetett senkit az idegen követ szállására jóváhagyás nélkül. Szövetségeseket sem kereshetett önállóan, csak a tanács és a rendek jóváhagyása mellett. Az Apafiak külpolitikai hatalma erősen korlátozottnak mondható. Pénzügyi kérdésekben, szinte minden nagyobb kiadást jóvá kellett hagyatnia a gyűléseken. A legfőbb bírakat, akárcsak a főispánokat az Apafiak országgyűlési jóváhagyással nevezhették ki. Katonai ügyekbe – a hadak összehívása, felosztatása, a hadüzenet kiadása, béketárgyalások, szövetségesek kérésése – szintén beleavatkozott az országgyűlés. Habár a főkapitányokat a fejedelem jelölhette, de az erdélyi diaeta hagyta jóvá. Főkapitányok, zsoldosok foglalkoztatására és bérére javaslattal élt, de a meghívottak és a képviselők szavazataival véglegesítették. Elvárták mind a két fejedelemtől, hogy a szomszédos országokkal a jó kapcsolatot fenntartsák. A fejedelmek mellett egyébként egy 12 fős tanácsadó testület működött, a székely–szász nációk küldötteinek arányát az Apafiak idején 2–2 főben határozták meg. Nem meglepő, hogy a fejedelmekkel szembeni minimális elvárás a három nemzet írott és íratlan törvényeinek a betartása és betartatása volt. Kikezddhetetlen alapelv volt a négy bevett vallás háboríthatatlanságának a garantálása. II. Apafinál e vonatkozásban azt is kikötötték, hogy csak azt a vallást gyakorolhatja, amiben nevelkedett. Ilyen jellegű megszorítást a korábbi fejedelmek esetében nem találunk.

A fejedelmi adományok „szabályozása” sem került el a törvényhozók figyelmét. A két Apafi, saját részre nem különíthette el a fiskális javakat, adományozást csak hűséges ember javára, a fejedelmi tanács belegyezésével, tehetett. Ez is logikusan hangzik, hiszen melyik fejedelem ne szeretne volna saját jószágát szaporítani, jelentős területeket adva közvetlen rokonoknak, feleségnek, gyermekeknek. Ezt az egy kézen való hatalmas birtok felhalmozást szerették volna kiküszöbölni úgy, hogy az ország javaiból nem részesülhetett a fejedelem.

Érthető módon, itt nemcsak a tanács és a rendek (= natiok) szerepelnek a felsorolásban, hanem a gubernátor is. Ennek oka abban rejlik, amennyiben a fejedelem, I. Apafi Mihály, még fia nagykorúsága előtt halálozna el, azaz a fia 20-dik életévét nem töltené még be, úgy a gubernium segíti a kormányzásban.³⁷

II. Apafi Mihály mindössze 14 éves atya halálakor, 1690. április 15-én, még nem nagykorú. Anyja sem vehette át a teendőket és az irányítást nagykorúságáig, mivel Bornemissza Anna, a fejedelem halála előtt 2 évvel hunyt el, 1688. augusztus 4-én, fiuk ekkor még csak 12 éves volt. II. Apafi Mihálynak, tehát árván kellett szembenéznie 1690 utána a rázúduló kihívásokkal, mások gyámsá-

³⁷ EOE X. 145–148.

ga alatt. A Diploma Leopoldinum, 1690 decemberében rendelkezik gubernium létrehozásáról, a gyermek II. Apafi Mihály esetében. A gubernátori címet, Bánffy György látja el, a kancellár Bethlen Miklós lesz. Szokás volt, más állam uralkodóit felkérni gyámnak, a kinevezett erdélyi urakon kívül. II. Apafi Mihály külföldi gyámjai, hivatalos formula alapján, akiket a gyermek fejedelem kért fel, természetesen a főurak révén, a barndendurgi választó fejedelem, és Anglia királya voltak. A Diploma Leopoldinum, nem törölte el a rendek szabad fejedelemválasztó jogát, abban megerősítette őket, mégsem került sor újabb fejedelemválasztásra, annak ellenére, hogy a lehetőségük meg volt rá.

1681-ben a rendek ugyan megválasztották II. Apafit, de mivel apja ekkor még élt, ráadásul ő maga gyermekkorú, így sem neki, sem az országnak nem kellett letennie az esküt. A háborúskodások, és nehéz politikai helyzet miatt – Thököly Imre színrelépése, Felső-Magyarországra kapott 1682-es ahdnáméja – nem akar megérkezni a Portai megerősítés. Anyja, Bornemisza Anna mindent megtett ennek sürgetésére, újra a Rákócziakhoz „fordult”, az akkori levelezést felhasználva, melyben a gyermek II. Rákóczi György megerősítését kérték, küldi a Portának az aranyakat, a teljesítésére. Csak Thököly 1683-as párkányi vereség után érkezik meg a megerősítés, 1684. július 3-án. Hogy ez a választás teljesen hivatalos legyen, a portai megerősítés, ahdnáme is szükségeltetett volna. Anna minden gondolata a körül forgott, hogyan lehetne minél előbb fiának megszerezni a megerősítést. Élénk levelezést folytatott ez ügyben a portai követekkel. 1681-ben Gyerőfi Györggyel váltottak sűrűn levelet a gyermek dolgában. Mivel nem volt kiinduló pontjuk mennyibe is kerül a Fényes Portán kialkalmazni a megerősítést, arra a következtetésre jutottak, hogy megkerestetik I. Rákóczi György fejedelemmé választásakor történt levelezést, és az abban foglaltakat veszik alapul, hiszen őt is gyermekként választották fejedelemnek, még apja életében.

Az elgondolás nem volt rossz, csak majd, mint látni fogjuk a későbbiekben, átmenetileg megfordul a „széljárás” a Portán. Bornemisza Anna, Gyerőfi György portai követnek a következőket írta Gyulafehérvárról 1681. december 9-én: „Itt az káptalanban ifju Rákóczi György fejedelem választása kori leveleket, instructiókat, s mind arról mit ígértének az portán vezérnek, s egyebeknek, találván, leíratuk.”³⁸ December 21-én már az előbbi levélre kelt válasza reagált a fejedelemasszony, és a levél tartalmából arra következtethetünk, hogy igen kevesellhette a Porta a felkínált összeget. „Az mi az gyermek dolgát nézi, az káptalanbúl az leveleket kikerestetük, megláthatja Kegyelmed, Rákóczi Ferenc uram, és az ifju Rákóczi György fejedelem idejében is nem kívántak annyit koránt is.”³⁹

³⁸ Történelmi Tár 8. k. Bp., 1885. 550.

³⁹ Történelmi Tár 8. k. 551.

A gyermek megerősítésére még 1682-ben sem került sor, de Anna és Gyerőfi egyeztetése-egyezkedése ez idő alatt is töretlen. Fogaras, 1682. február 28. „Csak uram ő kegyelme maradhatna benn, azon legyen Kegyelmetek, az gyermek dolgában is, mint feljebb íram, az mint istennek tetszik, úgy legyen, úgy igazgassa Kegyelmetek elméjét, s mind az hatalmas nemzetnek, mi(n)t ő felsége rendelte.”⁴⁰ Kivehető Anna aggodalmából, hogy férjének a dolgai sem mentek túl jól a Portánál. 1682-ben, a török Apafiba vetett hite megrendült, szerintük nem vette ki igazán a részét a harcokból, csak többszöri felszólításra indult hadba, akkor is inkább szedett-vedett sereggel, mint képzettekkel. Miért ez az elfordulás? Az 1680-as években egyre nagyobb tekintélyre és befolyásra tett szert, az Erdélyben nevelkedett Thököly Imre. Aki kiváló hadvezér, szónok, vakmerő módon vetette bele magát a török hadjárataiba, hiszen neki nincs mit kockáztatni, nem fejedelem, nem kell ország és nép miatt aggódni, csak nyerhet. És nyert is 1682-ben Fülek alatt. A jutalom pedig Felső-Magyarország volt. A török és a császár is Thökölyvel tárgyalt, Apafi a háttérbe szorult. Neki volt mit veszítenie. Országot, népet, trónt. Ugyan folyamatosan sürgették, természetesen finoman a Portát, hogy küldenék már meg az ahdnamét, de az továbbra sem akart megérkezni. Gyerőfi György mellett, Bornemisza Anna, egy másik közvetítő portai követtel, Székely Lászlóval is élénk levelezést folytatott fia ügyének előmozdítása érdekében. A Rákóczi levelezésből kiindulva, ahol is 25 000 tallér szerepelt, Apafiék is ennyit ajánlottak fiuk elismeréséért.

Székely írja 1682-ben írta, hogy tavasszal lett volna arra módja, 5000 tallér áron biztosítékot vásároljon a gyermeknek, de Anna jóváhagyása nélkül nem akart cselekedni. Amennyiben véghez akarják vinni a dolgot, nem ártana, ha a fejedelemasszony legalább 2–3000 tallért küldene, arra az esetre, ha fizetni kellene előleget.⁴¹ A Portán nevetségesnek tartják az összeget, régen volt az, amikor ennyiért fejedelemséget adtak! A tarifa 200 000 tallérról indult, a 25 000 tallér csak a biztosíték volt, ezek felett még kb. 50 000 tallért tett ki az egyéb vezéreknek ígért „ajándék”.⁴² De 1684-ben mint már annyiszor újból fordul a szerencsekereke, csak most Apafi Mihály felé. Thököly súlyos vereséget szenved Párkánynál, amit a török teljesen a főúr számlájára írt. A Portát sikerül Apafi mellé visszaállítani, pénzzel, szép szóval, ajándékokkal, és a fejedelem ismét a Portához hű, adókat pontosan fizető lesz. Megelégedett már a Porta a 25 000 tallérral is, amiből még a vezéreknek is jutott. 1684. július 3-án, írást adnak ötven erszénynek megfelelő – vagyis 25 000 tallér átadásáról, az átadók pedig Nagy István fejedelmi követ és Székely Mózes portai kapitánya. A fejedelmi jelvénye-

⁴⁰ Történelmi Tár 8. k. 552.

⁴¹ *Jakab Elek*: Az utolsó Apafi: történelmi tanulmány. Magyar Történelmi Tár 5. évf. 9. szám. Budapest, 1875. 9.

⁴² *Bíró Vencel*: Erdély követei a Portán, 78–80. – <http://mek.oszk.hu/08400/08465.pdf> (letöltve: 2012. II. 14.)

ket és a megerősítő levelet augusztus 7-én Ozmán kapucsi basa hozta el a portáról.⁴³ Tehát megérkezett a berát, felcsillant a remény, hogy az ahdnamé sem várat már magára, elküldik végre.

A beiktatási ceremóniára és berát átadására, Czegei Vass György naplójában vonatkozóan igen részletes leírást találunk. Tőle tudjuk, hogy 1684. augusztus 22-én Fehérvárott, azért bomlik fel az országgyűlés, mert a fejedelem hírül vette, hogy a Portáról útban vannak a gyermeknek szánt fejedelmi jelvények közül a bottal és a zászlóval.⁴⁴ Szeptember 18: „adta meg ifju urunknak a kapucsi basa az török császártól ifju urunknak küldetett botot, zászlót, kardot, süveget tollastól és egy szerszámos török lovat, melynek megadása és praesentálása mi-csoda pompával renddel volt, azokért az kik jelen nem voltak, leirom, kiket én láttam, hallottam és kikben magam is voltam.”⁴⁵ A hiteles szemtanú ezután részletesen beszámolt az eseményekről. Kezdődtek mindezek hétfőn reggel 9 órakor, mikor is a rendek felmentek az országházba, kikérik a gyermeket a fejedelmi pártól és beviszik maguk közé. Köszöntik, megáldják háromszoros viváttal kísérvé. 10 órakor a fejedelem, fiával a templomba vonul, ahol a fejedelem udvari papja Nagyari János mond beszédet. Később, már a fejedelmi pár házában, a szülők elbúcsúznak a gyermektől, azt hintóba ültetik, Keszei és Haller kíséretében. Mögöttük fegyveresek és az ország fő emberei, szintén fegyverben. Itt már az udvari zászlók mellett a „kis” fejedelem zászlai is felvonultak. Az út a török sátoráig vezet, ahová a gyermeket bekísérték. A sátonál a Kapucsi pasa fogadta, aki a császár nevében köszöntötte, majd annak ajándékát a kardot kötötte fel Mihály oldalára, botot kezébe adta, süveget a fejébe tette, és a zászlót is kézbe adta. Jelvényeket segítségképpen a főurak elvették tőle, mert nehéz volt tartani a kisfiúnak. Majd a Kapucsi pasával kiegészülve visszaindulnak a várhoz. A pasa ezután I. Apafi fejedelemnél teszi tiszteletét, átadja a gyermek konfirmációját, mind a két Apafit és a 12 tanácsurat „felkaftánozza”, kicsit még beszélget velük illendőségéből, majd elhagyja a termet.⁴⁶

Csak hogy, van egy kis probléma a jeles irat szövegével. II. Apafi Mihály nevét elírták a portán, amit a fejedelmi pár sérelmez és kéri, szívéjesen a Fényes Portát javítsák ki a tévedést. Székely Mózesre hárult a feladat, hogy eljárjon az ügyben, aki ily szavakkal járult a császár elé: „Hatalmas győzhetetlen császár, amit megadta az erélyi fejedelem önagysága holta után a fiának a fejedelemséget, a levélben nem írták volt jól a fia nevét: a hol immár ebben meg van írva, ugy, amint kívánta.”⁴⁷ Az írást javították. Kérdés: mit kapott II. Apafi Mihály?

⁴³ *Jakab*: Az utolsó Apafi i.m., 10.

⁴⁴ Czegei Vass György naplója. – http://kt.lib.pte.hu/konyvtar/kt06031701/3_0_2_pg_38.html (letöltve: 2012. II. 23.)

⁴⁵ Ua. 38–39.

⁴⁶ Ua. 39–42.

⁴⁷ *Jakab*: Az utolsó Apafi i.m., 11.

Székely Mózes írta, hogy ő azon volt, hogy ahdnamét hozzon, de a fővezér, azt berátnak mondja. A végleges dokumentum, csak 1685 januárjában kerül Erdélybe, mely szultán Szolimán által íródott.⁴⁸

„...a mostani erdélyi fejedelem Apafi Mihálynak holtá után az ő parancsolatjából fejedelmeskedő s arról császári czímerét mutató fiának ifju Apafi Mihálynak, dolga végett, apja második levelével és ajándékával együtt, az erdélyi három nemzetből álló nagy rendeknek kérése levén, donatiójáért könyörögtek, hogy ... holtá után az erdélyi fejedelemség megint fiának ifju Apafi Mihálynak adassék, s az bírja a birodalmat, de az igaz engedelmesség útján hűségesen állván, a fényes portának jókívánója legyen, az erdélyi adót jó idejében beküldje ... fejedelmeskedjék ... ilyen kondíciók alatt, mint apja is bírta.”⁴⁹ Papp Sándor történész úgy vélekedik, itt sem ahdnaméról van szó, hanem berátról, ami nem az uralkodásra jogosítja fel II. Apafi Mihályt, hanem csak arra, hogy apja halála után örökölheti azt.⁵⁰ Ami viszont tény, hogy a fejedelmi jelvényeket, igaz nem egyszerre, de hiánytalanul megkapta.

Ha logikusan nézzük, semmi probléma nem merülhet fel, mivel az ország kormányzásának folytonossága a gubernium felállításával biztosított. 20-ik életének betöltése után, már önállóan kormányozhat II. Apafi. Ám az Élet, mint oly sokszor, most is ellentmondott a logikának. Legfőképpen, ha az élet alatt a két nagyhatalmat, a Fényes Portát és a magyar királyi udvart értjük. I. Apafi Mihály 1690. április 15-én bekövetkezett halála után azonban, a Porta ahelyett, hogy megerősítené, szinte azonnal ahdnamét és vitathatatlanul ahdnamét és nem berátot adott Thököly Imrének, aki erejét meg is mutatta 1690-ben a zernyesti csatában. A főurakra már oly jellemző módon, most sem volt egyetértés közöttük mi is a teendő, ki is a fejedelem Erdélyben, vagy ki legyen a fejedelem Erdélyben. Egy csoport Thököly mellé állt, mondván a Porta őt akarja, akkor előbb utóbb úgyis a Porta akarata érvényesül. Ez volt a kisebb rész. Ugyanis 1686 után, mikor a Habsburg erők visszafoglalták Budát, a török hadiereje és politikai súlya megroppanni látszott, ami az 1680' évek végén már szemmel láthatóan megfogyatkozott. A főurak döntő többsége a változást, szerintük csak jót hozható politikai fordulatot, már a Habsburg udvartól remélte. De itt is két pártra szakadtak az urak. Abban egyetértettek, hogy a császári udvart kell bevonni az erdélyi fejedelem kérdéskörbe, ám ott már eltérés volt, hogyan alakuljon II. Apafi sorsa. Közel fele-fele arányban volt az egyik ág amellet, hogy addig kell a Portára járni, amíg a császári udvar egyértelműen meg nem erősíti a gyermek Apafit a fejedelemségében, a másik ág pedig elfogadta volna az udvar azon ajánlatát, hogy kedves előttük a gyermek, de nagykorúságáig nem erősítik meg a fejedelemségben, akkor majd visszatérnek a II. Apafi kérdéshez, ez idő alatt egyértel-

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Ua. 11–12.

⁵⁰ Papp Sándor: Muszlim és keresztény közösségek i.m., 57.

műen a guberniumé lesz a teljes hatalom. Erdély fejedelmének kérdésében teljes a bizonytalanság az 1690-es években.

II. Apafi Mihályt, nem erősítik meg portai részről, de a magyar király sem. Az 1690-ben kelt Diploma Leopoldinum sem rendelkezik egyértelműen sorsáról. Nyitva hagyja a kérdést annak nagykorúságáig, ha eléri azt, elismerik – talán – fejedelemnek. Nem így történt. A bécsi udvar, kezdetben csak a birtokaihoz való jogát kérdőjelezte meg II. Apafi Mihálynak (Fogaras, Huszt, Radnót), majd szerintük a hátuk mögött kötött házassága miatt kell felelnie, végül, arra a következtetésre jutnak, Apafi az udvar színe előtt érveljen birtokai mellett, felvitették Bécsbe, ahonnan már nem tért vissza többé Erdélybe. 1696-ban kezdődtek a „rab” évei, felesége Bethlen Kata csak 5 év múltán mehetett utána. II. Apafi Mihály, Bécsbe való felhívása/vitetése nem volt új keletű gondolat 1696-ban. Már 1690-ben, apja halála után felvetette Donat Heisler generális I. Lipótnak ezt a lehetőséget.⁵¹ 1690. augusztus 10–15. körül értek az erdélyi követek Bécsbe, tárgyalni a kialakult helyzetről, kérve a Haller diploma megerősítését, és II. Apafi fejedelemmé történő elismerését. I. Lipót nem kívánta megerősíteni egyiket sem, de a gyermek sorsáról úgy akart rendelkezni, hogy a gyermek Apafi a bécsi udvarban nevelkedjen. Azonban, az erdélyi rendek nem egyeztek bele, indoklásuk szerint csak politika bonyodalmakat okozna.⁵² Így a gyermek Apafi 1690-ben még megmenekült a bécsi „vendégszeretettől”.

1694. évi eljegyzése Bethlen Katával, újabb ütköző ponttá vált Erdély és magyar uralkodó között. I. Lipót, mint II. Apafi hivatalos gyámja, szerinte jogosan várta el, hogy ő választhasson feleséget számára vagy legalább is kikérk a véleményét és jóváhagyását. Az ügy az erdélyi konferencia elé került 1694. szeptember 15-én és jó fél évig máról sem folyt a diskurzus, mint Apafi eljegyzéséről. Engedhetik neki a Katával kötendő házasságát vagy sem, kell hozzá I. Lipót hozzájárulása vagy sem? A döntés végül megszületett, nem kell hozzá I. Lipót engedélye, de mivel a kiházásítási folyamatból úgymond kizárták a magyar uralkodót, tudta nélkül cselekedtek, tekintélyének megsértésére hivatkozva, a lakodalom még nem lehet meg, és az ünnepségen sem fog részt venni a felséges király.⁵³ Hogy II. Apafi Mihály számára apja, sem Bethlen Katát szánta feleségül ahhoz kétség sem férhet. Fennmaradt egy követjelentés 1688. január 18-ról, amely Bécsben keletkezett és Dankelmann bécsi követ küldte Frigyes Vilmos brandenburgi választónak. Az irat tartalma szerint: Inczédi Mihály az erdélyi fejedelem, I. Apafi Mihály megbízásából megkérte a választófejedelem lányának kezét a fejedelemfi számára. Dankelmann – nyilván a fejedelem bécsi megítélése

⁵¹ *Trócsányi Zsolt: Habsburg politika és Habsburg kormányzat Erdélyben. 1690–1740.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 46.

⁵² Ua. 47–48.

⁵³ Ua. 52.

alapján – nyomatékosan felhívta a választó figyelmét, hogy ezt a frigyet meg kell tagadni, viszont nem zárta ki más jövődöbeli megnevezését.⁵⁴

Úgy tűnik, I. Apafi Mihály szorosabbra szeretne volna fűzni a szálakat a Habsburgokkal, a magyar királlyal, egy esetleges házasság révén is. Átlátta, hogy a hatalmi egyensúly a török oldalon egyre lefelé billen, míg a másik oldal egyre erősebb. Jónak látta biztosítani Erdély sorsát a növekvő nagyhatalom kötelékében. Talán éppen emiatt a házassági törekvés miatt érte meglepetésként I. Lipót az a hír, hogy II. Apafi Mihály egy erdélyi előkelő lányát jegyezte el. Bizonyosra vehette, hogy gyámként és magyar királyként, a politikailag már felé tendáló Erdély ki fogja kérni a véleményét II. Apafi házasságával kapcsolatban, sőt talán még a választást is rábízhatják. Ezek után érthető, hogy mindent meg tesz annak érdekében, hogy Erdélyt és benne az ifjú Apafit a bécsi politikához kapcsolja a lehető legtöbb szállal. Házasságára, mint egy válasz reakcióként is értelmezhető, I. Lipót azon utasítása, hogy II. Apafi Mihály a lehető legrövidebb időn belül tegye le felé a hűség esküt. 1696. június 16-án kelt az a dokumentum, amelyben közlik, hogy II. Apafi Mihály letette alattvalói hűségesküjét Lipót császár és annak fia, Józsefre, és annak tényét, hogy az esküt 1696. május 1-én elvégeztetett, 19 és fél évesen. Az esküt hitelesítette Bethlen Miklós kancellár és Bánffy György gubernátor, deponálta a Tanács előtt gróf Csáky László.⁵⁵ „...én a Felsőleges Leopoldus római Császár és Felsőleges József, Német és Magyarországnak királya és ő Felsőlegesség successori kegyelmes Urainak tökéletes és igaz hűve és subditusa, a Méltóságos királyi Guberniumhoz pedig az ő Felsőlegesség szolgálatját és hazánk megmaradását a Diploma és Törvények szerinti illető dolgokban, engedelmes, az ő Felsőlegesség igaz jóakaróinak jóakarója, ellenségeinek és gonoszakaróinak pedig ellensége és gonoszakarója leszek, sem barátságért, sem atyafiságért, sem ígéretért, sem adományért, semmi nemű tekintetek alatt el nem árulom...Egy szóval ő Felsőlegességhez életem fogytáig a feljebb megírt dolgokban tökéletes igaz és hív leszek. Isten engem úgy segiljen s úgy adja lelkem idvességét.”⁵⁶ Megkérdőjelezhető, hogyha nem ismeri el fejedelemnek felnőtt kora előtt, akkor jogos volt-e adott kor betöltése nélkül felesketni a magyar királyra. Azonban, majdnem egy év múlva, 1697. március 2-án keletkezett a lemondási nyilatkozat, amelyben II. Apafi Mihály lemond erdélyi fejedelmi jogairól, valamint a címéről is. A dokumentumot a mellékelt szöveg alapján: „...a királynál ő Felsőlegességénél Audientiája délest hetedfél órakor, Urunknak ő Nagyságának, ezt nyújtotta be Memorialében, szóval is ezeket proponálva.”⁵⁷ 1701. július 10-én keletkezett dokumentumban, I. Lipót császár római szent birodalmi hercegi címet ad II. Apafi Mihály részére, utódait pedig a római szent birodalmi

⁵⁴ Történelmi Tár. 4. k. Bp., 1884. 553.

⁵⁵ *Jakab*: Az utolsó Apafi, i.m. 248–249.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Ua. 267–268.

grófi méltóságra emeli. A Történelmi Tár nem közli a teljes szöveget, mely az itt megadott adatok alapján a bécsi udvari kamara levéltárában található. Csak a címerre vonatkozó részt emeli ki, és a 6. pontját melyben az utódoknak a grófi rangot biztosítja.

Magáról az iratnak a fizikai formájáról viszont bőséges információval szolgál. „Az oklevél aranyos szövetbe kötött negyedréti könyv alakban pergamenen igen díszesen van kiállítva, 34 oldalra terjed és aranyzsinórról lefüggő császári kettős aranypecséttel van ellátva.”⁵⁸ A továbbiakban a Habsburgok címérét ismerteti, mely mellett a kibővített Apafi címer is megtalálható. A képen mely ezeket tartalmazza, a császár a választófejedelmek csoportjával együtt látható, valamint fia József is megjelenik rajta.⁵⁹ A dokumentum további feldolgozást igényel.⁶⁰ Jakab Elek is közölt egy levelet, szintén 1701-ből azzal az alcímmel, hogy abban Lipót, II. Apafinak római szent birodalmi hercegi címet, míg utódainak a római szent birodalmi grófi címet biztosítja. A forrás helyének pedig a volt erdélyi királyi kormányzékeni levéltárat adja meg.⁶¹

Miután II. Apafi lemondott az erdélyi fejedelemségről, a császári udvar a lemondást azzal kérte megerősíteni, hogy az 1684-ben kapott fejedelmi jelvények közül a zászlót ünnepélyesen adja át a császárnak 1701-ben.⁶²

További kutatási igényel, hogy miért nem azonnal, az 1697-i lemondás után emeli II. Apafit szent római birodalmi hercegi címre, miért vár mindezzel 1701-ig a magyar király?

Erdély fejedelmi címét tehát nem birtokolja tovább II. Apafi Mihály, arról Lipót „előtt” lemondott. De kit tekintenek fejedelemnek a rendek? Valószínűsíthetően 1707 tavaszáig II. Apafi Mihályt. Mondom mindezt arra alapozva, hogy a rendek, csak az 1707. március 28 – április 21. között tartott országgyűlésen törlik el fejedelmi jogait Erdélyben.⁶³ Amelyről a második törvény rendelkezik.

„Apafi Mihály Erdélyi Fejedelemségre való Electiójának abrogatiojáról... Tudva lévén előttünk, hogy néhai Apafi Mihály fejedelmünknek ugyanazon nevet viselő fia, az atyja tekintetéért hozzá mutatott jóakarattal háládatlanul visszaélvén, szabad választásunk szerint való fejedelemség belüli Jussát más idegen Titulussal nemcsak felcserélte, hanem Törvényünknek megrontásával az Austriai Háza Tránsferálván, oly nyilvánvaló ellenségünknek bocsátotta birodalmába... Jóllehet pedig a mennyiben hittet magéát Országunkhoz le nem kötelezte, és ellenben mi is Homagiumunkat nem praestáltuk, minden Jurisdictionjától

⁵⁸ Történelmi Tár 10. k. Bp., 1887. 730–731.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ A dokumentumot, Dr. Fazekas István – bécsi levéltári delegátus – úrtól kaptam, II. Apafi Mihály hercegi kinevező okiratával együtt. Ezúton is köszönöm a segítségét és munkáját. HHStA Allgemeine Urkundenreihe 1701. IX. 7.

⁶¹ Jakab: Az utolsó Apafi, i.m. 302–303.

⁶² B. Szabó: Az erdélyi fejedelmi jelvények, 65.

⁶³ Ua. 316–317.

per se felszabadultunk: mivel másként is a fejedelmi szokott Condiociok ellen másra Jussát nem transzferálhatta, és a mennyiben maga Személyére nézve, Transferálta is, azzal Országos Jussunknak nem praejudicálhatott, s így következésképpen önként magát kirekesztvén, tovább a Fejedelmi Jusra érdemtelenné tette magát... mindegy Jussát és Praetensioját abrogáljuk, fejedelemségét renunciólunk, és magunkat országotól kötelessége alól feloldozzuk... azt cselekedjük, a mit törvényünknek rendi az ily állapotban szokott hozni magával.”⁶⁴

A harmadik törvény az Ausztriai Házra vonatkozik:

„Az Ausztriai ház Erdélyi Fejedelemséghez való jogának s adományozásainak eltörléséről hozott törvénycikk... Apafi Mihály fejedelmünkkel kötött szövetségnek színe alatt Hazánkban fegyverét behozván, nemcsak Végházainkat hatalmunk alól kikapá, hanem egyszersmind az által régi Szabadságunkat megzabolázván és annak utána az ifjabbik Apaffi Mihály Translatiójával dolgait hímezvén, a Fejedelmi kormánynak is egész Jussát erőszakos Birodalmának hálójába hajtá, a honnan mennyi törvénytelenések, szabadságinknak romlása, privilégiuminknak megcsönkítási, jószágainknak foglalási határainknak eladási ... Nemzetünk csúfoltatási...kínzások, ölések... származtatnak légyen, szemléltük mindnyájan! ... Az Ausztriai Háznak Uralkodásától eliszonyodván, azt soha ne javallják, se bé ne vegyék, sub Anathemate et perpetua perduellionis in Partiam Nota, kényszerítjük és kötelezzük.”⁶⁵

Tehát nemcsak a fejedelmet fosztották meg jogaitól, hanem az Ausztriai Háztól is elvették a jogait az említett passzusokban. Így II. Apafi esetén jogilag minden szálát elvarrtak Erdély viszonylatában. Ez azonban nem érvényes örökölt birtokaira, mert pl. az 1717-es összeírásban feltűnnek az „ősi” Apafi birtokok is.⁶⁶

Összegezve: ha legitim uralkodónak csak akkor tekinthetjük a fejedelmet, ha az erdélyi diaeta élve libera electio jogával megválasztja fejedelmévé, ha a Fényes Porta és a magyar király egybehangzóan, kétséget kizáróan, ceremoniálisan is, „írásosan” is megerősít, akkor I. Apafi Mihály 1688 júniusától tekinthető törvényes uralkodónak a fejedelemség élén.

II. Apafi Mihály esetében sokkal összetettebb a kép. A rendek ugyan megválasztották – szabad fejedelemválasztással – apja utódjául, de mivel kiskorú, sem II. Apafi, sem a rendek nem tették le kölcsönösen az esküt. A Porta, az 1681. évi választás után, 1684-ben, beráttal valóban megerősítette, elismerte jogát a fejedelem örökléséhez, de I. Apafi Mihály, 1690-ben bekövetkezett halála után, nem ismeri el fejedelemnek, helyette, Thököly Imre kap szerződéslevelet, ahdnámét. Következésképpen, a Porta részéről nem fejedelem II. Apafi Mihály. Nem feje-

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Ua. 318–319.

⁶⁶ <http://mol.arcanum.hu/urbarium/opt/a101112.htm?v=pdf&q=WORD%3D%28apafi%29&s=DAT&m=0&a=rec> (a letöltés ideje: 2012. március 2.)

delem a magyar király részéről sem, aki szintén nem hitelesíti a választás tényét. Ezek alapján kijelenthető, hogy II. Apafi Mihály nem volt Erdély legitim fejedelme. Kutatási feladat, hogy miért nem teljesítette a magyar uralkodó a Diploma Leopoldinumban rögzítetteket, II. Apafi nagykorúsága elérése után és tette meg fejedelemnek?

Ezen gondolatmeneten tovább haladva adódik a kérdés ki volt a fejedelem I. Apafi Mihály halála után? II. Apafi Mihály úgy tűnik, nem. A válasz talán Thököly Imre lenne? Thökölyt, mint láttuk 1690-ben a Porta ahdnáméval ismerte el fejedelemnek, a török részéről, ő legitim uralkodó. De a magyar király részéről ő sem kap elismerést. Tehát Thököly Imre sem rendelkezik a legitimitáshoz szükséges két „engedéllyel”.

A kérdés nyitott: miért kellett lemondania II. Apafi Mihálynak az erdélyi fejedelemségről, ha a magyar király nem ismerte el fejedelemnek?

BETHLEN GÁBOR ADOMÁNYAI ZEMPLÉN VÁRMEGYÉBEN

BORBÉLY ZOLTÁN

Bocskai István szabadságharcától kezdve, az erdélyi fejedelmek a Habsburg ausztriai ágából származó magyar királyok elleni fegyveres felkeléseiben jelentős szerepet játszottak a felső-magyarországi vármegyék és a terület nagybirtokos főnemesei.

Bethlen Gábor 1613-as fejedelmi székfoglalása minden addigiaknál nagyobb oszmán támogatással ment végbe. A választás után a Habsburg-udvar Bethlen fejedelemségét nem ismerte el, sőt, olyan veszélyhelyzetet látott benne, hogy az 1614 nyarán Linzbe összehívott egyetemes rendi gyűlésen a fejedelem elleni katonai fellépést vetették fel. A rendek azonban semmiképpen nem akart Erdély és ez által a török ellen háborút vállalni, így hosszadalmas tárgyalássorozat indult, aminek eredményeként 1615. május 6-án létrejött a nagyszombati megállapodás, amelyben II. Mátyás elismerte Bethlen fejedelemségét és rendezte Erdély és a Magyar Királyság közjogi helyzetét.¹ Eszerint Erdély a Magyar Korona tagja, fejedelme pedig a terület feletti joghatóságot a magyar király jóváhagyásával bírja.

Ez azonban nem jelentette a bécsi udvar belenyugvását Bethlen fejedelemségébe, csupán a nyílt háború megindítása akadt meg a birodalmi rendek ellenállásában. II. Mátyás azonban örömmel támogatta minden mozgolódást a fejedelem ellen, ami Erdélyben a székelyek és a szászok elégedetlenségét, Felső-Magyarországon pedig Homonnai Drugeth György mozgolódását jelentette. Drugeth György személyében Melchior Khlesl megtalálta az ideális trónkövetelőt, akitől hitlevelet is vett, amiben megígértette a főúrral, hogy győzelme esetén a császár nevében fog uralkodni a katolikus egyház egyeduralmával.² Homonnai minden eszközt igyekezett bevetni Bethlen pozíciójának gyengítésére, így a törökök felé is a valóságban kivihetetlen ígéretekkel lépett fel, aminek a végeredménye egy Bethlen számára szorult helyzet és Lippa átadása lett. Ezt igyekezett kihasználni a trónkövetelő és nagyszombati szerződés megszegésére hivatkozva fegyveres támadást indított, ami azonban 1616. november 20-án Dés-

¹ *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés. In: *Századok* 144. (2011/4) 877–915.

² Homonnai mozgalmának eddigi legrészletesebb feldolgozása: *Fraknói Vilmos*: Pázmány Péter és kora. Első kötet (1570–1621). Pest, 1867. 242–253. Valamint a hozzá kapcsolódó források töredéke: *Oklevelek a Homonnai-féle mozgalom történetéhez*. Közli: Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 1881. 401–449.

nél Homonnai vereségével végződött. Bethlen azonban Debrecenig nyomult seregével és a lázadók megbüntetését követelte. A felső-magyarországi rendek részgyűlésének közbeavatkozása és a főurak, elsősorban Rákóczi György közbenjárása akadályozta meg a komolyabb katonai konfliktus kialakulását. Innentől folyamatos és Rákóczival szorosabbnak mondható kapcsolat bontakozott ki a fejedelem és a felső-magyarországiak között, ami alatt nem csak személyeket értek, hanem vármegyei törvényhatóságokat, időszakosan ülésező részgyűléseket (Congregatio Particularis) és a Szepesi Kamarát is.

Ekkortól figyelhető meg, hogy Felső-Magyarország rendjei és főnemesei két pártra szakadtak, ami egyik oldalon a Dóczy András szatmári főkapitány köré gyülekező katolikus királpártiakat tömöríti. Két oszlopos tagja Drugeth György és az arisztokráciába frissen beemelkedett *homo novus* Esterházy Miklós, akiknek ungvári, homonnai és munkácsi uradalmak a reformáció és az Erdély elleni támadás hídfőállásait képezték. Drugeth György Zemplén és Ung vármegye főispánja, Dóczy András a főkapitányi tiszttel mellett szatmári főispán, Esterházy Miklós pedig beregi főispán volt, így céljaik keresztülviteléhez hatékony eszközökkel rendelkeztek a megyei nemességgel szemben. A velük szemben álló párt magját tehát a protestáns megyei nemesség és tehetősebb köznemesség alkotta, az arisztokráciából pedig Rákóczi György volt a legszámottevőbb képviselő. A két párt közti ellentét kezdetben a Homonnai-féle mozgalommal szembeni hozzáállásban nyilvánult meg, ugyanis Homonnai csatlakozásra szólította fel a megyéket és katonai támogatásukat kérte a fejedelem elleni hadjáratban. A rendek elutasítása ekkor azonban még nem Bethlen támogatását jelentette, hanem a katonai konfliktus elkerülésének szándéka vezette őket, mert „... *ha mi a fejedelemre támadnánk és ellene fegyvert fognánk a frigyét a mi részünkről felbontánók és ígyold a mi hitlevelünket a kopja hegyére csinálják és úgy hoznák vissza a mi arcunk elé...sőt mindenenk aperte megmondták, hogy a fejedelemnek igaz ügye vagyon.*”³ De a kassai részgyűlés határozatai olyan erélyesen tiltakoztak Drugeth György terveivel szemben, hogy azokat nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A gyűlés összetömörítette Felső-Magyarország társadalmi erejét, ami jóval felülmúlta a Drugeth támogatottságát.⁴

A mindennapos vármegyei csatározások és az egyre agresszívebbé váló katolikus térhódítás azonban egyre közelebb sodorta az ellenállókat Bethlen táborához, amiben a sorsdöntő esemény az 1618. évi pozsonyi országgyűlés lett. II. Mátyás abból a célból hívta össze az országgyűlést, hogy utódául Ferdinánd stájer főherceget válasszák meg és előre felszólították a főispánokat, hogy a

³ Szepsi Laczkó Máté krónikája. In: Erdélyi Történelmi Adatok, III. kötet. Szerkesztette: Mikó Imre. 167. (Továbbiakban ETA III.)

⁴ Erdélyi Országgyűlési Emlékek VII. (1614–1621) Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, 1881. 337. (Továbbiakban: EOE VII.)

„kérdés szerencsés megoldására készítsék elő a nemességet”⁵ amihez nagyban hozzájárulhattak az elmúlt évek felső-magyarországi eseményei is.

Az országgyűlésen heves csatározások után megtörtént a választás, aminek szükségessége is az egyik sarkalatos vitapontot adta, ugyanis Esterházy Miklós és Pázmány Péter igyekeztek elérni, hogy választás nélkül fogadják el Ferdinándot, ami a Habsburg-örökösödés elismerését jelentette volna.⁶ Az országgyűlés azonban ezen felül hitlevelet vett tőle az 1608. évi törvények betartására és a vallásszabadság tiszteletben tartására. A koronázás után Forgách Zsigmond nádorrá választása mellett azonban a protestáns nemességnek aggodalomul szolgáló választások is történtek: Homonnai György országbírói és Dóczy András kassai főkapitányi kinevezése a nádori méltóságra emelkedő Forgách Ferenc helyett.⁷ Ez előrevetítette azt az irányvonalat, ami II. Ferdinánd uralkodását jellemzi. Mátyás 1619. március 20-án bekövetkezett halála után az események ennek megfelelően felgyorsultak. Az 1619. évi országgyűlésen mindössze két főúr vett részt a protestáns táborból, tiltakozásukat pedig un. defenzorok választásával nyomatékosították.⁸ Ezt a vallási színezetű, de politikai töltöttségű intézményt cseh mintára hozták létre.

Az ellentétek végleges fokozódását jól jellemzi Drugeth György által 1619. augusztus 19-ére Terebesre összehívott zempléni megyegyűlés, aminek célja új alispán választása volt. A főispán a gyűlésre minden honnan mozgósította a katolikus nemességet, hogy „...*félelemmel avagy erőszakkal is az ő kívánságára hajtáná a nemes vármegyét és a pápista nagyságos Meltih Györgyöt tehetné vice-commessé.*”⁹ A feszült helyzet biztosítására meghívót kapott a gyűlésre Dóczy András főkapitány is, aki haddal jelent meg a terebesi vár előtt, hogy biztosítsa a választás sikerét. A vármegye köznemessége azonban nem volt hajlandó a „*pápista gyűlésbe menni*” és felszólították a főispánt, hogy az ő jelöltjei közül, törvényes módon nevezzen ki alispánt. Erőszakig ugyan nem fajult a helyzet, de a gyűlés eredménytelenül, a választás elhalasztásával oszlott fel.

Nem sokkal ezt követően, augusztus 25-én hosszas előkészületek után megindult Bethlen Gábor erdélyi hadával Gyulafehérvárról. A cseh felkelés ekkor már közel másfél éve folyt, amit Bethlen a magyarországi nagyurak közvetítésével a lehetőségekhez mérten nyomon követett és igyekezett a legmegfelelőbb alkalmat kiválasztani a támadás megindítására. Mindenekelőtt azonban a Porta jóváhagyását kellett megszereznie. Amikor Bethlen megkapta a szultáni jóváha-

⁵ Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György 1593–1648. Budapest, 1893. 127.

⁶ Angyal Dávid: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. In: A Magyar Nemzet Története. 6. kötet. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest, 1898.

⁷ ETA III. 189.

⁸ Rugonfalvi Kiss István: Bethlen Gábor. Az átértékelt Bethlen Gábor. Máriabesenyő–Gödöllő, 2008. 113.

⁹ ETA III. 212.

gyását, Rákóczi már kész tervek szerint lendült támadásba és néhány hét alatt a felső-magyarországi események főszereplőjévé vált.

A szervezkedés kezdeti szakaszában először Enyicskére utazott, Széchy Györgyhoz egyeztetésre, majd egyenesen a hajdúkhoz ment, akikkel már ónodi kapitánnyként korábbi összeköttetései voltak. Faluról-falura végigjárta őket és hitlevelet vett tőlük, amit a megyék hitlevelével együtt elküldött Bethlennek.¹⁰ Mindezt persze úgy kellett szerveznie, hogy ne szúrjon szemet Dóczy András főkapitánynak. Mire a fejedelem Debrecenbe ért, Kassa már megnyitotta kapuit Rákóczi előtt és mivel „*az felföld az egy városra néz teljességgel*”¹¹, gyakorlatilag egész Felső-Magyarország, Munkács kivételével Rákóczi kezén volt és a szeptember 21-ére összehívott részgyűlésen Bethlen előtt hódolt.

Ezen a részgyűlésen a felső-magyarországi rendek „*egyenlő szívből és szabad akarattal... fejünkkel, előttünkjárónkká és fő gonviselőnkkel*”¹² választották Bethlent bizonyos feltételek mellett. Ezek a feltételek leginkább a bécsi béke pontjainak betartatására és az azóta keletkezett sérelmek orvoslására vonatkozott, előtérben a protestánsokat ért sérelmekkel orvoslásával és a hadi nép (a hajdúk és a végváriak) szabályozásával.¹³ Ezzel gyakorlatilag Bethlenre ruházták az uralkodói jogkört, ami lehetővé tette számára a katolikus egyház és a hozzá hűtlenek javainak elkobzását is. Bethlen az első perctől kezdve élt is ezzel a jogkörrel, amit bizonyít, hogy Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében már 1619 júliusától találkozhatunk Bethlen nemesítéseivel és hozzájuk kapcsolódó kisebb birtokadományokkal, de hűtlenségi perekkel és birtokelkobzásokkal is.¹⁴ Ezzel megteremtődött Bethlen fegyveres fellépésének jogalapja, méghozzá a rendek sérelmeinek orvoslása, amiket a Qerela Hungariae-ban fogalmazott meg Alvinczi Péter.

Bethlen katonai előrenyomulása szinte akadálytalan volt Alsó-Magyarországon is, amit az év végére teljesen magáénak tudhatott.¹⁵ Bethlen haditerve a nyugati országhatár mielőbbi elérése volt. Ezzel egyrészt nagyobb császári erő benyomulását akarta elkerülni, másrészt pedig igyekezett minél hamarabb előnyös pozíciót felvenni a cseh–morva szövetségesei megsegítésére, amitől ekkor még a cseh korona elnyerését remélte.

Két hadoszlopban, az ország északi részén haladva, valamint a végvárvonalon mentén sorra hódoltak be a fejedelem hadvezérei előtt a főurak és várak kapitányai, az év végére pedig teljes Alsó-Magyarország a kezére került. Az előre-

¹⁰ ETA III. 216

¹¹ Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Szerkesztette: Szilágyi Sándor. Budapest, 1879. 125. (Továbbiakban: Szilágyi, 1879.)

¹² ETA III. 227.

¹³ Uo. 227–229.

¹⁴ Zemplén Vármegye Levéltára. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, bizottmányának és Haynau-féle Közigazgatásának Iratai. IV. 2001/a 6. kötet. 298.

¹⁵ Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969.

nyomulás Bécs előtt tört meg, amiben jelentős szerepet játszott Drugeth György betörése Lengyelországból, aki kozák csapatok segítségével vereséget mért Rákóczi Györgyre a homonnai mezőn 1619. november 21-én, majd a zempléni és hegyaljai területeket kezdte fosztogatni, de nem sokkal később visszatért Lengyelországba.¹⁶ Diverziós akciója azonban rámutatott Felső-Magyarország szerepének kulcsfontosságára katonai téren is, ugyanis az északkeleti országrész elfoglalásával könnyedén elvágták volna a fejedelmet Erdélytől. Ezzel megszűnt volna az utánpótlás, ami kezdetben szinte kizárólag Erdély gazdasági és haderejére támaszkodott.

Erdélyben Bethlennek már 1613-as megválasztása óta lehetősége nyílt a feudális állam átszervezésére, ami az 1620-as évek elejére lehetővé tette, hogy Erdély erőforrásaira támaszkodva kapcsolódjon be az Európaivá szélesedő konfliktusba. A nikolsburgi békeség majd további hét vármegyével növelte a közvetlenül Bethlen fennhatósága alá eső területeket, amelyeknek birtoklási feltételei azonban meglehetősen tisztázatlanok maradtak. A problémát ugyanis Bethlen királyi címe jelentette, amiről ugyan le kellett mondania, de a fennhatósága alá eső területeken igyekezett a teljes királyi joghatóságot érvényesíteni élete végéig. A jogalapját mindehhez az első hadjáratának eredményei teremtték meg.

Az 1620 januárjában a pozsonyi országgyűlés már felajánlotta neki a királyságot. Ezt azonban olyan feltételekhez kötötték, ami Bethlen számára elfogadhatatlan volt. Egy nemesi köztársaság eszméjét körvonalazták benne, amiben az ország legfőbb irányító szerve az országgyűlés lett volna, a királynak pedig csak kötelezettségeket biztosított volna.¹⁷ Bethlen akkor nem fogadta el a királyi címet, de mint Magyarország fejedelmének az országgyűlés fenntartás nélkül a kezére adta az ország kormányzását és igazgatását, valamint az ország szakrális szimbóluma, a Szent Korona is a tulajdonában volt. A nemzetközi események és Bethlen céljai azonban mindenképpen szükségessé tették, a királyi cím felvételét.

A legújabb kutatási eredmények alapján Bethlen célja ugyanis Magyarország helyzetének újraértelmezése az Oszmán Birodalom keretein belül, ami lehetőséget teremtett volna a zsitvatoroki béke újratárgyalására.¹⁸ Ennek érdekében igyekezett II. Ferdinánd legitimitációját kétségbe vonni a magyar trónon, ugyanis elképzelése szerint a szultán a magyar királlyal és nem a német-római császárral kötött békét. Ha az ország új királyt választ és a szultán a korábbi békeszerződést továbbra is fenn kívánja tartani, akkor a békét az új királlyal is meg kell

¹⁶ Nagy L.: Bethlen Gábor, 182–199.

¹⁷ Erdély története 1606-tól 1830-ig. II. kötet. Szerkesztette: Makkai László – Szász Zoltán. Budapest, 1986. 666., valamint az országgyűlésről részletesebben beszél: *Stephanus Katona*: *Historica critica rerum Hungariae*. XI. XXX. Budae, 1794. 268–269.

¹⁸ Papp Sándor: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta. (1619–1621). In: Századok 144. (2011/4.) 970–972.

újítani.¹⁹ A legváltozatosabb diplomáciai fogások alkalmazásával igyekezett ennek érdekében elérni, hogy megkapja a Porta támogatását a királyi cím megszerzésével és elismerésével kapcsolatban. Sikerült is kieszközölnie egy szultáni támogató levelet²⁰ (ún. *assecuratoria*-levelet), amely egyrészt az európai udvarok meggyőzése, másrészt pedig a magyar rendek támogatásának megszerzése miatt volt fontos a fejedelemnek. Részben erre támaszkodva a besztercebányai országgyűlésen, a konföderált országok követeinek jelenlétében, augusztus 25-én királlyá választották. A külpolitikai körülmények azonban egyre nehezebb helyzetbe hozták Bethlent. A csehek fehérhegyi veresége után a nyugati szövetség terve egyre reménytelenebbé vált és ezzel párhuzamosan a török segítségnyújtás is elmaradt. Az elhúzódó béketárgyalások 1621 decemberére értek véget, aminek eredményeként megkötötték a nikolsburgi békességet²¹, amelyben lemondani kényszerült a királyi címről és ezzel nagyszabású terveiről is. A kudarc okát Bethlen azonban nem a külpolitikai tényezők sikertelenségének tudta be elsősorban, hanem a magyarországi urak elpártolásának és a nemesség érdektelenségének és hűtlenségének.²²

Bethlen 1622. január 6-án, Szokolcán, II. Ferdinánd pedig január 7-én Bécsben írta alá a nikolsburgi szerződés pontjait, aminek értelmében Bethlen lemondani kényszerült a királyi címről, vissza kellett szolgáltatnia a koronát az uralkodói jelvényekkel a törvényes király részére, valamint vissza kellett adnia az elfoglalt területeket minden jóvedelmükkel együtt. Megtarthatott azonban hét felső-magyarországi vármegyét, Szatmárt a szatmári várral, Szabolcsot, Ugocsát, Bereget, Zemplént, Borsodot, Szendrő kivételével és Abaújt Kassa városával, amely azonban csak a fejedelem élete tartamára szólt. A megyék az ország törvényeinek, bíraskodási ügyekben pedig a nádornak és az ország bírának maradtak az alárendeltségében. Az egyházi jószágok adományozásának jogát és a főkegyúri jogot a magyar király gyakorolhatta ezek után is. A fejedelem a magszakadás útján a koronára háruló, vagy a hűtlenség vétkében bűnösnek talált személyek jószágai felett rendelkezett adományozási joggal, amiről ki kellett kérnie a király jóváhagyását is.²³ Ezek a feltételek tehát *de jure* meglehetősen szűkre szabták a fejedelem birtoklási feltételeit és jelentős korlátokat állítottak Bethlen törekvéseinek. Mindez igaz a nikolsburgi béke többi pontjára is, amit a fejedelem elfogadhatatlannak tartott.

Az 1619 és 1622 közé eső időszakban tehát Bethlen gyakorlatilag a teljes uralkodói joghatósággal tevékenykedett. Zemplén vármegyei adományozásai-

¹⁹ Papp S.: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 950–951.

²⁰ Papp S.: Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta, 943.

²¹ Az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található másolaton (Litterae et epistolae originales. (LEO) 149.) *Pacificatio Niclisburgensi* megnevezés szerepel.

²² EOE VIII. 3.

²³ Magyar történeti szöveggyűjtemény II/2. Szerkesztette: Sinkovics István. Budapest, 1968. 446–455., valamint a békeokmány ELTE Egyetemi Könyvtár LEO. 149. 108–122.

ból²⁴ kitűnik, hogy ebben az időszakban leginkább a birtokadományozás dominált és elsősorban a zálogosítás, ami jövedelmi növelését célozta. A 16. század második felétől Európa szerte megfigyelhető jelenség a kezdeti kapitalizálódási folyamatok megindulása, amelyeknek számos gazdasági, társadalmi és katonai hatásai is voltak.²⁵ A centralizált államhatalom kialakulása és a központi adóztatás rendszerének kifejlődése kölcsönösen csiszolták egymást és lehetővé tették az állandó zsoldos hadseregek megjelenését. A Habsburg monarchia és ezen belül Erdély gazdasági és társadalmi viszonyai azonban jóval fejletlenebbek voltak a nyugat-európai államokétól. Ennek ellenére Bethlen Gábor erdélyi hadserege mégis jelentős katonai tényezőnek számított a harminc éves háborúban, amelynek gerincét egy rendektől független zsoldossereg alkotta, aminek fenntartási költségei egyes becslések szerint békés évben megközelítették az 500 000, háborús évben pedig akár az 1 000 000 forintot.²⁶

Ismert Bethlen Gábor merkantil jellegű gazdaságpolitikája, amit már fejedelmi székfoglalásától igyekezett következetesen kivitelezni. Erdélyi uralkodásának első néhány évében elsősorban a szétzilált államapparátus rendbehozatalán és a fiscus javainak visszaszerzésén munkálkodott, majd az 1615-ös birtoktörvénnyel sikerült megtörnie a nagybirtokos nemesség ellenállását és a birtokvisszavételekkel igen komoly mértékben növelnie a fejedelmi bevételeket és a fejedelmi hatalmat.²⁷ Ezzel párhuzamosan a bányászat és a kereskedelem szabályozásával, privilégiumok adományozásával és monopóliumok felállításával egy merkantil jellegű gazdasági rendszer alapjait építette ki Erdélyben, amely biztosította számára egy zsoldos sereg felállításának anyagi alapjait. Hosszabb távú fenntartásához azonban további forrásokat is be kellett vonnia. Első hadjáratának megindítása, a fejedelmi majd királyi cím megszerzése lehetővé tette számára a magyarországi adók és rendkívüli jövedelmek igénybe vételét. Az adók beszedése azonban jóval nehezebben ment, mint azt a fejedelem Erdélyben megszokta. Az adóbeszedés folyamata leggyakrabban már az adóbeszedők ellenállásán megakadt, de nemesség egy része nem is volt hajlandó áldozatokat hozni a fejedelem, előttük ismeretlen terveinek támogatására. Hiába emelte fel Bethlen a hangját az előtte megjelent megyei követekre, hogy „...mostan nem némettel vagyon dolgoztok, nem annak contribuáltok, hanem magatoknak...”²⁸, ennek ellenére Ung és Ugocsa megye küldöttei 1620 tavaszán a kassai gyűlésen megtagadták az adófizetést.²⁹

²⁴ Lásd a mellékletben.

²⁵ Pach Zsigmond Pál: Európa a 16–17. században. In: Történelmi Szemle, 1979/2. 314.

²⁶ Czigány István: Hadsereg és ellátás Bethlen Gábor korában. In: Hadtörténelmi Közlemények 1981/4. 533–534, 535.

²⁷ Mráz Vera: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok 88. (1953/4) 512–564.

²⁸ Galantai gróf Esterházy Miklós Magyarország nádora. I. kötet. (1582–1622) Szerkesztette: Szalay László. Pest, 1863. 133.

²⁹ Nagy L.: Bethlen Gábor, 207.

Jelentősebb bevételei származtak azonban a rendkívüli jövedelmekből, ezen belül is egyes magyarországi birtokok elzálogosításából és a tizedek adományozásából. Az 1615-ös erdélyi birtoktörvény eredményei ekkora már gyakorlati példával szolgálhattak Bethlennek, hogy a birtokviszonyok megbolygatásával milyen gazdasági és társadalmi változások generálhatóak és az ebből származó gazdasági haszon hogyan hasznosítható legeredményesebben. Bethlen magyarországi politikája azonban lényeges elemiben eltér az Erdélyben alkalmazott irányelvektől. Ezek főbb vonásait a fejedelem királyi könyvei, a *Liber Regiusok* adatai alapján Zemplén vármegye példáján igyekszem körvonalazni.³⁰ Zemplén több szempontból is Felső-Magyarország egyik legfontosabb vármegyéje volt. Zemplén megye területén feküdt (a) Hegyalja központjában a tokaji vár, amely az Erdély felé vezető út fontos tiszai átkelőhelyét őrizte, gazdasági szempontból pedig kiemelt szerepet töltött be, ezért folyamatosan a csatározások középpontjában állt. A megye területén futott több kereskedelmi útvonal is, úgy mint a Tokajon, Tállyán, Boldogkőn át Kassára tartó, valamint a Tokaj, Patak, Újhely, Terebes, Homonna útvonal, amely a Lengyelország felé folyó kereskedelem lebonyolításában volt kiemelkedő fontosságú.³¹

Bethlen az elfoglalt területeken legelőször a katolikus klérus és a Ferdinánd-hoz hű maradt nemesek birtokait foglalta le. Zemplén vármegyében a legfontosabb ilyen birtok Homonnai Drugeth György homonnai uradalma, ami a megye legnagyobb uradalma volt, de országos viszonylatban sem számított kicsinek. A homonnai uradalom a megye északkeleti részén, Homonna központtal, Barkó és Jeszenő várakkal, keletre az ungi határig, nyugat felé pedig Zsablonáig terjedt és közel 60 települést ölelt fel. Délen Zemplén várát és a hozzá kapcsolódó néhány települést, illetve Vásárhely körül négy falut birtokolt a család.³² Néhány kisebb adományt leszámítva a hatalmas birtoktestet nem adományozta el a fejedelem, hanem kezdetben a tokaji tiszttartónak, majd a tiszántúli fejedelmi jószágok prefektusának rendelte alá.³³ Az uradalom eladományozása ugyan jelentős hasznot hozott volna Bethlennek, azonban csupán egyszeri bevételt jelentett volna és ezáltal elesett volna a nagybirtokon végzett árutermelés javaitól és hasznától.³⁴ A nikolsburgi szerződés külön pontban rendelkezik, ennek az uradalomnak a visszaadásáról az időközben meghal főúr árvái számára.³⁵ Drugeth Györgyöt 1620. novemberi támadása után, amely során javarészt Zemplén és ezen belül saját

³⁰ Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (MOL F1) és a Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára–Protocolla, librii et styliionaria (MOL F 15) Erdélyi Királyi Könyvek 1–2–3. Arcanum CD-ROM. Budapest, 2002–2004. (Továbbiakban: LR)

³¹ *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Budapest, 1980. 41.

³² MOL E 158 Connumerationes Portarum. LVIII. kötet. valamint a birtokviszonyok előzményeire lásd: *Csányi Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890.

³³ MOL E 270. Bethleniana. 1621. május 13.

³⁴ *Mráz V.*: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája, 538.

³⁵ Sinkovics I., 1968. 450.

birtokait is pusztította lengyel zsoldosseregével, vármegyéje árulóvá nyilvánította, száműzte és megfosztotta főispáni méltóságától, amit a beszercebányai országgyűlés törvényerőre is emelt. A főúr azonban ezt már nem érte meg, ugyanis 1620. július 11-én egy lengyelországi jezsuita rendházban befejezte küzdelmes életét.³⁶ Özvegye, Nádasdy Katalin azonban kivárta a megfelelő alkalmat és a nikolsburgi végzés birtokait érintő részének fegyveres erővel akart érvényt szerezni. 1622 márciusának végén kozák csapatok törtek Homonnára, ahol Rákóczi János néhány szolgáját el is fogták, eredményt azonban nem értek el.³⁷ Ezt követően Bethlen jobbnak látta a birtokok katonai biztosítását, ezért Homonnát örök-birtokként eladományozta Szentpéteri István lovaskapitányának. Az özvegy azonban tovább folytatta az agitációt aminek eredményeként az 1625. évi magyar országgyűlésen törvényben is elrendelték a birtokok visszaadását, amit a fejedelem figyelmen kívül hagyott és csak halála után kerültek vissza a birtokok a család tulajdonába.³⁸

A tokaji uradalom stratégiai fontosságú fekvése és gazdasági jelentősége miatt szintén rendkívül fontos volt a fejedelem számára. Ezzel Bethlen egy évtizedek óta folyó versengésbe avatkozott be, és helyezett nyugvópontra, amely a Felső-Tisza vidék arisztokratái között folyt a hegyaljai borkereskedelem monopóliumáért és a bortermelő vidék egy kézben való egyesítéséért.³⁹ Ezzel az érintett főurak, leginkább Esterházy Miklós és a Rákócziak törekvéseinek szabott gátat.

1621-től megszaporodtak a kisebb zálogolások, amelyeknek célja a közvetlen pénzszerzés volt. Ilyen volt az egykori jezsuita birtok, Nagykemence elzálogosítása Rákóczi János részére, vagy Nagyberzevice Palaticz Jánosnak, Ibrany de Vaja Mihály Zsadányt kapta zálogba 1000 forintért,⁴⁰ de a felsorolást hosszan lehetne folytatni.⁴¹ Sok esetben a katonák elmaradt zsoldját, vagy egy-egy tisztjének salláriumát nem készpénzben fizette ki a fejedelem, hanem egy-egy település egy, vagy több éves inscriptiójával, vagy tizedek hasonló átadásával. Bornemissza János még 1621-ben az Érsekújvár melletti táborban kapta meg Bethlentől, mint választott királytól felségárulás miatt Hetey Andrástól elvett Karna nevű birtokát. 1624-ben Erdélyi András, aki néhány lovas katonájával szolgált

³⁶ *Szirmay Antal*: Notitia Historica comitatus Zempléniensis. Budae, 1804. 151–152. A könyv fordítása és részletekben történő közlése az Adalékok Zemplén-megye Történetéhez 1896–1902. évfolyamainak számaiban. 1900. évf. 170–171. (Továbbiakban: AZT)

³⁷ Szilágyi S., 1879. 370–372. Bethlen Gábor levele Nádasdy Katához 1622. július 16-án.

³⁸ 1625: 44. tc. In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1608–1657. Fordították és utalásokkal ellátták Kolosváry Sándor, Óvári Kelemen. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest, 1900. 262.

³⁹ *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Budapest, 1954. 11.

⁴⁰ LR 15. kötet. 31–31b

⁴¹ Lásd: mellékelt táblázat

Bethlen második hadjáratában Bezzeg falu határában kapott a saját és emberei ellátására alkalmas birtokrészt.⁴²

Bethlen Gábor Felső-Magyarországon meghagyta a kamarai szervezetet a jövedelmek igazgatására, csak a személyek nagy részét cserélte le saját embereivel. Már első hadjárata alatt, gyakorlatilag Kassa elfoglalásával egy időben, 1619 szeptemberének végén megindította működését az általa ellenőrzött Kassai Kamara.⁴³

1622 után a birtokadományozásokban egy törés vehető észre. A királyi cím elvesztése megingatta Bethlen uralkodói tekintélyét és szinte megszűnt a birtokadományozási tevékenysége. Bethlen gubernációja ugyan fennállt a fennhatósága alatt maradt területeken, de csak ideiglenes jelleggel, ami halála után ismét a magyar királyra szállt. Maga ez a tény elég volt, hogy aláassa Bethlen uralkodói tekintélyét, a nemességet pedig óvatosabbá tette. A nikolsburgi békesség megkötése utáni hónapokban az újhelyi harmincados olyan jelentéseket tett, hogy az emberek herélő királynak, zöld kártyakirálynak és ehhez hasonlóknak gúnyolják Bethlent.⁴⁴ A birtokadományozási joga tehát fennmaradt, de a tőle kapott adományok közel sem voltak biztosítva a halála utáni időszakra.

Ezt tetézte az 1622. évi soproni országgyűlés, amit II. Ferdinánd a nikolsburgi békesség törvénybe iktatása miatt hívott össze. Ezen az országgyűlésen, ahol ismét túlsúlyba kerültek a katolikus rendek, kimondták Bethlen adományainak semmisségét, és az 1619 júliusától kezdődő időszakban eladományozott jószágok azonnali visszaadását azokon a területeken is, amelyek a fejedelem fennhatósága alá kerültek.⁴⁵ Bethlen erre válaszul összehívta a hét vármegye rendeit Kassára és kijelentette előttük, hogy plenaria jurisdictiont, vagyis teljes joghatóságot kapott a hét vármegyét illetően, ami minden szubjekciót kirekeszt még a magyar országgyűlés részéről is.⁴⁶ Olyan jogsérelemnek értékelte ezt a lépést, amit második, 1623-as hadjárata megindításának egyik fő okaként említ.

Nem meglepő tehát, hogy Bethlen figyelme ezeket követően inkább a gazdasági jellegű intézkedések felé fordultak. Zemplén vármegyében kulcsszerepet kapott ezzel kapcsolatban a tokaji uradalom. Tokajt személyes adományként kapta meg a fejedelem, ami fölött végrendelkezési joga is volt, így az ehhez kapcsolódó adományok is nagyobb eséllyel érvényben maradtak halála után is. A Hegyaljáról Lengyelország felé folyó borkereskedelem az egyik legnagyobb jövedelmet biztosító gazdasági ágazat volt ekkor a Magyar Királyságban. Ennek ellenőrzésére Bethlen nagy gondot fordított és minden eszközzel igyekezett a

⁴² LR. 18. kötet. 22b–23.

⁴³ *Szűcs Jenő*: A szepesi kamarai levéltár 1567–1813. Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak 7. Budapest, 1990. 61–62.

⁴⁴ *Szilágyi S.*: I. Rákóczi György, 45.

⁴⁵ 1622:5–11. tc. In: *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár, 1608–1657. 185–191.

⁴⁶ *Történelmi Tár*, 1879. 451.

Drugethek által kialakított csempész utakat felszámolni, amiken ruténok szállították a hegyaljai bort Lengyelországba az vámhelyek megkerülésével.⁴⁷ Igaz ugyan, hogy Bethlen Gábor és a lengyel uralkodó, III. Zsigmond kapcsolata közel sem nevezhető barátinak, a vámnaplókban ennek ellenére nem tapasztalható visszaesés a borexportban.⁴⁸ A szőlők utáni adómentesség és a kereskedelmi forgalom vámmentességét biztosító adomány, tehát jóval kedvezőbbnek bizonyulhatott Bethlentől, mint egy estleges birtokadomány. Ezt egyértelműen bizonyítják az adományozások is.

A birtokadományban részesült személyek között legnagyobb számban Bethlen Gábor igazgatásának és adminisztrációjának vezető tisztségviselőit fedezhetjük fel. Bélavári Dávid a már említett kassai kamara elnöke, Berzeviczi András, Palaticz János kamarai tanácsosok, Rákóczi János a kamarai tanácsosságon kívül a fejedelem felső-magyarországi főadószedője, Bornemissza János egy ideig felső-magyarországi főkapitány, Zaránd vármegyei főispán.⁴⁹

A névsorban kitűnik Alaghy Menyhért neve is, aki 1623-ban megerősítést nyert Bethlentől a Zemplén vármegyében fekvő pácini uradalmára. Tisztségeit tekintve Zemplén megye főispánja és Bethlen Gábor tanácsosa volt. Pályafutása azonban erősen a Habsburg uralkodókhoz kötődik. Azok közé a 16–17. század fordulóján felemelkedett személyekhez tartozik, ahová például az Esterházy Miklós, Illésházy István vagy Pálffy Pál is, akik köznemesi sorból emelkedtek bárói rangra és rövid idő alatt hatalmas ívet vett hivatali karrierjük és az ország legfőbb méltóságaiba jutottak.⁵⁰

Alaghy Menyhét családjának utolsó férfi tagja, aki már kizárólag katolikus neveltetésben részesült. Bocskai szabadságharca alatt végig kitartott a király pártján, majd jelentős szerepet játszott II. Mátyás trónra segítésében. Hűségéért 1613 május 12-én bárói rangot nyert.⁵¹ Még ebben az évtizedben házasságával jelentős birtokokhoz jutott és 1618-ban királyi főajtónálló mesterré nevezték ki. Bethlen hadjárata alatt azonban választhatott a királyhűség és a birtokai között. A főúr utóbbiak mellett döntött és Bethlen hívévé vált. Alighanem elnyerhette a fejedelem bizalmát, ugyanis főtanácsosává és 1621-ben Zemplén vármegye főispánjává nevezte ki. Beiktatása azonban már csak a nikolsburgi békeség megkötése után történt meg, 1622 szeptemberében ahol nagy számban vettek részt a

⁴⁷ Komoróczy György: Borkivitelünk észak felé. Fejezetek a magyar kereskedelem történetéből. Kassa. 1944. 247.

⁴⁸ Ua. 249.

⁴⁹ Fallenbüchl Zoltán: A Szepesi Kamara tisztviselői a XVII–XVIII. században. In: Levéltári Közlemények, 38. (1967/2.) 220.

⁵⁰ Pálffy Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. In: Századok 143. (2009/4.) 858–866.

⁵¹ Szabó András: Respublica litteraria. Irodalmi- és művelődéstörténeti tanulmányok a humanizmus korából. Budapest, 1999. 187–210. (Továbbiakban: Szabó, 1999.)

felső-magyarországi arisztokráciája tagjai is, úgy mint Rákóczi György, Thurzó Szaniszló, Széchy György, Forgách Zsigmond és Melith György. Ezzel valószínűleg szimpátiájuknak és személyes támogatásuknak adtak hangot Alaghy Menyhért főispáni hatalomra kerülésével és politikai vonalvezetésével kapcsolatban.⁵²

Az 1623. év eseményei és Bethlen újabb támadásának megindítása azonban a fejedelem ellen fordította a főurat és hamarosan ismét Ferdinánd hívei között találjuk. Az 1625. évi országgyűlésen a nádorrá választott Esterházy helyett őt nevezték ki országbíróvá, majd Bethlen 1626 márciusi, kassai esküvőjén pedig már, mint Ferdinánd képviselője vett részt.⁵³

Alaghy Menyhért példája nem egyedülálló jelenség. 1622 után a felső-magyarországi arisztokrácia, Rákóczy György kivételével visszatért Ferdinánd pártjára és politikailag elszigetelődtek Bethlentől és a neki átengedett országrésztől. Bethlen azonban szilárdan kézben tartotta a nikolsburgi békeség megkötése után is azokat az uralkodói jogokat, amelyekkel politikai támogatottság nélkül is biztosíthatta uralmát a hét vármegyében.

Zemplén vármegyei adományozásai példáján megállapítható, hogy nem fogott a birtokviszonyok drasztikus átalakításába, mint tette azt 1613–15 között a partiumi vármegyékben. A nagy uradalmakat, mint a tokaji és homonnai, saját kezelésben tartotta és csak a legközelebbi embereinek adományozott csekély birtokokat, vagy kiváltságokat.

Bethlen Gábor befolyása azonban így is túlsúlyra jutott Magyarország keleti felének gazdasági és politikai életében a királyi cím elvesztése ellenére is.

⁵² AZT, 1900. 205.

⁵³ Szabó A.: *Respublica litteraria*, 206.

Melléklet

Adományozás időpontja	Adományozás jellege	Adomány	Adományozott
1620.04.26	zálog	Nagykemencze	Rákóczi János
1621.05.02	adó és vámmentesség, papi kiváltság	Tokaji uradalom szőlője	Tardy György, abaúji esperes
1621.06.01	birtokadomány	Nagyberzevicze	Palaticz János, Berzeviczi András
1621.07.12	zálog/hűtlenség	Karna	Bornemissza de Abos János
1621.10.19	zálog	Kisfalud	Pettneházy István zárandi főispán, főkapitány,
1621.11.20	zálog	Garam kastély, Garam, Ujlak, Kaso	Várday Katalin
1622.02.16	birtokadomány	Homonna	Szentpéteri István
1622.03.22	adó és vámmentesség, nemes telek	Liszka, Sajgo	Liszka Jakab Deák
1622.05.20	nemes telek és szőlő	Tokaj környéki szőlők	Alvinczi Péter
1622.07.01	adó és vámmentesség	tokaji szőlők	Varanay András kassai főbíró
1622.10.25	adó	Bodrogkeresztúr szőlő	Hoffmann György
1623.03.06	birtokmegegyezés	Monak, Laczon, Tarcsa, Szada	Monaki de Monaki Miklós lányai Anna és Erzsébet
1623.06.23	birtokmegegyezés	Regéc–Tállya–Páczin birtoktest	Alaghy de Bekény Menyhért
1624. 05.25	zálog	Bezzegh	Erdély András
1624.01.09	adó és vámmentesség		Kürthi de Kisudvarnok György
1624.02.09	birtokadomány/jószágvesztés	Krucsin	Kun de Trujon Ferenc udvari familiáris
1624.04.25	tizedadomány,	LR. 14. k. 16b–17	Nyári de Bedegh István tanácsos
1625.06.10	zálog	Zsadány	Ibrány de Vaja Mihály
1626.03.31	adómentesség	Tokaji uradalom	Tucz Mihály a kassai fegyvertár prefektusa
1626.04.01	adómentesség	Tokaji szőlők	Tucz Mihály a kassai fegyvertár prefektusa
1627.06.14	adómentesség	Tokaj	Szalai János tokaji várnagy
1627.06.16	adó és vámmentesség	Bodrogkeresztúr szőlő	Debrőczeni de Tokai István
1627.10.05	vámmentesség	Tokaji borra	Szikszai Mátyás tokaji udvarbíró és neje
1628.09.19	adó és vámmentesség	Tarczal–felső utca	Zombori Péter deák, felesége és fia
1629.10.19	birtokadomány	Tarczal	Bélavári Dávid, Kassai kamarai prefektus

